

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ
ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Видається з 1997 р.

Виходить 4 рази на рік

ВІСНИК

АГРАРНОЇ НАУКИ ПРИЧОРНОМОР'Я

ВИПУСК 2(66)

- *Економічні науки*
- *Сільськогосподарські науки*
- *Технічні науки*

Миколаїв
2012

Вісник аграрної науки Причорномор'я : науково-теоретичний фаховий журнал / В. С. Шебанін (гол. ред.) та ін. — Миколаїв, 2012. — Вип. 2 (66). — 195 с.

У збірнику висвітлено результати наукових досліджень з питань економіки, проблем сільськогосподарських та технічних наук, досліджуваних ученими, аспірантами, магістрами та студентами Миколаївського державного аграрного університету та інших навчальних та наукових закладів Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Рекомендовано до друку вченою радою Миколаївського державного аграрного університету. Протокол № 9 від 31.05.2012 р.

Точка зору редколегії не завжди збігається з позицією авторів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: д.т.н., проф., чл.-кор. НААН України
В.С. ШЕБАНІН

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: д.е.н, проф. І.І. ЧЕРВЕН,
к.е.н., доц. В.П. КЛОЧАН,
д.е.н., проф. В.І. ГАВРИШ,
д.с.-г.н., проф. В.В. ГАМАЮНОВА,
д.с.-г.н., проф. М.І. ГИЛЬ,

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: к.е.н., доц. Н.В. ПОТРИВАЄВА.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Економічні науки: д.е.н., проф. І.Н. Топіха, д.ю.н., проф. О.В. Скрипнюк, д.е.н., проф. Л.О. Мармуль, д.е.н., проф. О.Д. Гудзинський, д.е.н., проф. О.Ю. Єрмаков, д.е.н., проф. В.І. Топіха, д.е.н., проф. В.М. Яценко, д.е.н., проф. М.П. Сахацький, д.е.н., проф. О.В. Шебаніна, д.е.н., доц. О.І. Котикова, д.е.н., доц. Н.М. Сіренко, д.е.н., доц. Л.А. Євчук, д.е.н., доц. І.В. Гончаренко, д.е.н., доц. О.М. Вишневська.

Технічні науки: д.т.н., проф. В.Д. Будаков, д.т.н., проф. Б.І. Бутаков, д.т.н., проф. К.В. Дубовенко, д.т.н., проф. Ю.В. Селезньов, к.т.н., проф., чл.-кор. НААН України Д.Г. Войтюк, д.т.н., проф. С.І. Пастушенко, д.т.н., проф. В.М. Рябенський, д.т.н., проф. А.А. Ставинський.

Сільськогосподарські науки: д.с.-г.н., проф. В.С. Топіха, д.с.-г.н., проф. Т.В. Підпала, д.с.-г.н., проф., академік НААН України В.П. Рибалко, д.с.-г.н., проф. Л.С. Патрева, д.б.н., проф. І.Ю. Горбатенко, д.б.н., проф. І.М. Рожков, д.с.-г.н., проф. С.Г. Чорний, д.с.-г.н., проф. М.О. Самойленко, д.с.-г.н. Л.К. Антипова, д.б.н., проф. В.І. Січкарь, д.с.-г.н., проф. А.О. Лимар, д.б.н., проф. А.П. Орлюк, д.с.-г.н., проф. В.Я. Щербаков.

Адреса редколегії:

**54020, Миколаїв, вул. Паризької комуни, 9,
Миколаївський державний аграрний університет,
тел. 0 (512) 58-05-95, www.mdau.mk.ua**

**Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ №6785 від 17.12.2002.**

**© Миколаївський державний
аграрний університет, 2012**

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

В.С. Шобанін, І.І. Червен, О.В. Шобаніна. ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СУТНІСТЬ, ЗНАЧЕННЯ, ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА НАЙВАЖЛИВІШІ НАПРЯМКИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	3
О.І. Котикова. НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЯКІСНОГО СТАНУ УГІДЬ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	10
Н.М. Сіренко. ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	16
В.М. Яценко, А.О. Яковлева. СТАН МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ	25
О.М. Білоусов. МИТНО-ТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ	37
О.А. Сараніна. СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДИКА ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ	47
В.П. Клочан, Н.І. Костаневич, А.Г. Костирко. ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ	59
М.Д. Бабенко. ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ	65
М.І. Карєба. ДО РОЗМІРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ	72
О.В. Орленко. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ КРУП'ЯНОЇ ГАЛУЗІ	78
М.М. Ігнатенко. МАРКЕТИНГОВІ ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ	84
С.О. Клименко, Л.В. Мікрюкова. МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОТРЕБИ В КАПІТАЛІ ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ АПК	91
І.М. Синявська. МОТИВАЦІЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ	97

Г.С. Тимофієва. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ РОСЛИННИЦТВА....	104
Т.В. Шевченко. СУТНІСТЬ, ВИДИ, ЗНАЧЕННЯ, ЗАВДАННЯ МАРКЕТИНГУ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЇХ ВИРІШЕННЯ...	109
К.М. Чужмир. ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ.....	115
Т.О. Мороз. РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО СЕРЕДОВИЩА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	121
Т.О. Чайка. ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА	126
Л.В. Буценко. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	132

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

В.В. Гамаюнова, О.Г. Берднікова. ВПЛИВ РЕЖИМІВ ЗРОШЕННЯ ТА УДОБРЕННЯ НА ПОЖИВНИЙ РЕЖИМ ТЕМНО-КАШТАНОВОГО ҐРУНТУ ПРИ ВИРОЩУВАННІ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ ПІСЛЯ ЛЮЦЕРНИ.....	139
В.Х. Ківер, Д.М. Онопрієнко. ОЦІНКА СПОСОБІВ, СТРОКІВ І ВИДІВ УНЕСЕННЯ АЗОТНИХ ДОБРІВ ПІД ЗРОШУВАНУ КУКУРУДЗУ	147
О.В. Письменний. ВПЛИВ МІКРОДОБРІВ НА УРОЖАЙНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ БУРЯКУ СТОЛОВОГО.....	155
Н.В. Нікончук. ВПЛИВ БІОЛОГІЧНО АКТИВНИХ РЕЧОВИН НА ВРОЖАЙНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ТОМАТІВ	160

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

О.О. Плахтир, Д.Л. Кошкін. ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ І СТРУКТУРНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОСТОРОВИХ ЕЛЕКТРО-МАГНІТНИХ СИСТЕМ ТРИФАЗНИХ ТРАНСФОРМАТОРІВ	164
Ю.О. Ковальчук. ОГЛЯД ВИКОРИСТАННЯ ЛАЗЕРНОГО ЗМІЦНЕННЯ СТАЛІ 45 ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЗНОСОСТІЙКОСТІ ДЕТАЛЕЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ.....	172
АННОТАЦІИ	182
ABSTRACTS	186

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА
ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ**

Вісник аграрної науки Причорномор'я

Науково-теоретичний фаховий журнал

Видається Миколаївським державним аграрним університетом

Випуск № 2 (66)

2012 р.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 330.341.1.014

**ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СУТНІСТЬ,
ЗНАЧЕННЯ, ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА
НАЙВАЖЛИВІШІ НАПРЯМКИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

В.С. Шебанін, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент
НААН України

І.І. Червен, доктор економічних наук, професор

О.В. Шебаніна, доктор економічних наук, професор
Миколаївський державний аграрний університет

На основі вивчення наукових досліджень вчених і вітчизняного та зарубіжного досвіду висвітлено сутність інноваційної діяльності та інновацій. Виявлено існуючі в їх розвитку проблеми, наведено конкретні дійові пропозиції щодо їх вирішення.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, проблеми, напрямки вирішення, бізнес-система управління, регіони, ефективний розвиток.

Постійного підвищення конкурентоспроможності будь-якого виду продукції можна досягнути лише в умовах інноваційного розвитку, здійснення якого в нашій країні стримується нестачею інвестиційних ресурсів. Усі провідні у технологічному відношенні держави опікуються генерацією та впровадженням наукових досягнень на підприємствах.

Слід сказати, що інноваційна діяльність – це не разова дія, а сукупність послідовних дій з впровадженням ідей та їх реалізацією у вигляді кінцевих результатів [1]. Із цього визначен-

ня виходить, що належного розвитку сільського господарства можна досягти лише не основі інноваційного типу відтворення його виробничого потенціалу.

Рівень інноваційної активності аграрних підприємств і ступінь впровадження в їх діяльність інновацій в нашій країні залишаються досить низькими. До того ж останніми роками інноваційна активність підприємств поступово знижується. Зокрема, про незадовільний стан використання інноваційних ресурсів в аграрній сфері економіки нашої країни свідчать такі дані: за матеріалами звіту про діяльність НААН [2], у 2010 році із 57 тис. діючих аграрних формувань його науковими установами було укладено договорів на впровадження у виробництво інновацій лише з 1420 аграрними формуваннями. Вказані темпи розвитку інноваційної діяльності у майбутнього, звичайно, є неприйнятими.

Проблеми інноваційного розвитку економіки розглядалися у працях як закордонних економістів – З. Боди, Дж. Гелбрейта, Дж. Кендрика, А. Кейна, А. Макруса, Й. Шумпетера, так і вітчизняних вчених – І.О. Бланка, М.П. Бутка, П.І. Гайдуцького, В.М. Геєця, О.І. Дація, М.З. Згуровського, М.І. Кісіля, М.Ю. Коденської, О.В. Крисального, М.М. Кропивка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, К.І. Якуби, В.М. Яценка та ін. Проте слід вказати що, незважаючи на це нині все ж залишається цілий ряд не до кінця вирішених питань.

Метою статті є розгляд сутності інноваційної діяльності, її значення, проблем розвитку і напрямів їх вирішення.

Необхідно вказати, що в економічній літературі немає єдності навіть у визначенні питань «інноваційна діяльність» та «інновації». Наприклад, В.Г. Андрійчук [3, с. 485] вважає, що інноваційна діяльність – це діяльність підприємства щодо запровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу у відповідну сферу господарювання. Результатом інноваційної діяльності є інновації, втілені в кардинально нові або істотно вдосконалені продукти, технології, соціальні послуги, організаційно-економічні рішення, що приводять до істотних змін у виробничій або соціальній сферах.

На думку С.В. Кудіна [4], інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію наукових досліджень та розробок, яка зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг.

За визначенням О.Г. Шпикуляка, С.О. Тивончук, С.В. Тивончук та О.М. Супрун [1], інноваційна діяльність – це сукупність послідовних дій щодо трансформації ідей (у вигляді результатів науково-дослідних робіт, інженерно-технічних, підприємницьких і управлінських рішень) у передові розробки й технологічні процеси для створення нових або удосконалення (поліпшення) товарів і послуг, які користуються попитом на ринку.

Стосовно сутності інновацій необхідно вказати, що, наприклад, І. Єгоров [5] визначає її як спосіб успішного виробництва, адаптації та використання нововведень в економічному чи соціальному середовищі. На нашу ж думку, інновації – це процес створення нових або удосконалених видів продукції, послуг, технічних засобів, технологій, а також різноманітних організаційних рішень, спрямованих на підвищення ефективності виробничої і покращення соціальної діяльності підприємств.

Й. Шумпетер у своїй праці визначив п'ять типів інновацій: 1) виробництво нового продукту чи відомого продукту в новій якості; 2) запровадження нового методу виробництва; 3) освоєння нового ринку збуту; 4) залучення для виробничого процесу нових джерел сировини; 5) проведення реорганізації (використання нових організаційно-правових форм) [6].

У європейських країнах реалізація інноваційних моделей регіонального розвитку базується на побудові співпраці в трикутнику «місцеві органи влади – бізнес – наука», тобто створенні нових форм регіональної кооперації. Наприклад, у Німеччині за участю місцевої влади організовано нові структури: корпорації технологічного розвитку, агентства з передачі технологій, технологічні центри, асоціації підтримки підприємницької діяльності та ін. У Франції існують численні агентства (обласні, місцеві, при департаментах) регіонального розвитку. Основна їх мета – залучення інвестицій у регіони.

Певним кроком у цьому напрямку в Україні є створення технопарків. Інноваційний проект технологічного парку «Агро-технопарк», наприклад у виноградарському розсадництві, передбачає впровадження інтенсивних технологій виробництва сертифікованого оздоровленого посадкового матеріалу винограду, створення маточних насаджень з використанням прогресивних технологій для їх вирощування в захищеному ґрунті.

У світовій практиці інноваційна діяльність підтримується державою переважно шляхом запровадження податкових пільг, зокрема: відстрочення податкових платежів у разі виникнення додаткових витрат на інноваційні цілі; зменшення податку на суму приросту витрат на інноваційні цілі; звільнення від оподаткування прибутку, отриманого від реалізації інноваційних проектів протягом декількох років; зменшення ставок податку на прибуток з метою спрямування резервних коштів на замовлені державою та спільні науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки; надання пільг проектам, що виконуються за пріоритетними програмами [7].

Від функціонування належного ринку інноваційної продукції виграють всі: інвестор отримує відповідні прирости від вкладеного капіталу; споживач завдяки інноваційній продукції удосконалює свою діяльність, а у підсумку – підвищує ефективність свого функціонування; держава одержує додаткові надходження до бюджету від відрахувань до нього частини прибутків як інвесторів, так і споживачів інновацій. Головними перешкодами на шляху розгортання інноваційних процесів у регіонах є: обмеженість централізованого фінансування; брак власних коштів; відсутність розгорнутої інфраструктури інноваційного ринку; високі кредитні ставки; кризовий стан у науці; відсутність визначених та законодавчо закріплених державних пріоритетів у інноваційній політиці [8].

До основних особливостей формування й розвитку інноваційного процесу в агропромисловому виробництві можна віднести:

- множинність видів сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки, істотна різниця в технології їх виробництва;

- значна його диференціація в окремих регіонах країни відповідно до конкретних умов;
- відчутна залежність технологій виробництва у сільському господарстві від природних та погодних умов;
- велика різниця в періодах виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки [1].

За даними М.Й. Хорунжого [9], дві третини приросту аграрної продукції забезпечують інновації. Однак інновація як продукт людської діяльності потребує певних інвестицій та їх високої окупності.

Саме інноваційним шляхом повинна розвиватися аграрна економіка. Свої виробничі інвестиції більшість сільгосп підприємств має спрямовувати насамперед на впровадження інноваційних технологій і підвищення конкурентоспроможності продукції.

Наша країна має достатньо потужний науковий потенціал, здатний здійснювати наукове забезпечення інноваційної діяльності і ефективний розвиток сільського господарства. Пріоритетами для наукових установ повинні стати: розроблення й впровадження сучасних енергозберігаючих технологій вирощування сільгосппродукції; поглиблення наукових розробок і вироблення рекомендацій щодо політики використання трансгенних технологій; розвиток органічного, екологічно чистого виробництва сільськогосподарської продукції й продукції її переробки, перехід аграрних підприємств на структуру виробництва, що враховує тенденцію глобального потепління [10].

Як свідчить практика, трансформація наукових знань в інновації, а останніх – у наукомістку продукцію відбувається за умов взаємодії всіх учасників інноваційного процесу. В Україні вкрай необхідно розробити й запровадити відповідні механізми створення та застосування конкурентоспроможних інновацій, оскільки без цього економічне зростання в аграрній сфері, як і нині, залишиться проблематичним.

Мобілізація інноваційних ресурсів, як вважають О.Г. Шпикуляк, С.О. Тивончук, С.В. Тивончук та А.О. Сігайов [11], сприяло б освоєнню бізнес-системи управління іннова-

ційними ресурсами, яка являє собою об'єднання різнорідних елементів (підсистем) із метою створення нових зв'язків між елементами (підсистемами) з властивостями, якими не володіє жодна із підсистем. Вказана бізнес-система передбачає розроблення бізнес-ідеї, вивчення ринку і проведення маркетингових досліджень, збір та обробку інформації, просування й рекламу наукомісткої продукції та послуг. Ця система включає п'ять підсистем: «Маркетинг інноваційної діяльності», «Дослідження і розробки», «Забезпечення й трансформація ресурсів», «Виробництво», «Управління (менеджмент)».

Для досягнення належного рівня ефективності інновацій, як справедливо вважає І.Г. Черемісіна [12, с.362], необхідні відповідні умови, створювані механізмами державної підтримки, ринкового відбору, трансфера в підприємницьке середовище і капіталізації у виробничій діяльності через адекватні управлінські та організаційні технології і певну комбінацію ресурсів.

Інвестиційне забезпечення інновацій досягаються насамперед за рахунок венчурного капіталу. Для забезпечення ж ефективного його застосування необхідна дійова державна підтримка, як це робиться, наприклад, у Голландії, уряд якої виступає гарантом покриття половини можливих збитків, пов'язаних з інвестуванням у приватні структури. Слід вказати, що в Україні венчурне фінансування поки що не зорієнтовано на інновації.

Ми підтримуємо пропозицію науковців [11] стосовно доцільності створення на регіональному рівні за участю представників науки, бізнесу й державних структур інституцій з метою організації більш поглибленої інтеграції їх взаємодії щодо активізації інноваційної діяльності, а також сприятливих правових, організаційних та економічних умов для міжнародного співробітництва в інноваційній і науково-технічній діяльності.

Здійснення інновацій за висвітленими вище напрямками сприятиме забезпеченню ефективного розвитку аграрної сфери АПК і зміцненню економічного стану нашої країни як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Література :

1. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності / О.Г.Шпикуляк, С.О.Тивончук, С.В.Тивончук, О.М. Супрун // Економіка АПК. — 2011. — №12. — С.109 — 116.
2. Звіт про діяльність НААН за 2006–2009 роки та 2010 рік.
3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. — 2-ге вид.доп. і перероб. / В.Г. Андрійчук — К. : КНЕУ, 2002. — 624с.
4. Кудін С.В. Фінансове забезпечення інвестиційно-інноваційних процесів в АПК : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції («Інтеграційні процеси в економіці АПК»), 28-30 березня 2011 р. м. Миколаїв : тези доповідей. — Миколаїв, 2011.— С.170 — 171.
5. Егоров И.Ю. Наука и инновации в процессах социально-экономического развития / И.Ю. Егоров. — К. : Госкомстат Украины, 2006. — 334с.
6. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, кредита, процента и цикла конъюнктуры) пер.с нем / Й.А.Шумпетер. — М. : Прогресс, 1982. — 454с.
7. Міщенко І.М. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в сільському господарстві / І.М.Міщенко // Вісник ХДАУ. — 2011. — №8. — С.173 — 175.
8. Ястремський А.Й. Моделирование экономического риска / А.Й. Ястремський. — К., 1992. — 127с.
9. Хорунжий М.Й. Проблеми формування у конкурентоспроможного кадрового персоналу аграрного сектора економіки України / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК. — 2011. — №11. — С.3 — 9.
10. Лагодієнко В.В. Умови і чинники формування та розвитку агропромислового виробництва на продовольчому ринку / Лагодієнко В.В. // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2007. — №2 — С.44 — 50.
11. Бізнес-система управління інноваційними ресурсами в агропромисловому виробництві України / О.Г. Шпикуляк, С.О. Тивончук, С.В. Тивончук, А.О. Сігайов // Економіка АПК. — 2012. — №4. — С.123 — 127.
12. Черемисина С.Г. Развитие виноградо-винодельческого производства Крыма : монография / С.Г. Черемисина. — К. : ННЦ ИАЭ, 2006 — 490с.

НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЯКІСНОГО СТАНУ УГІДЬ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.І. Котикова, доктор економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет

У статті досліджено стан ґрунтів Миколаївської області та обґрунтовано напрями покращення якісного стану сільськогосподарських угідь регіону: заходи для відтворення гумусу в ґрунтах продуктивних земель.

Ключові слова: *землі сільськогосподарського призначення, баланс гумусу, якість угідь, ерозія ґрунтів, органічні добрива.*

Залежно від природних умов, господарського використання, ступеня ураженості ерозією, інтенсивності сучасного прояву ерозійних процесів, антропогенного навантаження, втрати від ерозії мають поліфункціональний характер, негативними наслідками ерозії є зниження родючості ґрунту, продуктивності землі, замулення водотоків та водоймищ.

Через нестачу коштів на заходи щодо проведення землеустрою та на охорону земель від негативних природних та антропогенних впливів відтворення родючості ґрунтів їх якісний стан погіршується, рівень продуктивності сільськогосподарських угідь у переважній більшості господарств залишається низьким, землеємкість несільськогосподарських галузей залишається високою. Кошти, що виділяються державою на охорону земель, мізерні, державні заходи у цьому напрямі майже припинено. Так, від плати за землю із 2000 по 2008 рік надходження зросли від 1,4 млрд грн до 6,7 млрд грн. Згідно зі статтею 22 Закону України «Про плату за землю» ці кошти повинні використовуватися лише для таких цілей: фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, ведення державного земельного кадастру, землеустрою, моніторингу земель тощо.

Фактично за ці роки на заходи з проведення земельної реформи та охорону земель виділялися кошти лише в межах 1,5-2,5% [1].

Слід також відмітити, що якісний стан ґрунтів (їхня родючість, забруднення) опосередковано через продукти харчування впливає на стан здоров'я людей. Техногенно забруднені, деградовані, з низьким вмістом гумусу і поживних речовин ґрунти не можуть давати високі й сталі врожаї сільськогосподарських культур відповідної якості. Погіршення стану здоров'я населення позначається і на економічному розвитку країни.

Загальні втрати, заподіяні порушенням раціону харчування населення, оцінюються у 8-9 млн грн [2].

Разом з твердим стоком виноситься велика кількість мінеральних поживних речовин, втрачається гумус. Якщо запас гумусу в шарі ґрунту 0-30 см дорівнює 128,7 т/га, то у слабозмитих він знижується до 112,6 т/га, у середньозмитих – 90,0 т/га, у сильнозмитих – 64,3 т/га. Зі збільшенням ступеня змитості руйнується структура ґрунтів, погіршуються їх водно-фізичні властивості та протиерозійна стійкість, знижується вміст мікрофлори.

При середньорічному модулі змиву 13,27 т/га об'єм змитого ґрунту дорівнює 13459,8 тис. га або 524,9 тис. т гумусу, 269,2 т рухомого азоту, 1009,5 т – рухомого фосфору, 2019,0 т – обмінного калію, що дорівнює 10498,0 т органічних добрив та 9996 ц мінеральних добрив (в перекладі на туки). Врожайність зернових культур на слабозмитих ґрунтах в порівнянні з незмитими знижується на 10-20%, середньозмитих – на 25-40%, сильнозмитих – на 40-60% і більше. Схилувий стік опадів призводить до значного пошкодження посівів (20-30%).

Існуюча недосконала система землеробства, недостатні заходи по боротьбі з ерозією ґрунтів, а також недостатня кількість внесення органічних добрив призвели до дефіциту гумусу в ґрунтах області.

За проектом Схеми землеустрою та охорони земель сільськогосподарського призначення Миколаївської області (розробка автора прийнята до впровадження Головним управлінням Держкомзему у Миколаївській області), на I-му етапі, для формування врожаю на кожному гектарі ріллі у

середньому по області залежно від структури посівних площ мінералізується 0,96 т гумусу і в результаті ерозійних процесів в середньому втрачається 0,86 т гумусу, тобто 1,82 т гумусу всього (табл. 1). Після збирання врожаю у вигляді рослинних і кореневих решток залишається в середньому 0,66 т гумусу на 1 га. Таким чином, дефіцит гумусу складає 1,16 т на 1 га, який потрібно компенсувати внесенням органічних добрив, що в перерахунку на гній становить 16,6 т на 1 га. За такою умовою вміст гумусу в області стабілізується на рівні 3,9%. Однак, наявне поголів'я худоби не дозволяє розраховувати на таку кількість добрив в найближчій перспективі, тому, за розрахунками, в I-му етапі (до 2015 року) планується зменшення дефіциту гумусу за рахунок органічних добрив на рівні можливого обсягу – 2,5-3 т на 1 га. При цьому дефіцитний баланс гумусу по області складатиме 0,98 т/га або 1554 тис. т на всю площу, при найвищому рівню дефіциту гумусу в підзоні Північного Степу (1,12 т/га) та найнижчому – в підзоні Лісостепу (0,43 т/га).

По закінченню реалізації II-го етапу в результаті вдосконалення площі посіву сільськогосподарських культур та запровадження контурно-меліоративної системи землеробства очікується зниження втрат гумусу, спричинених незбалансованим виносом і внесенням органічних речовин та ерозією (відповідно до 0,89 та 0,57 т/га в середньому), а також – збільшення дози внесення органічних добрив у обсязі, необхідному для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті (на рівні 10,5-12 т/га в середньому), що дозволить отримати бездефіцитний баланс гумусу в ґрунті (табл. 2).

При цьому обсяги внесення органічних добрив по підзонам значно коливатимуться: від 7,5-9 т/га в зоні Лісостепу до 12,5-14 т/га в зоні Північного Степу. Це пояснюється вищими (в підзоні Північного степу) та нижчими (в зоні Лісостепу) втратами гумусу, спричиненими ерозією – відповідно 0,66 та 0,24 т/га. Найвищий необхідний обсяг внесення органічних добрив (за проектом) в Казанківському районі – 17,5-19 т/га.

Таблиця 1

Заходи щодо відтворення гумусу в ґрунтах продуктивних земель (І-й етап)*

Назва адміністративного району	Щорічні втрати гумусу						Внесення органічних добрив		Гуміфікація рослинних решток		Незбалансований дефіцит органіки	
	спричинені незбалансованим вносом і внесенням		спричинені ерозією		т/га	тис. т на всю площу	т/га	тис. т на всю площу	т/га	тис. т на всю площу	т/га	тис. т на всю площу
	т/га	тис. т на всю площу	т/га	тис. т на всю площу								
У цілому по області	0,96	1520,99	0,86	1364,16	0,18	279,54	0,66	1051,62	-0,98	-1553,98		
Арбузинський	1,00	73,40	1,01	74,13	0,22	15,86	0,66	48,44	-1,13	-83,23		
Баштанський	0,96	112,32	1,03	120,51	0,13	15,15	0,67	78,39	-1,19	-139,29		
Березанський	0,95	85,22	0,64	57,41	0,15	13,44	0,62	55,61	-0,82	-73,57		
Березнегуватський	0,98	89,47	0,77	70,30	0,10	8,99	0,70	63,91	-0,95	-86,87		
Братський	1,00	78,80	1,04	81,95	0,16	12,43	0,68	53,58	-1,20	-94,74		
Веселинівський	0,93	74,87	0,41	33,01	0,14	11,42	0,68	54,74	-0,52	-41,71		
Вознесенський	0,94	77,55	1,19	98,18	0,20	16,57	0,68	56,10	-1,25	-103,06		
Врадіївський	1,02	34,37	0,92	31,00	0,35	11,92	0,66	22,24	-0,93	-31,21		
Доманівський	0,99	81,97	1,12	92,74	0,21	17,48	0,67	55,48	-1,23	-101,75		
Бланецький	0,95	66,12	0,73	50,81	0,12	8,59	0,68	47,33	-0,88	-61,01		
Жовтневий	0,95	103,27	0,68	73,92	0,14	15,56	0,68	73,92	-0,81	-87,71		
Казанківський	1,04	105,14	1,31	132,44	0,09	8,89	0,63	63,69	-1,63	-165,00		
Кривоозерський	1,01	53,13	0,34	17,88	0,26	13,44	0,67	35,24	-0,42	-22,33		
Миколаївський	0,93	81,10	0,94	81,97	0,21	18,49	0,69	60,17	-0,97	-84,41		
Новобузький	0,96	87,94	0,87	79,69	0,15	13,54	0,67	61,37	-1,01	-92,72		
Новоодеський	0,91	88,63	1,10	107,14	0,23	22,02	0,62	60,39	-1,16	-113,36		
Очаківський	0,87	42,02	0,50	24,15	0,23	11,01	0,68	32,84	-0,46	-22,32		
Первомайський	1,02	88,03	0,37	31,93	0,29	25,16	0,67	57,82	-0,43	-36,98		
Снігурівський	0,93	97,65	1,00	105,00	0,19	19,60	0,67	70,35	-1,07	-112,70		
По зонам та підзонам												
Лісостеп	1,02	141,15	0,36	49,82	0,28	38,59	0,67	93,06	-0,43	-59,31		
Північний Степ	0,97	768,80	0,99	781,09	0,18	138,71	0,66	523,37	-1,12	-887,81		
Південний Степ	0,95	487,92	0,83	427,14	0,14	72,74	0,67	342,18	-0,98	-500,14		
Сухий Степ	0,91	123,12	0,78	106,12	0,22	29,50	0,69	93,01	-0,79	-106,72		

* розроблено автором

Заходи щодо відтворення гумусу в ґрунтах продуктивних земель (II-й етап) *

Назва адміністративного району	Щорічні втрати гумусу				Внесення органічних добрив		Гуміфікація рослинних решток		Незбалансований дефіцити органіки	
	спричинені незбалансованим виваномом і внесенням		Спричинені ерозією		Внесення органічних добрив		Гуміфікація рослинних решток		Незбалансований дефіцити органіки	
	т/га	тис. т на всю площу	т/га	тис. т на всю площу	т/га	тис. т на всю площу	т/га	тис. т на всю площу	т/га	тис. т на всю площу
У Цілому по області	0,89	1277,67	0,57	822,43	0,75	1074,95	0,72	1025,15	0,00	0,00
Арбузинський	0,93	61,10	0,68	44,68	0,90	59,13	0,71	46,65	0,00	0,00
Баштанський	0,89	92,83	0,69	71,97	0,86	89,70	0,72	75,10	0,00	0,00
Березанський	0,88	73,66	0,43	35,99	0,64	53,57	0,67	56,08	0,00	0,00
Березнегуватський	0,91	72,16	0,52	41,24	0,67	53,13	0,76	60,27	0,00	0,00
Братський	0,93	65,66	0,70	49,42	0,90	63,54	0,73	51,54	0,00	0,00
Веселинівський	0,86	66,65	0,27	20,93	0,40	31,00	0,73	56,58	0,00	0,00
Вознесенський	0,87	59,16	0,80	54,40	0,94	63,92	0,73	49,64	0,00	0,00
Врадіївський	0,95	29,83	0,62	19,47	0,86	27,00	0,71	22,29	0,00	0,00
Доманівський	0,92	61,82	0,75	50,40	0,95	63,84	0,72	48,38	0,00	0,00
Єланецький	0,88	52,89	0,49	29,45	0,64	38,46	0,73	43,87	0,00	0,00
Жовтневий	0,88	94,42	0,46	49,36	0,61	65,45	0,73	78,33	0,00	0,00
Казанківський	0,97	87,88	0,88	79,73	1,17	106,00	0,68	61,61	0,00	0,00
Кривоозерський	0,94	45,40	0,23	11,11	0,45	21,74	0,72	34,78	0,00	0,00
Миколаївський	0,86	71,64	0,63	52,48	0,74	61,64	0,75	62,48	0,00	0,00
Новобузький	0,89	71,91	0,58	46,86	0,75	60,60	0,72	58,18	0,00	0,00
Новоодеський	0,85	71,23	0,74	62,01	0,92	77,10	0,67	56,15	0,00	0,00
Очаківський	0,81	36,37	0,34	15,27	0,42	18,86	0,73	32,78	0,00	0,00
Первомайський	0,95	76,29	0,25	20,08	0,48	38,54	0,72	57,82	0,00	0,00
Снігурівський	0,86	86,77	0,67	67,60	0,81	81,73	0,72	72,65	0,00	0,00
По зонам та підзонам										
Лісостеп	0,95	121,69	0,24	31,18	0,47	60,28	0,72	92,59	0,00	0,00
Північний Степ	0,90	628,14	0,66	457,34	0,85	590,60	0,71	494,88	0,00	0,00
Південний Степ	0,88	419,84	0,56	266,16	0,72	343,58	0,72	342,42	0,00	0,00
Сухий Степ	0,84	108,01	0,53	67,75	0,63	80,50	0,74	95,25	0,00	0,00

* розроблено автором

Отже, якість ґрунтового покриву впливає не лише на врожайність сільськогосподарських культур, а позначається також і на стані здоров'я населення. Основними напрямками покращення якісного стану сільськогосподарських угідь є запровадження відповідних для конкретних умов територій технологій обробітку ґрунту, внесення органічних добрив та забезпечення дотримання систем сівозмін. За проведеними розрахунками, в умовах Миколаївської області можливе поетапне забезпечення бездефіцитного балансу гумусу: по завершенню першого етапу дефіцитний баланс гумусу по області складатиме 0,98 т/га або 1554 тис. т на всю площу продуктивних земель; в результаті проведення відповідних заходів буде досягнуто бездефіцитний баланс гумусу в ґрунті.

Література:

1. Третьяк А. Стратегія аграрно-земельної політики України в умовах сучасної світової продовольчої кризи / А. Третьяк, В. Другак, І. Осадча // Землепорядний вісник. — 2009. — № 6. — С. 12—21.
2. Вадзюк С. Н. Вплив довкілля на здоров'я людини / С. Н. Вадзюк // Екологічний вісник. — 2002. — № 1—2. — С. 8—10.

ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Н.М. Сіренко, доктор економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет

У статті виділено складові внутрішньосистемного потенціалу інноваційного розвитку аграрного сектора, серед яких ресурсна, внутрішня та результативна, та досліджено вплив факторів на його формування.

Ключові слова: інноваційний потенціал, інноваційна сприйнятливість, інноваційний розвиток.

Постановка проблеми. Розвиток як процес, як головна умова передбачає створення нової якості, яка в економіці можлива лише за наявності у соціально-економічної системи інноваційного потенціалу. В свою чергу, і вплив внутрішньосистемних факторів на реалізацію моделі інноваційного розвитку аграрного сектора економіки визначається впливом елементів інноваційного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблем формування інноваційного потенціалу відображені у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема І. Балабанова, С. Вовканича, Г. Гольдштейна, В. Громеки, М. Данько, М. Долішнього, В. Калишенко, Л. Колосова, О. Кузьміна, Л. Мартюшевої, А. Ніколаєва, Е. Пенроуз, М. Портера, А. Перлак, А. Пригожина, А. Савченка, А. Савчука, В. Семиноженка, К. Фрімена та інших. Однак, в практичній площині не досліджувалися складові внутрішньосистемного потенціалу інноваційного розвитку аграрного сектора економіки.

Постановка завдання. Тому метою статті стало виділення складових внутрішньосистемного потенціалу інноваційного розвитку аграрного сектора та дослідження впливу факторів на його формування.

Виклад основного матеріалу. Наявні в сучасній науковій літературі підходи до визначення поняття інноваційного потенціалу різноманітні (у тому числі і в розрізі ієрархічних рівнів), з яких нами виділено основні:

1. Інноваційний потенціал як сукупність інноваційних ресурсів, які представляють собою продукт інноваційної діяльності у виробничій сфері [4].

2. Інноваційний потенціал господарської системи – це здатність забезпечувати певний рівень відтворення її діяльності, що може забезпечувати конкурентні позиції на відкритому ринку. Якщо ж використовувати теоретичні положення про стани функціонування і розвитку системи, то інноваційний потенціал системи представляє можливість системи до розвитку [2].

3. Інноваційний потенціал – визначена кількість ресурсів суб'єкта господарської діяльності, яка необхідна і достатня для його розвитку на основі постійного пошуку і використання нових способів і сфер реалізації ринкових можливостей [3].

Узагальнюючи ці точки зору, виходячи із сутності поняття «потенціал», вважаємо, що найбільш повно інноваційний потенціал соціально-економічної системи можна охарактеризувати як сукупність джерел, можливостей, засобів, досвіду, які можуть бути використані нею для досягнення визначеної мети інноваційного розвитку.

При системно-комплексному підході до сутності інноваційного потенціалу на перше місце висуваються ознаки його цілісності, що проявляються через взаємозв'язок та взаємодоповнюваність всіх його складових. Останні для виявлення закономірностей можна поєднати у три основні групи, запропоновані Д. Кокурінім: ресурсна, внутрішня та результативна [4].

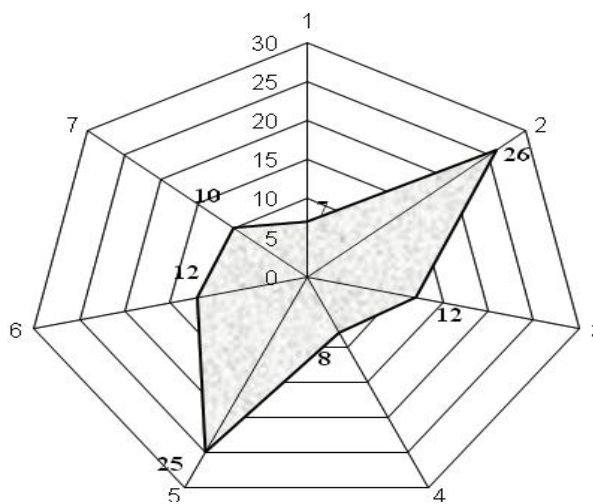
Ресурсна складова виступає основою здійснення інновацій і включає матеріальні, фінансові, інформаційні, наукові та людські ресурси, серед яких невичерпними є лише інформаційні. Загальновідомо, що матеріальні, з одного боку, формуються у відповідних галузях, а з другого, закладають у ці галузі потенційні можливості шляхом створення нових засобів виробництва. Що стосується людського капіталу, то він виступає головною креативною силою як сукупність проінвестованих суспільно необхідних виробничих та загальнолюдських навичок, знань, здібностей, якими володіє людина [1] і саме

на його удосконалення повинна бути спрямована дія системи управління. Відображення кінцевих результатів реалізації інноваційного потенціалу та його ціллю виступає результативна складова, розвиток якої створює потенційні можливості для кількісних та якісних змін всієї системи.

К. Ціолковським у процесі дослідження проблем використання новацій було виведено систему факторів, які гальмують впровадження нововведень на підприємстві, серед яких інертність, відсталість, консерватизм, недовіра до невідомих імен, себелюбство, егоїзм, нерозуміння загальнолюдського та власного блага, тимчасові збитки, протидія з боку працівників, відсутність бажання навчатися, корпоративні інтереси, професійна заздрість [7]. Дана система в цілому відповідає і факторам, які гальмують інноваційні процеси в аграрному секторі економіки України.

Зокрема, наші дослідження показали (рис. 1), що із внутрішньосистемних факторів інноваційний розвиток аграрного сектора економіки на 26% гальмує незадовільний фінансовий стан підприємств, на 25% – низька якість науково-дослідних робіт і низький рівень інтеграції науки з виробництвом. Найменший негативний вплив на інноваційний розвиток аграрного сектора має зношення основних засобів (10%), природно-кліматичні особливості сільськогосподарського виробництва (7%) та низький рівень оплати праці в аграрному секторі економіки (8%).

Незважаючи на різницю у фінансових результатах діяльності сільськогосподарських підприємств та підприємств інших галузей, перші все ж останніми роками інноваційно активізуються, починає змінюватися парадигма їх мислення, у результаті чого 17,5% досліджуваних підприємств витрачають на вдосконалення виробництва більше 30% чистого прибутку (рис. 2). Наші дослідження показують, що здійснюють інноваційні зміни 50,9% аграрних підприємств, з яких більш активними є великі за розмірами господарські товариства та приватно-орендні підприємства.

1. Природно-кліматичні особливості аграрного сектора та високий рівень ризику виробництва
2. Незадовільний фінансовий стан аграрних підприємств
3. Недостатній рівень підготовки керівників аграрних підприємств щодо інноваційної діяльності
4. Низький рівень оплати праці в аграрному секторі економіки, який не сприяє залученню висококваліфікованих фахівців
5. Зниження якості науково-дослідних робіт та зниження рівня інтеграції науки з виробництвом
6. Нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення
7. Критичне зношення основних виробничих засобів

Рис. 1. Значимість зовнішніх причин гальмування інноваційного розвитку в аграрному секторі економіки України*

* Побудовано на основі власних досліджень

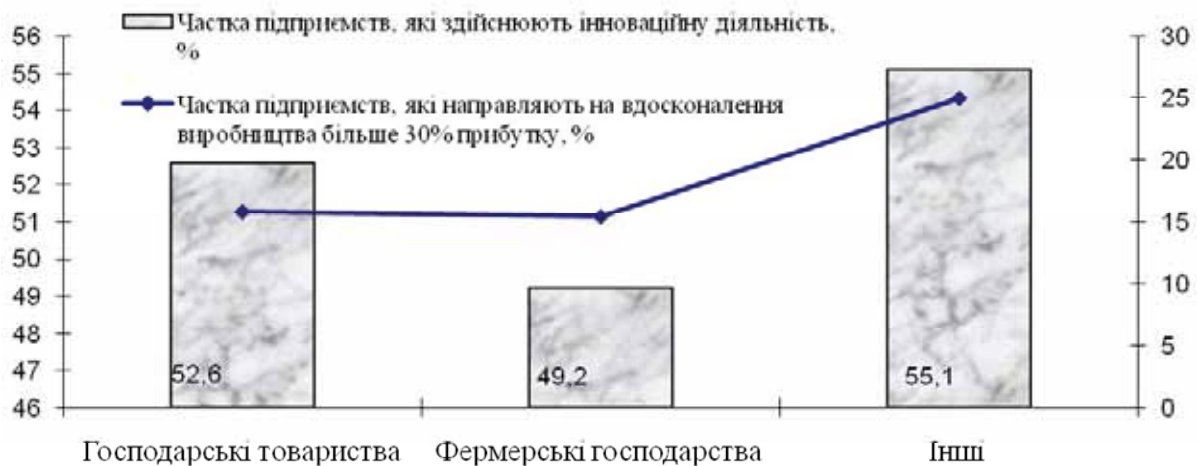

Рис. 2. Інноваційно активні аграрні підприємства*

* Побудовано на основі власних досліджень

У даному контексті слід зазначити, що реалізація інноваційної стратегії на підприємстві потребує наявності відповідних організаційних і управлінських можливостей. Основна їх функція нівелювати негативний вплив від протидії змінам, які здебільшого виникають в найбільш успішних підприємствах. Стійкість підприємства призводить до його негнучкості та нездатності розвивати внутрішні радикальні пропозиції, які є основою інноваційної діяльності. У вітчизняних аграр-

них підприємствах проблеми доповнюються, як свідчать дослідження, бажанням зберегти стабільність у досить хиткому зовнішньому середовищі, тому деякі суб'єкти господарювання зупиняються і не продовжують інноваційну діяльність з надією, що одержаний ефект буде довготерміновим.

Зважаючи на високий рівень прибутковості рослинництва закономірним є впровадження більшості інновацій саме в цих галузях. Зокрема, 46,3% опитаних респондентів, які використовують інновації в рослинництві, застосовують нові сорти і гібриди сільськогосподарських культур, 20,9% - нові сільськогосподарські машини та механізми, 13,8% - нові системи обробітку ґрунту (табл. 1). Вважаємо, що негативним моментом є незначний рівень (5,2%) використання науково-обґрунтованих сівозмін, оскільки це, на сьогодні, є одним із заходів відновлення родючості ґрунтів.

У тваринництві 52,2% досліджуваних підприємств застосовували нові породи сільськогосподарських тварин, інші ж види інновацій, зокрема, високоефективні корми, нові механізми та засоби захисту рослин знаходяться майже на одному рівні (близько 16%). Останній факт пояснюється особливостями виробництва у тваринництві: впровадження інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських тварин повинне здійснюватися в комплексі із використанням відповідних кормів, засобів захисту та обладнання, лише в такому випадку досягається очікуваний результат.

Зважаючи на нерозвинутість вітчизняних галузей тваринництва, на нашу думку, найбільш вірогідним є входження суб'єктів господарювання з інноваційними розробками саме в галузь тваринництва з можливістю одночасної промислової переробки продукції. Такий сценарій дасть можливість підприємствам-піонерам одержувати надприбутки відносно довгий період, оскільки життєвий цикл інновацій в галузі тваринництва буде довшим, ніж в рослинництві. Але при цьому вважаємо доцільним змінювати інноваційну політику і стратегію підприємства залежно від спеціалізації регіону, природно-кліматичних умов, можливостей кооперування тощо.

Таблиця 1

**Рейтинг впровадження інновацій у галузях
аграрного сектора економіки України***

Види інновацій	Питома вага респондентів, які поставили даний вид інновацій на перше місце	Місце в рейтингу
Рослинництво		
Нові сорти і гібриди сільськогосподарських культур	46,3	1
Нові сільськогосподарські машини і механізми	20,9	2
Сучасні системи обробітку ґрунту	13,8	3
Нові засоби захисту рослин	7,0	4
Високоєфективні системи удобрення	6,8	5
Науково-обґрунтовані сівозміни	5,2	6
Тваринництво		
Нові породи сільськогосподарських тварин	52,2	1
Високоєфективні корми (кормові добавки)	16,2	2
Нові сільськогосподарські машини і механізми	15,9	3
Нові засоби захисту тварин	15,7	4

* Побудовано на основі власних досліджень

Переконані, що об'єм інновацій значною мірою залежить від поточних можливостей аграрного підприємства, які воно мобілізувало всередині організації або до яких є доступ у зовнішньому середовищі. Результативний інноваційний потенціал щодо підприємства та конкретної впроваджуваної на ньому інновації деякими науковцями [6] пропонується визначати за формулою:

$$J_{res} = J_{in}J_{pt}, \quad (1)$$

де J_{in} – потенціал інновації; J_{pt} – інноваційний потенціал підприємства.

При позитивних сторонах такого підходу, вважаємо, що його використання обмежується лише однією інновацією і не дає можливості оцінити загальний інноваційний потенціал підприємства. Тому ми пропонуємо оцінку інноваційного по-

тенціалу суб'єкта господарювання здійснювати як оцінку індивідуальної інноваційної сприйнятливості підприємства, що характеризує всі його підсистеми під кутом можливості реалізації моделі інноваційного розвитку (рис. 3).

Рис. 3. Загальна та часткова індивідуальна інноваційна сприйнятливість аграрних підприємств (середні дані по 10 аграрних підприємствах Миколаївської області) *

* Розраховано і побудовано на основі власних досліджень

Найвищим рівнем сприйнятливості в підприємствах є за техніко-технологічними системами та природними ресурсами, тобто системах ресурсного забезпечення, тому й впроваджуються, як зазначалося, здебільшого біологічні інновації. Зазначимо, що така ситуація аналогічна для більшості вітчизняних аграрних підприємств. Найслабкішою щодо можливості реалізації моделі інноваційного розвитку є організаційно-управлінська система, яка забезпечує належний інноваційний клімат та культуру, не розвиває інтелектуальну складову організації. У результаті, із можливих 8 балів індивідуальна інноваційна сприйнятливість вітчизняних аграрних підприємств не оцінюється навіть на 50 відсотків. Таким чином, для підвищення інноваційної активності суб'єктів аграрного сектора економіки необхідна зміна парадигми мислення управлінського апарату на інноваційну

траєкторію і відмова від виживаючого функціонування на користь розвиваючому.

Згідно із дослідженнями деяких вчених [5], які підтверджуються і результатами наших досліджень, серед підприємств, керівники яких оцінюють рівень інноваційної культури своєї організації як дуже низький, 71,4% знаходяться на стадії виживання, тоді як всі підприємства, які вважають рівень власної інноваційної культури дуже високим, перебувають на стадії середнього або швидкого розвитку.

Із опитаних нами 140 респондентів більшість, а саме 89,7%, оцінюючи види ефектів від реалізації моделі інноваційного розвитку за їх значимістю відповідно до цілей кожного суб'єкта господарювання, на перші позиції поставили економічний та техніко-технологічний ефекти, а 46,3% найнижче за значимістю оцінили організаційний та біологічний ефекти (табл. 2). У середньому ж за вибіркою ієрархія ефектів, починаючи з перших, така: економічний, техніко-технологічний, часовий, соціальний, екологічний, організацій та біологічний.

Таблиця 2

Основні пріоритети від здійснення інноваційної діяльності аграрними підприємствами Миколаївської області*

Ефекти від інновації	Питома вага респондентів, які поставили даний вид ефекту від інновацій на перше місце, %	Місце в рейтингу
Економічний	73,2	1
Техніко-технологічний	16,5	32
Часовий	5,1	3
Соціальний	3,7	4
Екологічний	1,1	5
Організаційний	0,3	6
Біологічний	0,1	7

* Розраховано і побудовано на основі власних досліджень

Зважаючи на це, ми дійшли висновку, що у більшості інноваційно активних підприємств аграрного сектора економіки загальна результативність реалізації моделі інноваційного розвитку буде формуватися саме за рахунок показників прибутковості й економічної ефективності. Такі пріоритети в полі-

тиці окремих суб'єктів господарювання не відповідають цілям побудови гуманізованого суспільства і потребують впливу державних регуляторних механізмів щодо зміни парадигми мислення і стимулювання їх до соціально орієнтованої діяльності.

Висновки. У цілому, вважаємо, що науково обґрунтований процес комплексного вдосконалення внутрішньосистемних ресурсних та результативних факторів інноваційного розвитку аграрного сектора економіки, враховуючи його сильні і слабкі сторони, загрози і можливості зовнішнього середовища, повинен орієнтуватися на пріоритетність розвитку науково-інтелектуального капіталу та підвищення екологічної сталості держави, аграрного сектора економіки і, зокрема, виробництва.

Крім того, підвищенню інноваційної активності аграрних підприємств повинна сприяти: зміна парадигми мислення управлінської команди на інноваційну траєкторію і відмова від виживаючого функціонування на користь розвиваючому; активна інноваційна діяльність суб'єктів господарювання; посилення інноваційної активності у вузівському та у галузевому секторах; підвищення статусу науково-педагогічних працівників та зміна їх рольової функції в інноваційному процесі; бюджетна підтримка інноваційного процесу з боку держави та суб'єктів – учасників інноваційних проектів; сформований інноваційно-інвестиційний та психологічний суспільний клімат в державі.

Література:

1. Бородин Е. Человеческий капитал как основной источник экономического роста / Е. Бородин // Экономика Украины. — 2003. — №7. — С. 48—53.
2. Бубенко П. Ключові моменти формування регіональних інноваційних систем в Україні / П. Бубенко, В. Гусев // Економіка України. — 2007. — № 8. — С. 33— 39.
3. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи / С.М. Ілляшенко. — Суми : Університетська книга, 2003. — 278 с.
4. Кокурин Д.И. Инновационная деятельность / Д.И. Кокурин — М. : Зкзамен, 2001. — 576 с.
5. Николаев А. Инновационное развитие и инновационная культура / А. Николаев // Проблемы теории и практики управления. — 2001. — № 5. — С.57—64.
6. Попович А.С. К вопросу о сущности и структуре инновационного потенциала [Электронный ресурс] / А.С. Попович, Т.М. Червинская. — Режим доступа : http://iee.org.ua/files/alushta/68-popovi4-k_voprosu_o_suschnosti.pdf
7. Циолковский К.Э. Двигатели прогресса / К.Э. Циолковский // Изобретатель и рационализатор.

УДК 338.439.4 : 637.1 (477.46)

СТАН МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА У ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В.М. Яценко, доктор економічних наук, професор

А.О. Яковлєва, аспірант

Черкаський державний технологічний університет

У статті розглянуто кількісні й структурні зміни у молочному скотарстві Черкаської області. Проаналізовано основні фактори, які впливають на зміну обсягів виробництва молока.

Ключові слова: ефективність виробництва, організаційно-правова форма господарства, концентрація поголів'я, продуктивність, кормова база, технічна переозброєність.

Підвищення ефективності виробництва молока і молочної продукції є необхідною умовою у вирішенні найважливіших питань вітчизняної економіки, а саме: забезпечення продовольчої безпеки країни, досягнення оптимальних норм харчування населення, сприяння експортно-орієнтованому виробництву.

З переходом до ринкових відносин змінилися економічні умови господарювання сільськогосподарських товаровиробників, більшість з яких не в змозі забезпечити прибутковість виробництва не тільки для розширеного, а й, навіть, простого відтворення основних засобів процесу виробництва. Результатом низького рівня ефективності виробництва й конкурентоспроможності молока в господарствах різних форм господарювання країни, і зокрема в Черкаській області, стало падіння обсягів виробництва молока, що відбилося на рівні споживання кінцевої молочної продукції.

Вивченню питань ефективності виробництва молока і молочної продукції в Україні присвячено багато праць провідних учених економістів-аграрників, серед яких В.Г. Андрійчук, В.Я. Амбросов, П.С. Березівський, С.В. Васильчак, П.М. Макаренко, В.Я. Месель-Веселяк, Т.Л. Мостенська, М.К. Пархомець, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак, В.М. Яценко та інші. Однак залишається не вирішеною низка питань щодо підвищення ефективності виробництва молока у gospodar-

ствах різних організаційно-правових форм, що потребує подальших досліджень.

У молочному скотарстві Черкаської області, як і в країні у цілому, мають місце структурні зрушення, які викликані процесами самоорганізації агропромислової системи, що знайшло відображення у скороченні сільськогосподарських підприємств за період 2007–2010р.р. на 17%.

Скорочення кількості підприємств пов'язане з процесами концентрації виробництва. Автори [3] відмічають, що розміри існуючих господарств з часом не дають змоги рентабельно вести виробництво, тому виникає потреба його розширення, як правило, на новій техніко-технологічній та організаційній базі. Крім того, концентрація виробництва посилюється також ринковою конкуренцією. Саме вона призводить, з одного боку, до банкрутства багатьох підприємств і примусового їх поглинання великими, а з другого – спонукає товаровиробників до добровільного об'єднання.

На сьогодні однією з головних проблем молочного виробництва в країні є проблема скорочення поголів'я корів, що відбивається на обсягах виробництва молока і молочної продукції. У Черкаській області стрімке скорочення чисельності корів у сільськогосподарських підприємствах спостерігалось з початку реформувань, проте з 2006 року темп скорочення помітно уповільнився. Господарства населення, які за роки трансформацій частково компенсували нестачу молочної сировини, збільшивши поголів'я корів, поступово з 2006 року почали його скорочувати.

Проте, динаміка молочного поголів'я носить неоднаковий характер у розрізі підприємств різних організаційно-правових форм. У період 2007-2010 роки у Черкаській області значного скорочення поголів'я зазнали лише сільськогосподарські кооперативи, у яких з 2020 голів у 2010 р. залишилося лише 966 голів (рис. 1).

Зі скороченням кількості таких підприємств відбулася певна концентрація поголів'я: у 2007 році на один сільськогосподарський кооператив припадало 224,4 голів, тоді як у 2010 році вже 241,5 голів. Теж саме відбулося й в державних

підприємствах, в яких незначне скорочення поголів'я супроводжувалося збільшенням його кількості в середньому на одне таке підприємство з 220,3 голів у 2007 році до 291,3 у 2010 році, тобто на 32%.

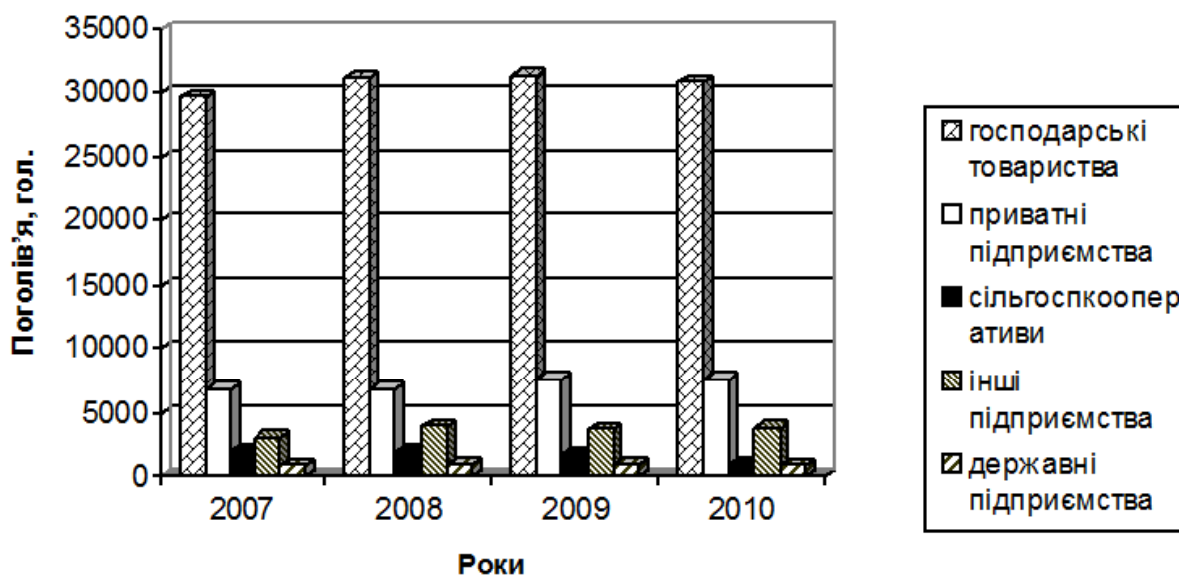

Рис.1. Динаміка поголів'я корів в сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм Черкаської області

Концентрація поголів'я в цей період спостерігається в підприємствах усіх організаційно-правових форм – зі скороченням кількості підприємств зростає кількість поголів'я корів, що припадає на одне підприємство (табл. 1). Найбільшої концентрації поголів'я набувають міжгосподарські та дочірні підприємства, на кожне з яких у середньому припадає 634,3 голів у 2010 році, що на 27% більше, ніж у 2007 році. При цьому, кількість таких підприємств в період, що розглядається, навіть збільшувалася. Позитивним зрушенням можна вважати й збільшення кількості поголів'я, що припадає на одне приватне підприємство, яке збільшилося в період 2007 – 2010 рр. на 28%.

Таблиця 1

Концентрація поголів'я корів в сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм Черкаської області

Сільськогосподарські підприємства	Роки								2010р. у % до 2007р.
	2007		2008		2009		2010		
	Кількість підприємств	Поголів'я на 1 підприємство, гол.	Кількість підприємств	Поголів'я на 1 підприємство, гол.	Кількість підприємств	Поголів'я на 1 підприємство, гол.	Кількість підприємств	Поголів'я на 1 підприємство, гол.	
Господарські товариства	133	224,0	127	245,9	114	275,1	112	275,9	23,2
Приватні підприємства (вкл. фермерські)	33	205,8	33	205,4	32	236,4	29	263,0	28
Сільгоспкооперативи	9	224,4	8	234,8	9	184,2	4	241,5	7,6
Інші підприємства	6	498,7	8	489,1	7	529,1	6	634,3	27,2
Державні підприємства	4	220,3	5	191,2	4	227,0	3	291,3	32,2

Іншим суттєвим фактором, що впливає на зміни обсягів виробництва вважається продуктивність тварин. Слід зазначити, що підвищення продуктивності корів в усіх категоріях господарств – одне з найвагоміших позитивних явищ в останні роки, яке стало суттєвим фактором у протистоянні кризовій ситуації в молочній галузі (рис.2).

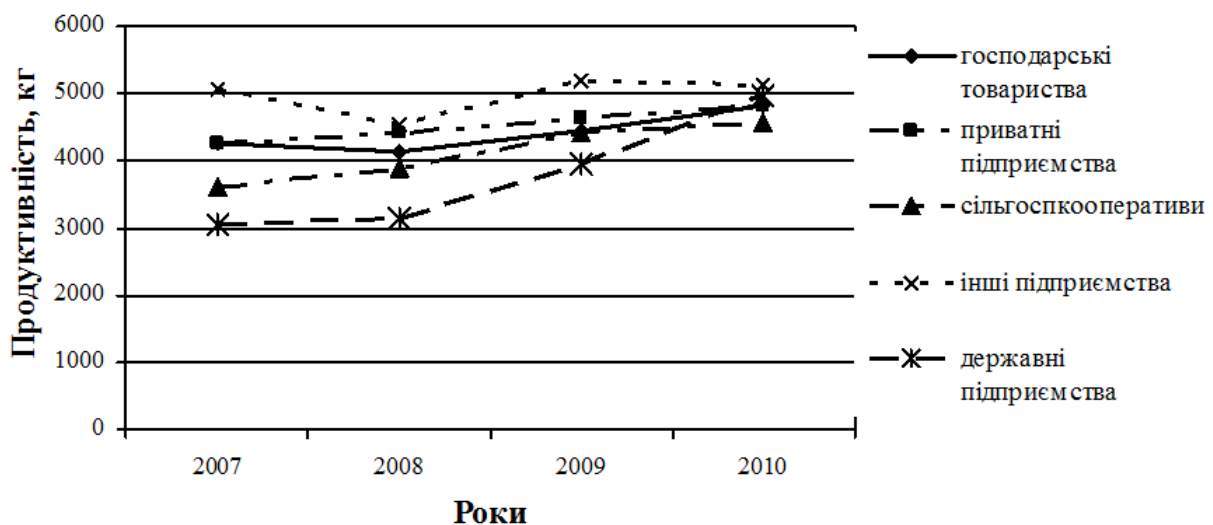

Рис.2. Динаміка продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм Черкаської області

Таблиця 2

Аналітичні показники ряду динаміки виробництва молока в Черкаській області

Кількісні характеристики	Роки										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Обсяг виробництва, тис. т	499,1	537,5	559,7	506,2	503,9	518,7	515,6	501,8	493,6	491,0	478,9
Базисні											
Абсолютний приріст, тис.т	-	38,4	60,6	7,1	4,8	19,6	16,5	2,7	-5,5	-8,1	-20,2
Коефіцієнт зростання	-	1,077	1,121	1,014	1,01	1,039	1,033	1,005	0,989	0,984	0,96
Темп приросту, %	-	7,7	12,1	1,4	1	3,9	3,3	0,5	-1,1	-1,6	-4
Ланцюгові											
Абсолютний приріст, тис. т	-	38,4	22,2	-53,5	-2,3	14,8	-3,1	-13,8	-8,2	-2,6	-12,1
Коефіцієнт зростання	-	1,077	1,041	0,9	0,995	1,029	0,994	0,973	0,984	0,995	0,975
Темп приросту, %	-	7,7	4,1	-10	-0,5	2,9	-0,6	-2,7	-1,6	-0,5	-2,5
Абсолютне значення 1% приросту, тис. т	-	5	5,4	5,6	5,1	5	5,2	5,2	5,0	4,9	4,9

Для виявлення зміни обсягів виробництва молока у часі в Черкаській області скористаємося кількісними характеристиками динамічного ряду (табл.2). У період 2000-2010 рр. обсяги виробництва молока в області скоротилися на 20,2 тис. т, тобто на 4%. Отримані базисні показники свідчать про те, що коливання обсягів виробництва молока з тенденцією до зростання відносно 2000 року спостерігалось до 2008 року, однак впродовж 2008-2010 років його зменшення сягнуло межі 2000 року й вже у 2010 році темп приросту склав 4%. Ланцюгові показники виявили щорічну зміну обсягів виробництва молока як у бік збільшення, так і у бік зменшення, а починаючи з 2006 року спостерігається стійка тенденція до зниження обсягів виробництва.

Складений за рядом динаміки обсягів виробництва молока лінійний тренд має вигляд: $y_t = 509,64 + (-4,39t)$, тобто середній рівень обсягу виробництва молока в Черкаській області в період 2000-2010 рр. склав 509,64 тис. т й щорічно зменшувався у середньому на 4,39 тис. т (рис. 3).

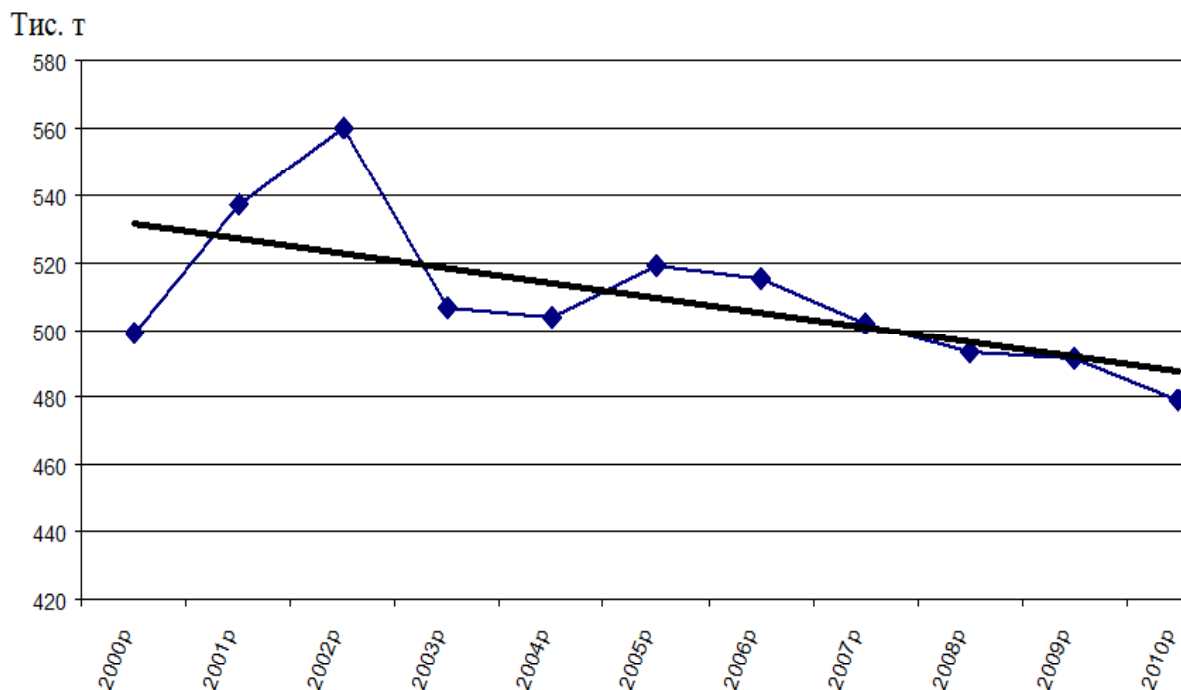

Рис.3. Динаміка обсягу виробництва молока у Черкаській області за лінійним трендом

Вплив чисельності поголів'я та його продуктивності на зміну обсягів виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм Черкаської області (2007-2010р.р.)

Аграрні підприємства	2007 р.		2010 р.		Приріст ±2010-2007р.р.		Зміна обсягів виробництва	
	Обсяг виробництва, тис. т	Середньорічний уділ від 1 корови, кг	Обсяг виробництва, тис. т	Середньорічний уділ від 1 корови, кг	Обсяг виробництва, тис. т	Удою від 1 корови, кг	за рахунок зміни кількості поголів'я, тис. т	за рахунок зміни продуктивності, тис. т
Господарські товариства	126,7	4253	149,2	4828	+22,5	+575	+4,9	+17,6
Приватні підприємства	29,0	4265	36,7	4814	+7,7	+549	+3,8	+3,9
Сільськокооперативи	7,3	3610	4,4	4583	-2,9	+973	-4,9	+2,0
Інші підприємства	15,2	5065	19,5	5135	+4,3	+70	+4,1	+0,2
Державні підприємства	2,7	3040	4,3	4974	+1,6	+1934	-0,04	+1,7

Скорочення обсягів виробництва молока в період 2000-2010 рр. відбулося переважно за рахунок їх зменшення в сільськогосподарських підприємствах, які тільки за п'ять перших років періоду, що розглядається, скоротили обсяги виробництва молока більш як на 20%, тоді як господарства населення їх збільшили майже на 27%. У ході аналізу було з'ясовано, що у господарствах різних організаційно-правових форм зміна обсягів виробництва молока відбулася з різним ступенем впливу основних факторів – кількості поголів'я й продуктивності корів (табл. 3).

У загальній структурі виробництва молока серед сільськогосподарських підприємств найбільшу частку складають господарські товариства. У період 2007 – 2010 рр. у цих господарствах виробництво молока зросло на 22506,5 т, тобто на 17,8%. Більшою мірою це відбулося за рахунок підвищення продуктивності корів, яка зросла в цей період на 13,5% у середньому на одну корову. В приватних підприємствах збільшення виробництва молока на 26,8% відбулося майже в рівній мірі як за рахунок збільшення поголів'я корів, так і за рахунок підвищення їх продуктивності. Найкращої динаміки обсягів виробництва молока (збільшили на 29%) набули міжгосподарські та дочірні підприємства, що відбулося майже винятково за рахунок збільшення поголів'я корів. Збільшення обсягів виробництва в період, що розглядається, спостерігалося й у державних підприємствах, в яких виробництво молока зросло на 1669,1 т., тобто на 62,3%. Незважаючи на невелику частку таких підприємств, можна відмітити, що незначне скорочення поголів'я в цих підприємствах компенсувалося збільшенням продуктивності корів, яка зросла на більш як на 63% – це найкращий показник зростання продуктивності серед підприємств різних організаційно-правових форм в Черкаській області за цей період.

Продуктивність молочних корів залежить від багатьох факторів, головними з яких є породно-генетичний склад тварин і якість їх відгодівлі, що в поєднанні з належними умовами утримання дозволяє повною мірою використовувати їх породний потенціал. На думку багатьох дослідників, частка

впливу кормових факторів на продуктивність тварин складає 60-70%, генетичних 20-30% і близько 10% – це фактори утримання тварин [4].

Важливими характеристиками стану кормової бази є показники витрат кормів на одну умовну голову ВРХ та одиницю виробленої продукції, що з одного боку, засвідчує рівень годівлі тварин, а з другого, економію використання кормів [2]. Зменшення витрат кормів на 1 голову ВРХ у Черкаській області впродовж 2000-2010 рр. супроводжувалося підвищенням питомої ваги концентрованих кормів в їх складі, що можна характеризувати як позитивне явище, адже, збільшення вмісту концентрованих кормів в раціоні тварин підвищує енергетичну цінність корму, що є особливо важливими для зросту продуктивності молочних корів (рис. 4).

При загальному зменшенні витрат кормів на 1 ц молока витрати концентрованих кормів на 1 ц молока збільшилися у період, що розглядається, на 24%, а їх частка у 2010 році склала більш як 33%.

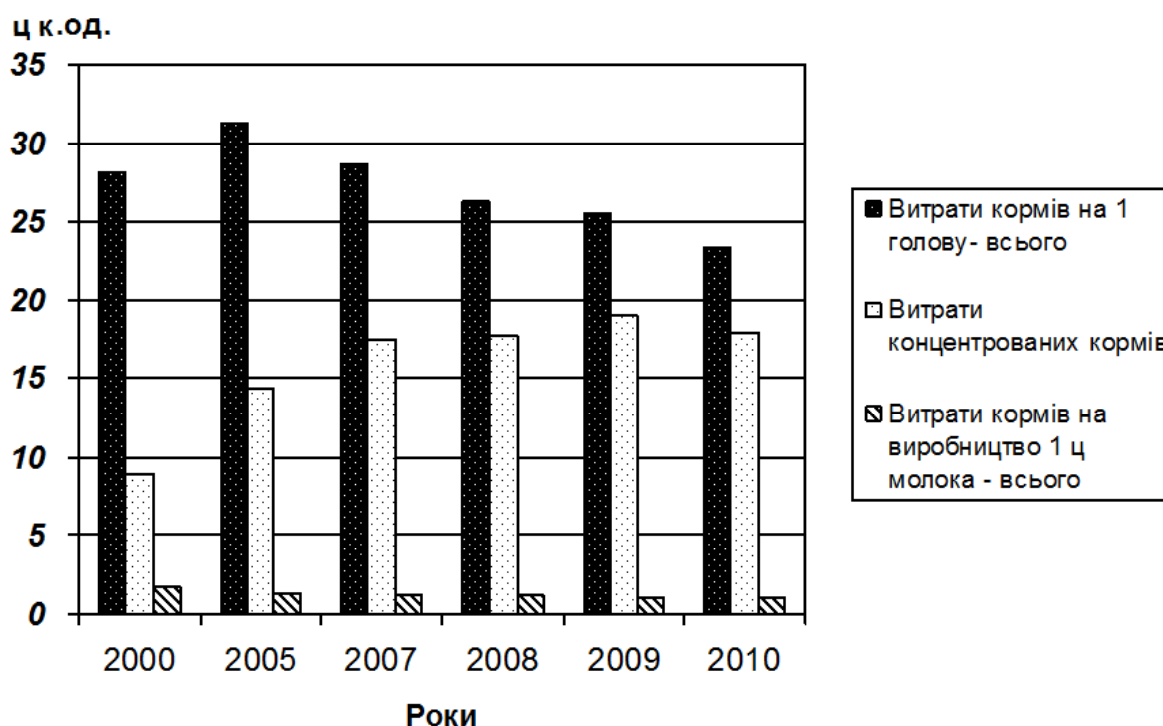

Рис.4. Динаміка витрат кормів на 1 голову великої рогатої худоби та на виробництво 1 ц молока у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Суттєвий вплив на підвищення продуктивності праці у виробництві молока має рівень технічного забезпечення товаровиробників, яке не тільки зменшує затрати ручної праці, а й сприяє підвищенню якості виробленого молока і, відповідно, реалізаційної ціни.

Таблиця 4

Наявність технічних засобів виробництва та рівень їх завантаження в сільськогосподарських підприємствах Черкаській області, шт.

Технічні засоби	2000 р.		2010 р.		2010 р. у % до 2000 р.		2010 р. у % до 2007 р.	
	Фактична наявність	Наявність у розрахунку на 1000 га ріллі або посівних площ	Фактична наявність	Наявність у розрахунку на 1000 га ріллі або посівних площ	Фактична наявність	Наявність у розрахунку на 1000 га ріллі або посівних площ	Фактична наявність	Наявність у розрахунку на 1000 га ріллі або посівних площ
Трактори	14560	12	7224	8	50	0,67	83	89
Зернозбиральні комбайни	2951	6	1335	3	45	0,5	81	75
Кукурудзозбиральні комбайни	553	3	166	1	3	0,33	78	100
Картоплезбиральні комбайни	76	123	13	34	17	0,28	35	50
Бурякозбиральні машини	960	17	262	7	27	0,41	67	70
Наявність установок для доїння	2150	-	941	-	44	-	111	-

Для виявлення рівня технічної забезпеченості сільськогосподарських товаровиробників використовують вартісні й кількісні показники. У динаміці наявності основних засобів у сільському господарстві Черкащини упродовж 2000-2010 рр. зрушення у бік зменшення їх вартості відбулося у 2005, 2006 та 2007 роках. У 2010 році вартість основних засобів склала 3,7 млрд грн, що на 2,6% менше, ніж у 2000 році. Проте набули погіршення кількісні показники забезпеченості сільськогосподарських підприємств основними засобами, які свідчать

про зменшення фізичного обсягу різних видів техніки й доїльних установок, а також про збільшення завантаженості сільськогосподарської техніки з розрахунку на 1000 га ріллі або посівних площ сільськогосподарських культур, спричиненої зменшенням кількості сільськогосподарських машин (табл. 4).

Таким чином, з вище викладеного можна зробити висновки, що проявом незадовільного стану молочного скотарства Черкаської області залишається скорочення поголів'я, зменшення обсягів виробництва молока, слабка технічна озброєність виробництва. Проте останніми роками намітилася позитивна тенденція до стабілізації економічного становища у сільськогосподарських підприємствах майже усіх організаційно-правових форм: прискорилися процеси концентрації виробництва, окреслилась позитивна динаміка обсягів виробництва молока, збільшення поголів'я корів та їх продуктивності. Упродовж 2007-2010 років серед сільськогосподарських підприємств найменш ефективними виявилися сільськогосподарські кооперативи, зі скороченням чисельності яких значно скоротилася й чисельність їх поголів'я, внаслідок чого зменшилися й обсяги виробництва. Проведені розрахунки впливу основних факторів на зміну обсягів виробництва виявили, що найбільш позитивна зміна обсягів виробництва відбулася більшою мірою за рахунок збільшення поголів'я в міжгосподарських і дочірніх підприємствах, що доводить вагомість цього чинника у підвищенні ефективності виробництва молока. Зріст продуктивності корів у зазначений період спостерігався у господарствах усіх організаційно-правових форм, однак потенціал її зросту ще не вичерпаний. Тому для сільськогосподарських підприємств одним з головних завдань повинно стати зміцнення власної кормової бази на основі раціонального використання посівних площ та техніко-технологічного переозброєння виробництва, підвищення рівня відгодівлі тварин з використанням високопротеїнових та енергетичних за поживністю кормами, покращення умов утримання корів з використанням новітніх технологій організації виробництва. Здійснення таких заходів можливе лише за активною участю держави: сприяння кооперації сільсько-

господарських підприємств, а саме – для придбання сільсько-господарської техніки та обладнання; пільгове довгострокове кредитування на придбання техніки, високопродуктивних молочних корів, а також на будівництво і оновлення існуючих тваринницьких комплексів; створення належних умов для розвитку агропромислової інтеграції; удосконалення цінового механізму на сільськогосподарську продукцію та продукцію промисловості, яка бере участь у виробництві молока.

Література:

1. Економіка сільського господарства : навч. посібник / В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А.А. Чалій та ін; За ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. — К. : Каравелла, 2010. — 141 с.
2. Васильчак С.В. Економічна ефективність та особливості її визначення в молочному скотарстві в перехідний період / Васильчак С.В. // Науковий вісник. — 2005. — Вип. 15.1. — С.325.
3. Макаренко П.М. Переваги й обмеження концентрації виробництва у селянському господарстві / Макаренко П.М., Макаренко Ю.П. // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2011. — №3 (15). — С.69.
4. Яценко В.М. Сучасний стан та формування стратегії розвитку економічного потенціалу підприємств молочного скотарства на регіональному рівні / Яценко В.М. // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. — Черкаси : ЧДТУ, 2010. — Вип. 26. — С. 33—38.
5. Як треба годувати власну корову [Електронний ресурс] — Режим доступу до статті : www.propozitsiya.com.

МИТНО-ТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

О.М. Білоусов, доктор економічних наук, доцент
Міжнародний університет бізнесу і права

У статті охарактеризовано методи митно-тарифного регулювання зовнішньоторговельної політики агросектора України та розкрито суть механізму зовнішньоекономічних зв'язків і його основного інструменту – митних тарифів.

Ключові слова: митні тарифи, регулювання, зовнішньоекономічні зв'язки, торговельна політика.

Постановка проблеми. В умовах активного розвитку ринкових відносин населення глобалізації та диверсифікації міжнародних ринків альтернативним варіантом завоювання Україною конкурентоспроможного місця на світовій арені є удосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропромислового комплексу.

Обов'язковою умовою здійснення активної зовнішньоекономічної політики держави є наявність та ефективне функціонування механізму митно-тарифного регулювання, що дозволяє забезпечувати економічну безпеку та захист її економічних інтересів. Дієвість основних методів митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які використовуються в Україні, їх значення та роль в контексті загальноекономічної ситуації, внутрішніх і зовнішніх умов її розвитку є предметом аналізу та рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності експортно-імпортного потенціалу аграрної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми пошуку науково обґрунтованих механізмів удосконалення зовнішньоекономічної діяльності галузей аграрного виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, дослідження нових шляхів виходу українських товаровиробників на зовнішній ринок, захист внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції дедалі набувають все більшої гостроти і необхідності постійного вивчення.

Наукове і практичне значення процесів управління регулювання та стимулювання, зовнішньоекономічної діяльності України, у т.ч. й АПК, знайшли відображення в публікаціях вітчизняних вчених-економістів В. Андрійчука, Т. Богомолової, О. Гудзинського, І. Лукінова, О. Онищенко, Б. Пасхавера, О. Шубравської та інших. Проте, незважаючи на достатньо велику кількість напрацювань вчених у цій сфері, нерозкритими залишаються питання визначення перспективних напрямів розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрної галузі, оцінки впливу факторів економічного середовища на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК та підвищення конкурентоспроможності експортно-імпортного потенціалу агроформувань в системі управління їх зовнішньоекономічною діяльністю.

Метою статті є наукове обґрунтування методичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо удосконалення організації та розвитку тарифно-митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері держави.

Виклад основного матеріалу. Кожна країна проводить державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Таке регулювання залежить від зовнішньоекономічної політики держави, яка регулює економічні відносини з іншими державами, а також відіграє помітну роль у залученні іноземних інвестицій у національну економіку, насамперед у виробництво.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється згідно з принципами, визначеними у законодавстві України, з метою:

- забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України;
- стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, у тому числі зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України;
- створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн [1].

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється:

- Україною як державою в особі її органів в межах їх компетенції;
- недержавними органами управління економікою (товарними, фондовими, валютними біржами, торговельними палатами, асоціаціями, спілками та іншими організаціями координаційного типу), що діють на підставі їх статутних документів;
- самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на підставі відповідних координаційних угод, що укладаються між ними.

Обов'язковою умовою здійснення активної зовнішньоекономічної політики Україною є наявність та ефективне функціонування механізму митно-тарифного регулювання. Це дозволяє також митним органам успішно реалізовувати завдання забезпечення економічної безпеки та захисту економічних інтересів держави.

Проблема митного тарифного регулювання привертає сьогодні до себе все більше уваги фахівців та урядовців. Світовий досвід вчить, що митні органи здатні забезпечувати 10-30 % надходжень до державного бюджету. Ці кошти дають величезну користь, оскільки можуть потім спрямовуватися на фінансові, соціальні програми.

Система тарифного та нетарифного регулювання експортно-імпортних відносин формувалася в Україні в надзвичайно складних економічних умовах внутрішнього та зовнішнього характеру. Після набуття незалежності, починаючи з 1992 року, було введено високі експортні і майже нульові імпортні збори. Головною метою такої політики було максимально можливе насичення внутрішнього ринку товарами, а потім і різноманітними послугами.

Важливою подією в розвитку української митної політики і практики митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності стало прийняття нового Митного кодексу України 11 липня 2002 року, який вступив у дію 01 січня 2004 року. Відповідно до статті 2 цього документа "Митна політика – це

система принципів та напрямів діяльності держави у сфері забезпечення своїх економічних інтересів та безпеки за допомогою митно-тарифних та нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі [2].

Новий Митний кодекс України відповідає європейським і міжнародним стандартам, високим юридичним вимогам країн з ринковою економікою до нормативних документів такого рівня.

Основна його перевага – це уніфікація та об'єднання двох основних діючих на цей час законодавчих актів з питань митно-тарифного регулювання: Митного кодексу і Закону України "Про Єдиний митний тариф" в один деталізований розділ нового Митного кодексу України.

Визначений цим Законом порядок формування та застосування Єдиного митного тарифу України при ввезенні на митну територію України і вивезенні за межі цієї території товарів та інших предметів встановлюється з метою обкладення митом зазначених товарів та інших предметів. Сферою дії цього Закону є єдина митна територія України. Митне обкладення на території спеціальних митних зон регулюється цим Законом, іншими законами України та міжнародними договорами, які встановлюють спеціальний правовий режим цих зон у кожному окремому випадку.

Основою ефективного здійснення зовнішньоекономічної діяльності є залучення іноземних інвестицій. Важливою умовою формування в Україні інвестиційного клімату є створення стабільного і сприятливого для економіки держави та іноземних інвесторів законодавства. Слід зазначити, що законодавчі акти, спрямовані на залучення іноземних інвестицій, передбачають не лише створення пільгових умов для інвесторів. Основне завдання законодавства полягає у встановленні та гарантуванні інвестором умов, можливостей, прав, обов'язків і відповідальності у процесі вкладання капіталу, його використання.

Механізм регулювання зовнішньої торгівлі повинен забезпечити реалізацію головної стратегічної мети у сфері зовніш-

ньюторговельної політики – інтеграцію зовнішньоторговельного комплексу України у світову торговельну систему.

Головними інструментами торговельної політики й державного регулювання внутрішнього ринку товарів при його взаємодії зі світовим ринком є мито й інші митно-тарифні заходи. Класичним й основним інструментом зовнішньоторговельної політики є митні тарифи. Митний тариф – це систематизований перелік ставок мита. Під митом розуміють податок на імпорт або експорт товарів у момент перетинання ними митного кордону держави.

Таким чином, введення імпорتنих мит, з одного боку, сприяє скороченню внутрішнього споживання, а з другого – захисту національних товаровиробників. Ступінь захисту є різним для різних товарів. До того ж це не завжди очевидно, оскільки більшість товарів виробляється з використанням сировини й напівфабрикатів, на які також можуть установлюватися мита.

Отже, основним елементом митного тарифу є мито. Мито – це обов'язковий грошовий внесок, який збирається державою при перетині товаром її митного кордону. Розмір певної плати є ставкою мита. Класифікацію мит за різними ознаками наведено на рисунку 1.

Адвалорні (*ad valorem*), або вартісні, мита нараховуються у процентах до митної вартості товару. Застосування адвалорних мит веде до збільшення митних зборів при зростанні світових цін на високотехнологічну, з великим ступенем обробки продукції. Позитивною стороною адвалорних мит є те, що вони підтримують однаковий рівень захисту внутрішнього ринку незалежно від коливання цін на товар, змінюються лише доходи бюджету.

Специфічні мита нараховуються у встановленому розмірі з якої-небудь фізичної характеристики товару, наприклад з обсягу, одиниці товару. Перевага специфічних мит перед адвалорними полягає у тому, що вони не залишають місця для зловживань. Принципова відмінність від адвалорних мит - специфічні мита не залежать від напрямку міжнародної кон'юнктури. Проте рівень митного захисту за допомогою спе-

цифічних мит – значною мірою залежить від коливання цін на товари.

Рис. 1. Класифікація мит

Як наслідок, при зростанні імпорتنих цін захисту внутрішнього ринку за допомогою специфічних мит падає. Проте в період економічного спаду і зниження імпорتنих цін специфічний тариф збільшує рівень захисту національних виробників.

Змішані мита поєднують два попередніх види – адвалорний та специфічний. Одночасно збирається мито, нараховане у вигляді процента від митної вартості і з одиниці фізичної міри товару.

Імпортні мита накладаються на імпорتنі товари під час їх завезення у країну. Мета – захист національних виробників від іноземної конкуренції.

Експортні мита – накладаються на експортні товари під час їх вивезення за межі митної території держави. Застосовуються у разі значних відмінностей у рівні внутрішніх регульованих цін і вільних цін світового ринку на окремі товари. Їхня мета – скоротити експорт і поповнити бюджет [3].

Транзитні мита – накладаються на товари, що перевозяться транзитом через територію країни, і є засобом торговельної війни.

Сезонні мита – діють у визначену пору року або у різні пори року, мають різну величину. Їх застосовують у рамках митного тарифу. Зазвичай строк їх дії не може перевищувати декількох місяців на рік і на цей період дія звичайного митного тарифу щодо цих товарів припиняється.

Антидемпінгові мита застосовуються, якщо на територію країни товари ввозяться за демпінговою ціною, тобто за ціною більш низькою, ніж їх нормальна ціна в країні-експортері, якщо такий імпорт завдає шкоди місцевим виробникам аналогічних товарів або перешкоджає організації та розширенню національного виробництва таких товарів. Ці мита збираються у додаток до звичайних мит. Антидемпінгові мита застосовуються лише тоді, коли в результаті антидемпінгового розслідування встановлено факт демпінгу, завдання матеріального збитку (загрози, завдання матеріального збитку) і наявність причинно-наслідкового зв'язку між ними [4].

Компенсаційні мита накладаються на імпорт тих товарів, під час виробництва яких прямо чи непрямо використовувалися субсидії, якщо їх імпорт завдає шкоди національним товаровиробникам аналогічних товарів.

Автономні мита встановлюються на основі односторонніх рішень державної влади країни поза залежністю від існуючих договорів і угод та інших міжнародних зобов'язань. Рішення про введення митного тарифу приймається у вигляді закону парламентом (в Україні – Верховною Радою), а конкретні ставки мит встановлюються відповідним відомством (зазвичай Міністерством торгівлі, фінансів або економіки) та схвалюються урядом.

Конвенційні (договірні) мита встановлюються і закріплюються в рамках двосторонніх або багатосторонніх угод (ГАТТ/ВТО). У зв'язку із поширенням у міжнародному торговельному праві принципу режиму найбільшого сприяння (РНС), конвенційні ставки, значення яких застосовується щодо країн, з якими держава має закріплений принцип РНС, отримали назву ставок РНС. Значення ставки РНС нижче, ніж значення автономної ставки. Конвенційні мита найбільш поширені у сучасній системі міжнародної торгівлі.

Преференційні мита – це пільгові мита, які встановлюються на основі багатосторонніх угод на товари, що походять з країн, які розвиваються. Мета преференційних мит – сприяти економічному розвитку цих країн нвсамперед за рахунок їх індустріалізації і розширення експорту.

Постійні мита – митний тариф, ставки якого встановлені органами державної влади і не можуть змінюватися залежно від обставин. Більшість країн мають такі мита.

Змінні мита – митний тариф, ставки якого можуть змінюватися у встановлених органами державної влади випадках (наприклад, зі зміною рівня світових або внутрішніх цін, рівня державних субсидій).

Номінальні мита – тарифні ставки, зазначені у митному тарифі.

Ефективні мита – реальний рівень мит на кінцеві товари, розраховані з урахуванням рівня мит на імпорتنі вузли і деталі цих товарів.

В узагальненому вигляді рівень ставки ефективного тарифу розраховується за формулою:

$$T_{ef} = T_{ном} - AT_{имп} / 1 - A, \quad (1)$$

де T_{ef} – ефективний рівень митного захисту, %;

$T_{ном}$ – номінальна ставка тарифу на кінцеву продукцію, %;

$T_{имп}$ – номінальна ставка тарифу на імпорتنі частини та компоненти, %;

A – частка вартості імпортних компонентів у вартості кінцевого продукту.

У ряді випадків національні законодавства передбачають тарифні квоти. Тарифна квота – це різновид змінних мит, ставки яких залежать від обсягу імпорту товару: при імпорті у межах певних кількостей (квот) він оподатковується за базовою внутрішньоквотовою ставкою тарифу, при перевищенні певного обсягу імпорту оподатковується за більш високою, понадквотовою ставкою тарифу. Тарифне квотування є інструментом комбінованого характеру, який поєднує елементи економічного і адміністративного впливу, активно за-

стосовується в ЄС, а також передбачено Угодою із сільського господарства у рамках ГАТТ/ВТО.

Структура тарифів багатьох країн передусім забезпечує захист національних виробників готової продукції, особливо не перешкоджаючи ввезенню сировини та напівфабрикатів.

Для захисту національних виробників готової продукції та стимулювання ввезення сировини та напівфабрикатів використовується тарифна ескалація - підвищення рівня митного оподаткування товарів у міру зростання ступеня їх обробки.

Таким чином, митне регулювання використовується для захисту національних товаровиробників від іноземної конкуренції – протекціоністська функція, яка стосується імпорتنих мит; є джерелом надходження коштів до бюджету держави – фіскальна функція, яка стосується імпорتنих та експортних мит; є засобом покращення умов доступу національних товарів на зарубіжні ринки та запобігання небажаного експорту товарів – балансувальна функція, яка стосується експортних мит; раціоналізує товарну структуру – регулююча функція, яка стосується експортних та імпорتنих мит; підтримує оптимальне співвідношення валютних доходів та витрат держави – регулююча функція, яка стосується експортних та імпорتنих мит.

Висновки. Таким чином, сучасні процеси глобалізації вимагають від України більш широкого залучення її в міжнародне економічне середовище. Особливого значення набуває втілення в життя положень про партнерство і співробітництво з ЄС. Ця інтеграція буде сприяти більш повній реалізації експортного потенціалу українських підприємств, а також залученню іноземних інвестицій.

У процесі зростання економічної взаємозалежності країн в умовах інтеграційних процесів усе більшого значення набуває формування ефективного механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств усіх галузей економіки, а особливо – агроформувань.

Організація зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств та її адекватне регулювання вимагає врахування особливостей функціонування агроформувань, а також

сутнісне визначення процесу регулювання. Ми вважаємо, що механізм регулювання зовнішньоекономічної діяльності агроформувань – це сукупність програмно-координаційних, вартісних, інституційних, правових форм, методів, принципів, інструментів, важелів, які застосовуються при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Література:

1. Барсуков А.В. Принципи побудови та особливості реалізації регіональної соціальної політики в Україні / А.В. Барсуков // Регіональна економіка. — 2003. — № 1 — С. 190 — 194.
2. Митний кодекс України // Голос України. — 21 квітня 2012. — № 73 — 74.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДИКА ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

О.А. Сарапіна, доктор економічних наук, професор
Херсонський національний технічний університет

У статті розкрито сутність та значення фінансового стану підприємства, досліджено методи та прийоми аналізу фінансового стану підприємства, запропоновано заходи щодо поліпшення ефективності оцінки фінансового стану підприємств.

Ключові слова: фінансовий стан, платоспроможність, методи аналізу, ефективність функціонування, фінансові ресурси.

Постановка проблеми. Господарська діяльність підприємств відбувається завдяки організованому, якісному, своєчасному та ефективному управлінню, що являє собою сукупність взаємопов'язаних послідовно здійснюваних функцій. В умовах ринкової економіки обґрунтованість і дієвість оперативних управлінських рішень значною мірою залежить від якості фінансово-аналітичних розрахунків. Оцінка результатів діяльності підприємств є одним з основних елементів у системі управління і обґрунтування господарських рішень. Вона представляє інтерес для інвесторів, кредиторів, постачальників матеріально-технічних ресурсів, державних органів управління. Аналіз фінансового стану підприємства, з одного боку, є результатом діяльності підприємства, а з другого - виявляє передумови його розвитку.

Метою статті є: дослідження сутності, завдань і необхідності системного аналізу фінансового стану підприємств, у своєчасному виявленні та усуненні недоліків і пошук резервів у його фінансовій діяльності, дослідження проблем, що негативно впливають на фінансову стійкість підприємства на сучасному етапі та розгляд факторів, що перешкоджають аналізу фінансового стану підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У працях вітчизняних та зарубіжних економістів досліджено широке коло питань, пов'язаних з аналізом фінансового стану підприємства, його оцінкою та управлінням. Методичні основи кількісного ви-

міру та оцінки фінансового стану підприємства і трактування його сутності зафіксовано в нормативних актах відповідних міністерств. Серед науковців, які приділили значну увагу дослідженням фінансового стану підприємств, слід виділити таких як М.С. Абрютіна, Т.Г. Бень, І.Т. Балабанов, Л.А. Бернстайн, Є. Брігхем, О.І. Гадзевіч, С.Б. Довбня, С.Б. Довбня, В.О. Захарченко, Т.Р. Карлін, М.Л. Котляр, М.Н. Креніна, А.П. Ковальов, В.В. Ковальов, А.М. Поддєрьогін, В.Т. Савчук, О.С. Стоянова, Е. Хелферт та інші.

Виклад основного матеріалу. Аналіз фінансового стану підприємства є одним з найважливіших для розуміння вихідної точки змін та прорахунку можливих варіантів дій, спрямованих на покращення ефективності функціонування підприємства. Тому, насамперед, слід зрозуміти, що являє собою фінансовий стан підприємства в усій його багатосторонності та вивчити підходи до його аналізу та оцінки. Адже саме на результатах його аналізу і буде базуватися прийняття рішень щодо покращення ефективності діяльності підприємства.

Під фінансовим станом підприємства розуміють ступінь забезпеченості підприємства необхідними фінансовими ресурсами для здійснення ефективної господарської діяльності, а також своєчасного проведення грошових розрахунків за своїми зобов'язаннями. У ньому знаходять відображення у вартісній формі загальні результати роботи підприємства з управління фінансовими ресурсами. Таким чином, слід відзначити, що фінансовий стан підприємства є результатом всіх форм його діяльності як суб'єкта господарювання з одного боку, та як результат такої діяльності справляє ключовий вплив у майбутній зміні проявів діяльності підприємства, що формує його «подальший поточний стан».

Фінансовий стан визначає конкурентоспроможність підприємства, його потенціал у діловому співробітництві, оцінює, наскільки гарантовані економічні інтереси самого підприємства та його партнерів у фінансових та інших відносинах. Аналіз системи показників має на меті висвітлити його стан

для зовнішніх споживачів, яких умовно можна поділити на три групи:

а) особи, які безпосередньо пов'язані з підприємництвом, тобто менеджери та працівники управління підприємством;

б) особи, які можуть не працювати безпосередньо на підприємстві, але мають пряму фінансову зацікавленість: – акціонери, інвестори, покупці та продавці продукції (послуг), різноманітні кредитори, банки при рішенні питання про доцільність або недоцільність надання йому кредиту, а при позитивному рішенні цього питання – під який відсоток та на який строк;

в) особи, які мають непрямий фінансовий інтерес: – податкові служби, різноманітні фінансові інститути (біржі, асоціації та інші), органи статистики та інші.

Варто відзначити, що завдання аналізу фінансового стану підприємства змінюються залежно від зацікавленості різних груп користувачів аналітичним матеріалом. Всі користувачі роблять висновки щодо напрямків своєї діяльності та доцільності співпраці з підприємством, ґрунтуючись на фінансовій звітності.

Найкраще фінансовий стан підприємства визначається елементами його економічної діяльності: прибутковістю (рентабельністю) роботи підприємства; оптимальністю розподілу прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків і обов'язкових відрахувань; наявністю власних фінансових ресурсів (основних і оборотних засобів) не нижче мінімально необхідного рівня для організації виробничого процесу і процесу реалізації продукції; раціональним розміщенням основних і оборотних засобів (власних і позикових), ліквідністю поточних активів. Сигнальним показником, в якому проявляється фінансовий стан, є платоспроможність підприємства, тобто його здатність своєчасно задовольнити платіжні вимоги постачальників сировини, матеріалів, техніки згідно з господарськими угодами, повертати банківські кредити, проводити оплату праці персоналу, вносити платежі в бюджет.

Основним значенням оцінки фінансового стану підприємства в системі антикризового управління є розроблення і реалізація заходів, спрямованих на швидке відновлення платоспроможності, відновлення достатнього рівня фінансової стійкості підприємства, встановлення можливості підприємства продовжувати свою господарську діяльність, подальшого розвитку, забезпечення прибутковості і зростання виробничого потенціалу і ухвалення відповідних рішень.

Фінансовий стан підприємства – це здатність, спроможність підприємства фінансувати свою діяльність. Він визначається певним складом елементів (рис.1) та характеризується фінансовими ресурсами, які необхідні для нормального функціонування підприємства, доцільністю їх розміщення та ефективністю використання, фінансовими взаємовідносинами з іншими юридичними та фізичними особами, платоспроможністю та фінансовою стійкістю.

Рис.1. Елементи фінансового стану підприємства

Фінансовий стан підприємства треба систематично й усебічно оцінювати з використанням різних методів, прийомів та методик аналізу. Це уможливить критичну оцінку фінансових результатів діяльності підприємства як у статиці за певний період, так і в динаміці – за ряд періодів, дасть змогу визначити "больові точки" у фінансовій діяльності та способи ефективнішого використання фінансових ресурсів, їх раціонального розміщення. Неefективність використання фінансових ресурсів

призводить до низької платоспроможності підприємства і, як наслідок, до можливих перебоїв у постачанні, виробництві та реалізації продукції; до невиконання плану прибутку, зниження рентабельності підприємства, до загрози економічних санкцій. Основні завдання аналізу фінансового стану підприємства наведено на рис.2.

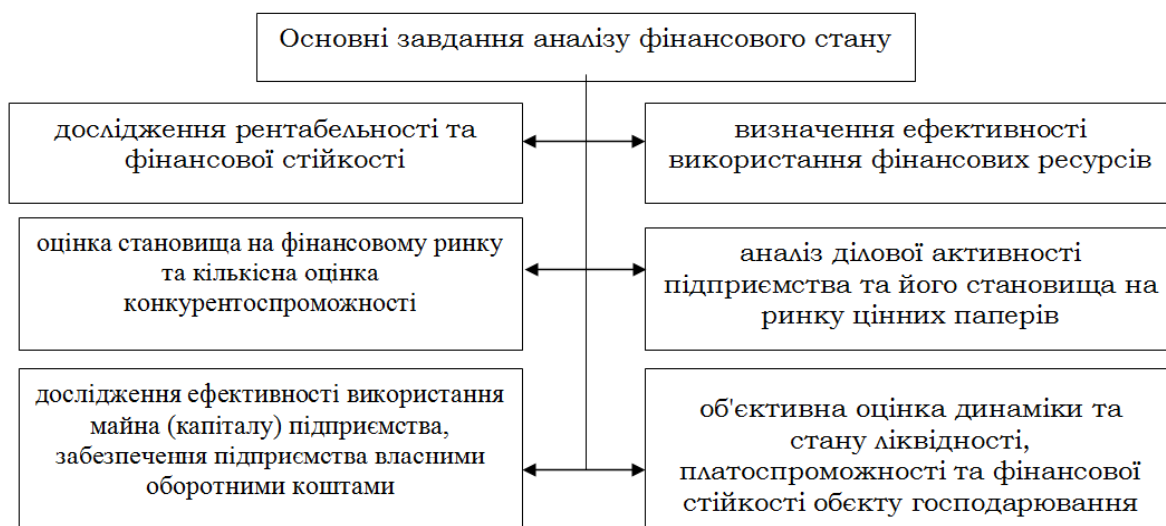

Рис. 2. Завдання аналізу фінансового стану підприємства

До етапів комплексної оцінки діяльності підприємства можна віднести :

- формування системи оцінних показників;
- оцінку одиничних показників діяльності;
- синтез одиничних оцінок для отримання підсумкової і комплексної оцінки його діяльності.

Існують два принципово різних підходи до оцінки діяльності підприємства.

При першому підході оцінка діяльності підприємства здійснюється на основі одного синтетичного показника, максимізація або мінімізація якого забезпечує прийняття оптимального рішення. В якості таких показників пропонується використовувати: обсяг продажу, прибуток, собівартість продукції та інші. Однак використання цих показників має низку недоліків, зумовлених впливом на них чинників ринково-кон'юнктурного характеру.

Коефіцієнтний метод базується на розрахунку системи коефіцієнтів, які свідчать про стан в різних аспектах діяльності підприємства і дають можливість виявити слабкі місця в його діяльності ще на початковому етапі. Основними його недоліками є відсутність або недостатнє обґрунтування граничних значень більшості показників, недостатня інтерпретація термінології та показників, прийнятих у зарубіжних фірмах до специфіки українських підприємств, розгляд показниками лише окремих сторін діяльності підприємства.

Другий підхід до оцінки результатів роботи підприємств ґрупується на системі показників, що всебічно відображають стан і розвиток діяльності суб'єкта господарювання. Багатокритеріальний підхід на основі комплексної оцінки діяльності підприємства дає змогу одержувати не лише підсумкові відомості про рівень його роботи, а й формувати напрями підвищення ефективності виробництва і стратегічного розвитку підприємства.

Стійке фінансове положення підприємства залежить насамперед від поліпшення таких якісних показників: продуктивність праці, рентабельність виробництва, фондвіддача і виконання плану по прибутку. Раціональному розміщенню засобів підприємства сприяє оперативна діяльність по прискоренню грошового обігу, правильна організація матеріально-технічного забезпечення виробництва. Тому аналіз фінансового стану здійснюється на завершальній стадії аналізу фінансово-господарської діяльності. У той же час фінансові труднощі підприємства, відсутність засобів для своєчасних розрахунків можуть вплинути на стабільність поставок і порушити ритм матеріально-технічного забезпечення. І в зв'язку з цим аналіз фінансового стану підприємства й аналіз інших сторін його діяльності повинні взаємно доповнювати один одного.

Важливим у дослідженні фінансового стану також є аналіз майна підприємства. Структура вартості майна показує частку кожного елемента в активах і співвідношення позикових і власних коштів підприємства в пасивах. У структурі вартості майна відображається специфіка діяльності. Але структура

лише оцінює стан активів і наявність коштів для погашення зобов'язань і не дає відповіді на питання, наскільки вигідно для інвестора вкладення коштів у дане підприємство. Щоб дізнатися про ефективність використання майна користуються такими показниками: індекс постійного активу, коефіцієнт зносу, коефіцієнт реальної вартості майна, коефіцієнт оборотності, коефіцієнт закріплення оборотних коштів, капіталовіддача, капіталомісткість. Ці коефіцієнти дадуть змогу дізнатися про: частку основних засобів та необоротних активів у джерелах власних коштів, рівень фінансування основних засобів за рахунок амортизаційних відрахувань, рівень виробничого потенціалу підприємства, забезпеченість виробничого процесу засобами виробництва, використання основних засобів та інших активів підприємства.

За допомогою аналізу коефіцієнтів можна виявити сильні й слабкі позиції підприємства. Важливим також є й те, що аналіз коефіцієнтів дає змогу краще зрозуміти взаємозв'язок між балансом і звітом про доходи.

Аналіз фінансового стану підприємства має певні прийоми його здійснення (табл. 1).

Таблиця 1

Основні прийоми здійснення аналізу фінансового стану підприємства

Прийоми	Ознаки
Горизонтальний (часовий) аналіз	Порівняння кожної позиції звітності з попереднім періодом
Вертикальний (структурний) аналіз	Визначення структури фінансових показників з оцінкою впливу різних факторів на кінцевий результат
Трендовий аналіз	Порівняння кожної позиції звітності з рядом попередніх періодів та визначення тренду, тобто основної тенденції динаміки показників, очищеної від впливу індивідуальних особливостей окремих періодів (за допомогою тренду здійснюється екстраполяція найважливіших фінансових показників на перспективний період, тобто перспективний прогнозний аналіз фінансового стану)
Аналіз відносних показників	Розрахунок відношень між окремими позиціями звіту або позиціями різних форм звітності, визначення взаємозв'язків показників

Порівняльний аналіз	Внутрішньогосподарський аналіз зведених показників звітності за окремими показниками самого підприємства та його дочірніх підприємств (філій), а також міжгосподарський аналіз показників даної фірми порівняно з показниками конкурентів або із середньогалузевими та середніми показниками
Факторний аналіз	Визначення впливу окремих факторів (причин) на результативний показник детермінованих (розділених у часі) або стохастичних (що не мають певного порядку) прийомів дослідження. При цьому факторний аналіз може бути як прямим (власне аналіз), коли результативний показник розділяють на окремі складові, так і зворотним (синтез), коли його окремі елементи з'єднують у загальний результативний показник

На теперішній час не існує універсальної методики оцінювання фінансового стану підприємства, яка б враховувала мету фінансового аналізу, постійно змінюваний склад множини оцінювальних параметрів, який змінюється відповідно до умов розвитку внутрішнього та зовнішнього економічного середовища, а також розмірність, специфіку підприємства конкретної галузі й умов, у яких воно функціонує. Тому для вирішення низки таких завдань необхідно використовувати сучасні технології, щоб дало б можливість підвищити ефективність фінансового аналізу з використанням єдиного підходу до оцінювання на базі автоматизованих засобів обробки економічної інформації.

У практичній діяльності доцільно використовувати наступні методи оцінки фінансового стану підприємства:

1. Комплексний метод оцінки аналізує і групує показники за двома напрямками: стійкого фінансового стану й незадовільного. За допомогою цього методу можна відокремити проблемні напрямки в діяльності підприємства та виявити причини. Метод достатньо трудомісткий, на його основі важко зробити висновки про фінансовий стан підприємства, оскільки йому притаманні усі недоліки й коефіцієнтного методу.

2. Інтегральний метод розглядає оцінку фінансового стану підприємства на базі розрахунку інтегрального показника, який формується в узагальнюючий показник за напрямками

рівнів платоспроможності, фінансової незалежності та якості активів.

3. Беззбитковий метод передбачає розрахунок величини операційного важеля та оцінку фінансового стану підприємства за показником запасу фінансової стійкості, однак він не дає повної оцінки стану підприємства.

4. Рівноважний метод заснований на досягненні рівноваги між ліквідними потоками у сфері господарсько-інвестиційної і фінансової діяльності підприємства.

У світовій практиці використовують інтегральну оцінку фінансового стану підприємств. Це такі відомі комплексні показники, як індекс Альтмана, модель Спрингейта, модель Ліса. Але всі ці моделі непридатні для вітчизняних умов господарювання, тому що їх розроблено з використанням вибіркової сукупності підприємств інших країн, а тому враховані параметри істотно відрізняються від наших.

На сьогодні українськими вченими вже розроблено такі моделі, як дискримінантна інтегральна оцінка фінансового стану підприємства (О. Терещенко), яка базується на застосуванні методології дискримінантного аналізу на основі фінансових показників вибіркової сукупності вітчизняних підприємств і комплексна оцінка фінансового стану підприємства на основі використання матричних моделей (О. Хотомлянський, Т. Перната, Г. Северина). Цей метод оцінки дозволяє виявити тенденції у динаміці фінансового стану підприємства. Недосконалість методів оцінки фінансового стану підприємства це не єдина проблема сьогоднішнього дня. На сьогоднішній день також існують складності проведення аналізу фінансового стану, що обумовлено нестабільністю економіки, кризовим станом, політичною невизначеністю. В умовах постійної зміни інформації багато фінансово-економічних показників, розрахованих на певний час, можуть надалі втратити свою цінність для аналізу у зв'язку з нестабільністю національної валюти.

Певну перешкоду для аналізу фінансового стану підприємства складають різні форми власності (наприклад, чимало показників, що характеризують фінансовий стан акціонер-

них підприємств, не можуть бути розраховані через відсутність або слабкий розвиток у державі ринку цінних паперів, де б оберталися акції цих підприємств і за яким можна б було судити про положення емітентів) та нестабільність законодавчої бази. Для подолання даної проблеми необхідно, враховуючи умови фінансової кризи, розробляти нові методи оцінки фінансового стану, а також розробляти методи і способи покращення фінансового стану, підвищення платоспроможності і ліквідності.

Основним напрямом забезпечення досягнення точки фінансової рівноваги підприємством в кризових умовах є скорочення обсягу споживання фінансових ресурсів. Перелік заходів з покращення фінансового становища є індивідуальним для кожного з підприємств та залежить від сфери бізнесу, груп продукції, кон'юнктури ринку, регіональної інфраструктури, системи управління підприємством, структури витрат на виробництво і управління, техніко-технологічних особливостей та інших факторів. Це приводить до необхідності постійного, систематичного ведення фінансового аналізу на підприємстві та вдосконаленні методів його проведення, побудови математичних моделей та формування прогнозів перспектив розвитку.

Розуміння фінансового стану підприємства та його своєчасний і якісний аналіз, вибір необхідного методу аналізу та системи показників, що забезпечить всебічне вивчення та представлення діяльності підприємства, є основоположними для прийняття управлінських рішень, спрямованих на вирішення питання обрання напрямів діяльності та розвитку підприємства, покращення його ефективності, конкурентноспроможності та прибутковості.

У сучасних умовах кожне підприємство повинно чітко орієнтуватися у складному лабіринті ринкових відносин, правильно оцінювати виробничий та економічний потенціал, стратегію подальшого розвитку, фінансовий стан як свого підприємства, так і підприємств-партнерів. Саме цим зумовлюється необхідність і практична значущість систематичної

оцінки фінансового стану підприємства, якій належить суттєва роль у забезпеченні стабільного фінансового стану.

Аналізуючи вище наведені методи, які використовуються для оцінки фінансового стану підприємства, ми бачимо, що існує велика кількість різноманітних методик, проте жодна з них не адаптована до сучасної економічної ситуації України. Проблема удосконалення наявних та розробки нових методик аналізу потребує подальшого дослідження у зв'язку з постійною зміною умов функціонування вітчизняних підприємств, вони дадуть змогу отримати реальну інформацію про фінансове становище підприємства, про вплив факторів оточуючого економічного середовища, дозволить найбільш повно оцінити характер використання ресурсів підприємства, забезпечити зовнішніх і внутрішніх користувачів об'єктивною і повною інформацією для прийняття тактичних і стратегічних рішень. Впорядкування, створення нормативних засад, систематизація розроблених і діючих методик оцінки фінансового стану підприємств зумовить можливість прийняття високоефективних управлінських рішень щодо фінансової діяльності та розробки стратегічних напрямків розвитку підприємств.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що метою оцінки фінансового стану підприємства у сучасних умовах фінансової кризи є розроблення і реалізація заходів, спрямованих на швидке відновлення платоспроможності, відновлення достатнього рівня фінансової стійкості підприємства, встановлення можливості підприємства продовжувати свою господарську діяльність, подальшого розвитку, забезпечення прибутковості і зростання виробничого потенціалу; ухвалення відповідних рішень. на сьогодні найнеобхідніше:

- удосконалювати інформаційне та методичне забезпечення фінансового стану підприємства;
- розробляти методичне забезпечення процесу прогнозування фінансового стану підприємства;
- удосконалювати структуру аналізу стану підприємства, залежно від мети та змісту роботи на кожному етапі;

- працювати над методикою складання фінансової звітності, що дозволить підвищити її аналітичні можливості та реальність оцінки майна;
- розробляти методику комплексної бальної оцінки фінансового стану підприємства, яка б дозволила проаналізувати стан підприємства за оптимальною сукупністю фінансових показників та коефіцієнтів;
- удосконалювати теоретичні засади формування та реалізації інформаційної системи підприємства;
- переглянути і доопрацювати нормативні акти, які розкривають методики аналізу фінансового стану підприємства;
- удосконалювати форми і методи фінансового забезпечення функціонування підприємства, тобто пошук нових ефективних шляхів фінансової діяльності;
- адаптувати методики аналізу до сучасних економіко-правових умов.

Отже, розглядаючи сутність оцінки фінансового стану підприємства можна стверджувати, що така оцінка необхідна для вдосконалення роботи за ринкових відносин, для придбання здатності самофінансування, самоокупності, для більш ефективного використання фінансових ресурсів на підприємстві, а також для фінансової стабільності підприємства. Необхідною умовою нормальної фінансової діяльності є зберігання достатньої платоспроможності, ліквідності та ділової активності протягом звітного і прогнозованого періодів.

Література :

1. Білик М. Д. Сутність і оцінка фінансового стану підприємств / М.Д. Білик // Фінанси України. — 2005. — №3. — С.117 — 128.
2. Знахуренко П.А. Комплексна оцінка фінансового стану підприємств / П.А. Знахуренко, О.П. Хотомлянський // Фінанси України. — 2007. — №1. — С.111 — 113.
3. Котляр М.Л. Аналіз фінансового стану підприємства / М.Л. Котляр // Фінанси України. — 2008. — С.99 — 104.
4. Череп А.В. Проблеми визначення фінансового стану підприємств в умовах фінансової кризи / А.В. Череп, Л.А. Кириченко // Держава і регіони. — 2008. — №6. — С. 233 — 236.
5. Комариця Л.Л. Аналіз фінансового стану підприємства у кризових умовах економіки [Електронний ресурс] / Комариця Л.Л., Кіцак Ю.Г. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Economics/61392.doc.htm.

ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

В.П. Клочан, кандидат економічних наук, доцент

Н.І. Костаневич, кандидат економічних наук, доцент

А.Г. Костирко, старший викладач

Миколаївський державний аграрний університет

У статті визначено вплив окремих факторів на результати виробництва сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: фактори виробництва, спеціалізація, витрати, оборотність оборотних активів.

Постановка проблеми. Ефективність господарювання підприємства значною мірою залежить від факторів, які в узагальненому вигляді характеризують всі сторони його діяльності. На результати впливає багато факторів, у т.ч. удосконалення організації праці, поліпшення використання основних засобів, краще використання матеріальних ресурсів, більш ефективне використання фінансових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень. Питання оптимізації виробництва і витрат у своїх працях висвітлювали такі вчені, як: Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, М.Я. Дем'яненко, Є.В. Мних, П.Т. Саблук, Г.В. Савицька, М.Г. Чумаченко, А.Д. Шеремет та інші науковці. Проте різні ситуації окремих сільськогосподарських підприємств потребують вивчення цього питання на рівні регіонів.

Мета статті. На основі фактичних даних сільськогосподарських підприємств Вознесенського району визначити і розрахувати вплив окремих факторів на результати господарювання.

Викладення основного матеріалу. Одержання найбільшого ефекту з найменшими витратами залежить від того, як вирішує підприємство питання оптимізації собівартості продукції. Першим напрямком зниження собівартості є економія витрат, у т.ч. на сировину, паливо-мастильні матеріали, адміністративні витрати тощо. Основним напрямком підвищення продуктивності і зниження собівартості продукції у тваринництві є інтенсивне наросування та використання пасовищ,

у рослинництві – запровадження ґрунтозахисних технологій, які забезпечують скорочення затрат на експлуатацію техніки, зменшення зносу машин, зниження витрат палива, добрив, економії робочого часу. На результати виробництва впливають підвищення продуктивності обладнання, удосконалення технології, підвищення продуктивності праці, прискорення обертання оборотних засобів тощо.

Впливає на підвищення ефективності виробництва і спеціалізація виробництва. Дослідження показало, що господарства Вознесенського району спеціалізуються на виробництві зерна і соняшнику. Вплив спеціалізації на рівень витрат відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Вплив спеціалізації на результати виробництва сільськогосподарських підприємств Вознесенського району за 2010 рік*

Показники	Питома вага зернових і соняшнику у сумі товарної продукції, %			По всіх групах
	I	II	III	
	до 60	61-90	більше 90	
Кількість господарств у групі	4	4	3	11
Середня питома вага зернових і соняшнику у сумі товарної продукції, %	39,4	84,4	98,5	71,9
Середні витрати на виробництво сільськогосподарської продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	293,0	566,7	448,9	436,2
Середній прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	16,1	32,3	41,5	30,0
Середній прибуток на 1 грн витрат, грн	0,05	0,06	0,09	0,07

*розраховано на основі статистичної звітності господарств Вознесенського району

Коментуючи дані таблиці 1, можна зазначити, що досліджувані господарства району були поділені на три групи за питомою вагою зернових та соняшнику у сумі товарної продукції. До першої групи з питомою вагою двох культур до 60%

належать чотири підприємства (ВАТ «Зелений Гай», ВАТ «Вознесенське племінне підприємство», ЗАТ «Болгарка» та ФГ «Новацький»), до другої групи з питомою вагою двох культур від 61 до 90% належать також чотири підприємства (ПСП «Сонячна долина», ТОВ НТЦ «Лан», СТОВ «Дмитрівське», ДПДГ «Зорі над Бугом»), до третьої групи з питомою вагою двох культур більше 90% – три господарства (ПП «Укрінтерпостача», ПСП «Новогригорівське», Дослідницька станція по кормовиробництву). Середня питома вага зернових і соняшнику у першій групі склала 39,4%, у другій – 84,4, у третій – 98,5, у середньому по одинадцяти господарствах – 71,9%.

Як видно з даних таблиці 1, спостерігається чітка тенденція зростання середньої суми прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції в розрахунку на 100 га і тенденція зростання прибутку на 1 грн витрат. Так, у середньому по одинадцяти господарствах сума прибутку на 1 грн витрат склала 0,07 грн.

У першій групі цей показник нижче середнього рівня і складає 0,05 грн, у другій групі – 0,06 грн і лише у третій групі цей показник вище середнього і складає 0,09 грн. Така ж тенденція і з сумою прибутку в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. З чого можна зробити висновок, що з підвищенням рівня спеціалізації знижуються витрати на виробництво, а отже – зростає рівень доходності господарства.

Одним із напрямів підвищення ефективності господарювання є вдосконалення організації виробництва і праці, форм і методів праці, вдосконалення управління виробництвом і скорочення витрат на нього, поліпшення матеріально-технічного постачання, скорочення транспортних витрат та інших факторів, що підвищують рівень організації виробництва.

Значне зменшення витрат може статися при скороченні витрат робочого часу, зменшенні числа робітників, що не виконують норм виробітку. Впливає на собівартість і оборотність оборотних засобів, тому в наступній таблиці визначимо цей показник на прикладі одного з господарств Вознесенського району (табл. 2).

Таблиця 2

**Оборотність оборотних засобів у ПП «Укрінтерпостача»
Вознесенського району***

Показники	Роки			2010 р. у % до	
	2008	2009	2010	2008 р.	2009 р.
Виручка від реалізації, тис. грн	3099,0	5701,0	3715,0	119,9	65,2
Середньорічна сума обо- ротних засобів, тис. грн	1995,5	2483,0	2240,5	112,3	90,2
Коефіцієнт оборотності оборотних засобів	1,55	2,30	1,66	107,0	72,2
Термін оборотності, днів	235	159	220	93,6	138,4

*розраховано на основі статистичної звітності ПП «Укрінтерпостача»

Як свідчать дані таблиці 2, коефіцієнт оборотності оборотних засобів у ПП «Укрінтерпостача» у 2010 році склав 1,66, що на 20,8% менше рівня 2009 року. Термін оборотності оборотних засобів у 2010 році склав 220 днів, що на 38,4% більше рівня 2009 року. Тобто підприємству потрібно пришвидшити оборотність оборотних активів, що буде сприяти зменшенню собівартості. Розрахунок можливої швидкості оборотності оборотних активів проводиться за формулою:

$$OA \text{ мож.} = [OA - H \text{ оба}] \cdot 365 / B, \quad (1)$$

де *OA* мож. – можлива швидкість оборотності оборотних активів;

OA – середня сума оборотних активів;

H оба – сума зниження оборотних активів;

B – виручка від реалізації.

Експертна оцінка суми оборотних активів за 2010 рік показала, що у господарстві є можливість скоротити суму оборотних активів на 200,0 тис. грн, у т.ч. запасів на 50,0 тис. грн (за рахунок реалізації готової продукції) та дебіторської заборгованості на 150,0 тис. грн.

Підставивши фактичні дані у формулу (1), отримаємо:

$$OA \text{ мож.} = [2240,5 - 200,0] \cdot 365 : 3715,0 = 200 \text{ днів.}$$

Тобто, оборотність оборотних активів за 2010 рік може скласти 200 днів.

Додаткове вивільнення коштів за рахунок прискорення оборотності оборотних активів визначається за формулою:

$$Двк = B : 365 (T_1 - T_0), \quad (2)$$

де $Двк$ – додаткове вивільнення коштів;

T_1 – можлива тривалість обороту оборотних активів;

T_0 – фактична тривалість обороту оборотних активів.

Підставивши розрахункові дані у формулу 2 отримаємо:

$$Двк = 3715 : 365 \cdot (200 - 220) = - 203,6 \text{ тис. грн.}$$

Тобто, за рахунок прискорення оборотності оборотних активів вивільняється 203,6 тис. грн, що є фінансовим резервом ПП «Укрінтерпостача». У свою чергу прискорення оборотності оборотних засобів сприяє зростанню виручки від реалізації та прибутку, а відтак і зниженню собівартості реалізованої продукції.

Рівень рентабельності оборотних активів визначається за формулою:

$$R \text{ об } A = \Pi / \bar{\Sigma} \text{ об } A. \quad (3)$$

де $R \text{ об } A$ – рівень рентабельності оборотних активів;

Π – прибуток від реалізації;

$\bar{\Sigma} \text{ об } A$ – середньорічна сума оборотних активів.

Помноживши чисельник і знаменник формули 3 на суму виручки від реалізації (B), отримаємо:

$$R_{\text{об}A} = \frac{\Pi}{\bar{\Sigma} \text{ об } A} \cdot \frac{B}{B} = \frac{\Pi}{B} \cdot \frac{B}{\bar{\Sigma} \text{ об } A} = RQ \cdot \text{коефіцієнт оборотності Об}A, \quad (4)$$

$$\text{тобто } \frac{\Pi}{\bar{\Sigma} \text{ об } A} = RQ \cdot \text{Коб } oa,$$

де RQ – рівень рентабельності продажів;

$\text{Коб } oa$ – коефіцієнт оборотності оборотних активів.

Із формули 4 можна визначити суму прибутку:

$$\Pi = \frac{RQ \cdot \text{КобоА} \cdot \sum \overline{\text{обА}}}{100\%}. \quad (5)$$

Використовуючи дані таблиці 2, можна визначити наскільки зросте сума прибутку при прискоренні оборотності оборотних активів за формулою:

$$\Delta\Pi = \Delta \text{КобоА} \cdot RQ \cdot \text{обА}. \quad (6)$$

Фактично коефіцієнт оборотності оборотних активів у 2010 році склав 1,66. Можливий з урахуванням скорочення суми оборотних активів складає: $(3715:2040,5) = 1,82$.

$$\text{Звідси: } \Delta\Pi = \frac{(1,82 - 1,66) \cdot 11,6 \cdot 2240,5}{100} = 41,58 \text{ тис. грн}. \quad (7)$$

У результаті прискорення оборотності оборотних активів сума прибутку зростає на 41,58 тис. грн, тобто на цю суму зростає сума виручки від реалізації, або зменшується собівартість реалізованої продукції.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, можна зазначити, що на ефективність господарювання впливає багато факторів. Так, поглиблення спеціалізації аграрних підприємств приводить до зростання прибутку від реалізації в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь та на 1 грн витрат. Не менш вирішальним фактором, який впливає на результативність діяльності підприємств, є прискорення оборотності оборотних активів, у результаті чого вивільняються кошти та, відповідно, зростає фінансовий потенціал підприємства.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

М.Д. Бабенко, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет

У статті розглянуто питання сутності і особливостей інвестиційної привабливості підприємств регіону. Обґрунтовано складові і практичне використання напрямів зростання інвестиційної активності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна активність, фінансове забезпечення.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження інвестиційної привабливості зростає в умовах реалізації стратегічних планів щодо нарощування валового виробництва окремих видів продукції, товарів, робіт та послуг через запровадження інтенсифікації виробництва, вдосконалення аналітичної роботи, у тому числі у напрямку маркетингових досліджень. До того ж у період становлення ринкової економічної системи, дослідження інвестиційної привабливості регіонів та відповідне їх ранжирування стали надзвичайно поширеними як у науковій літературі, так і у практиці регіонального управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий інтерес до проблеми оцінки інвестиційної привабливості змушує звернутися до опрацювання накопиченого теоретичного матеріалу. В нашій країні широко відомі праці таких економістів, як О. Білоруса, В. Бойка, І. Бланка, А. Волика, О. Гаврилюка, Б. Губського, В. Єременка, Ф. Зінов'єва, В. Зінчука, О. Іваницької, М. Коденської, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова, О. Шпичака та інших, що освітили у своїх працях сутність інвестицій, вплив інвестиційної привабливості на фінансові результати діяльності окремих суб'єктів господарювання, значення для розвитку окремих регіонів країни.

Постановка завдання. Взагалі формування інвестиційної привабливості кожного напрямку використання капіталу має на меті, насамперед, сприяння максимізації фінансового результату через мінімізацію ризику та орієнтоване на забезпечення конкурентоспроможності при задоволенні від-

повідних існуючих потреб. Саме виявлення та задоволення існуючих потреб і буде основою для отримання фінансового результату, а відтак сприятиме задоволенню економічного інтересу суб'єкта господарювання шляхом забезпечення економічної ефективності інвестицій. Отже, з метою виявлення перспектив доступності фінансових ресурсів для досягнення інвестиційних цілей, слід здійснювати визначення інвестиційної привабливості регіонів, що враховує комплекс чинників, які формують зовнішні умови для реалізації інвестиційних проектів.

Метою дослідження є опрацювання теоретичних і практичних аспектів оцінки інвестиційної привабливості та активізації інвестиційної активності для забезпечення ефективного використання потенціалу підприємств аграрного сектора, нарощування їх виробничих потужностей і розвитку на інноваційній основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками між регіонами посилюється конкуренція за інвестиційні ресурси. А отже, влада на місцях проявлятиме дедалі більшу лояльності до донорів — як іноземних, так і внутрішніх. Адже галузева структура інвестицій в Україні формується переважно за рахунок внутрішньої торгівлі, промисловості, машинобудування і металообробки та фінансових послуг.

Необхідно разом з тим визнати, що за результатами проведених досліджень, останніми роками активність зарубіжних інвесторів на території України суттєво посилилася. Аналіз даних минулого року свідчить про появу деяких нових тенденцій у відносинах з іноземними інвесторами. Насамперед зарубіжний капітал розпочинає більш активно надходити до тих областей, які раніше були менш привабливими для його вкладення — це прямо пов'язано із поліпшенням господарської ситуації та зростанням купівельної спроможності населення в цих регіонах. Збереження таких тенденцій в майбутньому сприятиме не лише загальному підвищенню рівня використання інвестицій в українській економіці, але й більш раціональному розміщенню їх на території держави.

Таким чином, активізація інвестиційної діяльності регіонів України потребує інвестиційної політики з чіткими механізмами реалізації на державному та регіональному рівнях. Зважаючи на проведені дослідження, ми переконані у тому, що Україні необхідна загальна стратегія інвестиційного розвитку регіонів, яка б об'єднувала їх в одне ціле та визначала пріоритети інвестування на основі врахування їх економічного ефекту, але не сьогоденного й одноразового, а перспективного і стабільного. Оскільки, на нашу думку, саме розшарування регіонів за рівнем інвестиційної активності стає перепорою на шляху формування єдиного господарського простору в країні, зміцнення господарських зв'язків, становлення регіонів як суб'єктів міжнародної інвестиційної діяльності. Слабкі інвестиційні позиції окремих регіонів не дають змогу розширювати виробництво, відповідно – не розвивається соціальна сфера. Регіони стають утриманцями держави і не мають економічних стимулів розвивати свій господарський комплекс. Саме тому, ми пропонуємо вдосконалити напрями впливу органів влади та органів місцевого самоврядування на інвестиційну привабливість окремої території, тобто регіону, як через законодавчі акти, так і через громадський сектор.

Отже, необхідним є розроблення системи заходів і механізмів державного стимулювання формування транснаціонального характеру діяльності національних виробників у напряму активізації інвестиційної активності.

Економіка України розвивається досить швидкими темпами. А тому за сучасних умов господарювання одним із завдань на державному рівні є зростання темпів економічного і соціального розвитку, підвищення конкурентоспроможності країни. При цьому провідну роль у процесі економічного розвитку відіграє такий фактор, як залучення інвестицій. Україна має можливість отримання інвестиційних ресурсів лише за умови посилення рівня інвестиційної привабливості. При цьому важливим чинником, що впливає на вибір об'єкта інвестування, є надання інвестору достовірної та достатньої інформації про результати та перспективи розвитку регіонів, що потребують інвестування, самої країни в цілому. Одночас-

но зростає актуальність обґрунтування сутності та моніторингу інвестиційної привабливості регіону з метою забезпечення реалізації найбільш ефективних форм вкладення капіталу, спрямованих на розширення економічного потенціалу. Актуальність дослідження інвестиційної привабливості зростає в умовах реалізації стратегічних планів щодо нарощування валового виробництва окремих видів продукції, товарів, робіт та послуг через запровадження інтенсифікації виробництва, вдосконалення аналітичної роботи, у тому числі у напрямку маркетингових досліджень. До того ж у період становлення ринкової економічної системи, дослідження інвестиційної привабливості регіонів та відповідне їх ранжирування стали надзвичайно поширеними як у науковій літературі, так і у практиці регіонального управління.

Взагалі формування інвестиційної привабливості кожного напрямку використання капіталу має на меті, перш за все, сприяння максимізації фінансового результату через мінімізацію ризику та орієнтоване на забезпечення конкурентоспроможності при задоволенні відповідних існуючих потреб. Саме виявлення та задоволення існуючих потреб і буде основою для отримання фінансового результату, а відтак сприятиме задоволенню економічного інтересу суб'єкту господарювання шляхом забезпечення економічної ефективності інвестицій. Отже, з метою виявлення перспектив доступності фінансових ресурсів для досягнення інвестиційних цілей, слід здійснювати визначення інвестиційної привабливості регіонів, що враховує комплекс чинників, які формують зовнішні умови для реалізації інвестиційних проектів.

Враховуючи результати проведених досліджень, ми маємо можливість стверджувати, що за оціночними показниками Україна належить в цілому до категорії країн із середнім рівнем розвитку. Проте при всіх інших сприятливих обставинах дестабілізація економіки різко знижує її привабливість як об'єкта довгострокових вкладень. Крім того, до чинників, що характеризують Україну переважно з негативного боку, аніж позитивного, можна віднести тягар податкового законодавства, обмеження, пов'язані з рухом капіталу, нерозвиненість

фондового ринку, та найбільш болючий – складний фінансовий стан більшості підприємств. Але попри все це Україна має потужний, промислово-розвинений виробничий потенціал, розвинену інфраструктуру та вигідне географічне положення. Адже за рівнем економічного потенціалу, як свідчать експертні оцінки Інституту Реформ, Україна входить у число перших п'яťох країн Європи, а за ефективністю його використання знаходиться в другій сотні країн світу, саме тому існує потреба в активізації інвестиційної активності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Головними причинами, які зумовлюють недостатні темпи залучення інвестицій, особливо в аграрний сектор економіки є: вузькість внутрішнього ринку; надмірний податковий і адміністративний тиск на бізнес; слабка розвиненість ринкових інститутів, корпоративного сектора, ринку цінних паперів, ринку землі, ринку нерухомості; недостатній рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції; недостатня інтегрованість у світову економіку; відсутність чіткої інвестиційної політики з відповідними механізмами реалізації на державному і місцевому рівнях; нестача оперативної інформації і внаслідок цього зменшення ефективності співпраці між суб'єктами ринку; інертність при залученні інвестицій і відсутність стимулів і механізмів для їх залучення; недостатній рівень ділової активності суб'єктів ринку.

Водночас якщо дослідити дану проблему більш детально за регіонами, то за результатами проведених досліджень, їх інвестиційна привабливість в більшості випадків знаходиться на середньому рівні. При чому більшість інвестиційно привабливих регіонів розташовано на Сході країни, де розміщено її головний промисловий потенціал. Дедалі важливішу роль відіграє спроможність підприємств працювати з більш високим рівнем віддачі вкладеного капіталу за рахунок залучення інвестиційно-інноваційних потоків, інтенсивнішого впровадження інноваційних технологій. При цьому збільшується значущість споживчого і соціального факторів.

Окремі території країни, за даними досліджень, мають нижчу споживчу активність і соціальний розвиток порівняно

з іншими регіонами України. У них нижча купівельна спроможність населення, динаміка підвищення споживчих цін знаходиться на середньому рівні у країні. У цілому це є свідчить про відсутню регіональну стратегію інвестиційного розвитку і недостатній рівень інвестиційного клімату.

Але останніми роками між регіонами посилюється конкуренція за інвестиційні ресурси. А отже, влада на місцях проявлятиме дедалі більшу лояльності до донорів, як іноземних, так і внутрішніх. Адже галузева структура інвестицій в Україні формується переважно за рахунок внутрішньої торгівлі, промисловості, машинобудування і металообробки та фінансових послуг.

Необхідно разом з тим визнати, що останніми роками активність зарубіжних інвесторів на території України суттєво посилилася. Аналіз даних минулого року свідчить про появу деяких нових тенденцій у відносинах з іноземними інвесторами. Насамперед, зарубіжний капітал розпочинає більш активно надходити до тих областей, які раніше були менш привабливими для його вкладення, це прямо пов'язано із поліпшенням господарської ситуації та зростанням купівельної спроможності населення в цих регіонах. Збереження таких тенденцій в майбутньому сприятиме не лише загальному підвищенню рівня використання інвестицій в українській економіці, але й більш раціональному розміщенню їх на території держави.

Висновки. Таким чином, активізація інвестиційної діяльності регіонів України потребує інвестиційної політики з чіткими механізмами реалізації на державному та регіональному рівнях. Зважаючи на проведені дослідження, ми переконані в тому, що Україні необхідна загальна стратегія інвестиційного розвитку регіонів, яка б об'єднувала їх в одне ціле та визначала пріоритети інвестування на основі врахування їх економічного ефекту, але не сьогоденного й одноразового, а перспективного і стабільного. Оскільки, на нашу думку, саме розшарування регіонів за рівнем інвестиційної активності стає перепорою на шляху формування єдиного господарського простору в країні, зміцнення господарських зв'язків, становлення регіонів як

суб'єктів міжнародної інвестиційної діяльності. Слабкі інвестиційні позиції окремих регіонів не дають змоги розширювати виробництво, відповідно не розвивається і соціальна сфера. Регіони стають утриманцями щодо держави і не мають економічних стимулів розвивати свій господарський комплекс.

Саме тому ми звертаємо увагу на вдосконалення напрямів впливу органів влади і органів місцевого самоврядування на інвестиційну привабливість окремої території, тобто регіону, як через законодавчі акти, так і через громадський сектор. З метою поліпшення інвестиційного клімату України в цілому необхідно впроваджувати систему заходів і механізмів державного стимулювання у формуванні транснаціонального характеру інвестиційної діяльності.

Література:

1. Грачев А.В. Анализ и управление финансовой устойчивостью предприятия / А.В. Грачев. — М. : Финпресс, 2002.—208 с.
2. [http:// www.minfin.gov.ua/](http://www.minfin.gov.ua/)
3. [http:// www.ukrstat.gov.ua/](http://www.ukrstat.gov.ua/)

ДО РОЗМІРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

М.І. Кареба, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет

Висвітлено точки зору різних вчених, а також вітчизняний і зарубіжний досвід щодо проблеми оптимізації розмірів сільськогосподарських підприємств та диверсифікації їх діяльності. Визначено напрямки усунення невирішених питань.

Ключові слова: розміри підприємств, диверсифікація, діяльність, ефективність, функціонування, землекористування.

Ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств, як свідчить вітчизняний і зарубіжний досвід, забезпечується у тих з них, які мають відповідні до місцевих умов розміри і здійснюють продуману диверсифікацію своєї діяльності. Достатнього успіху досягають ті господарства, в яких вказані питання вирішуються паралельно.

Проблемам оптимізації розмірів землекористування сільськогосподарських підприємств та диверсифікації їх діяльності у своїх наукових працях приділяли увагу В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, М.Я. Дем'яненко, Т.О. Зінчук, М.Ф. Кропивко, Н.М. Куцмус, Ю.Я. Лузан, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, С.О. Осипчук, Б.Й. Пасхавер, С.М. Рибак, П.Т. Саблук, А.Я. Сохнич, А.М. Третяк, М.М. Федоров, В.В. Юрчишин та ін. Але сучасні ринкові умови, у тому числі вступ нашої країни до СОТ, вимагають подальшого вивчення пов'язаних з цими проблемами питань.

Метою статті є розгляд точок зору різних вчених на проблему розмірів сільськогосподарських підприємств та диверсифікації їх діяльності, а також визначення напрямів усунення існуючих у цих сферах недоліків.

Слід визнати, що стосовно розмірів сільськогосподарських підприємств різні науковці мають далеко неоднакові погляди. Одна група вчених (особливо – 90-і роки) віддає перевагу дрібним сільгоспформуванням. Інші ж виступають за збереження в Україні великотоварних спеціалізованих аграрних підприємств.

Нині 15,8 млн га сільськогосподарських угідь що, складає понад 75% оброблюваної сільгоспспідприємствами землі, припадають на великі за розмірами підприємства (2498 га у середньому). Крім великих за розмірами сільгоспспідприємств є значна кількість малих господарств, на одне з яких припадає у середньому 30 га сільгоспугідь. Питома вага їх становить понад 67% від усієї кількості сільськогосподарських господарюючих суб'єктів [1].

Уявлення про розподіл сільськогосподарських підприємств нашої країни за площею сільгоспугідь надають матеріали табл.1.

Із наведених у вказаній таблиці даних видно, що загальна кількість сільськогосподарських підприємств за 2008-2010 рр. скоротилася на 1824 одиниці. При цьому відбулося зростання кількості більш великих за своїми розмірами господарств і відповідне зменшення числа дрібних та середніх формувань.

Вважаємо, що вказані зміни є позитивними, оскільки великотоварні господарства, як свідчить і вітчизняний, і зарубіжний досвід, мають чимало переваг, серед яких: більші обсяги виробленої продукції; краща її якість; менша схильність до сезонних коливань у виробництві продовольства, а тому – більша привабливість для переробних підприємств. До того ж домінування великих підприємств призводить до витіснення посередників, які сприяють підвищенню реалізаційних цін на сільськогосподарські продукти.

До числа порівняно великих підприємств, наприклад Миколаївщини, що займаються скотарством, належать САТ «Україна» Доманівського району, «Племзавод Шмідта», агрофірма «Лиманська» – Очаківського, ТДВ «Південний колос» – Новоодеського. Нині ведуться роботи по реконструкції молочного комплексу на 800 корів у ТОВ «Колос – 2011» Очаківського району. СТОВ «Промінь» Арбузинського району вводить в дію другу чергу молочного комплексу на 2 тис. корів. У 2011 році в цьому господарстві отримали по 8,5 тис. кг молока від кожної корови. Це господарство відрізняється найвищою якістю молока і тому молочні заводи приймають його на переробку за підвищеними цінами [2].

**Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств України
за розміром сільськогосподарських угідь ***

Підприємства за розміром угідь	2008 р.				2010 р.			
	Усього	У % до загальної кількості	Площа сільгоспугідь, тис.га	У % до загальної площі підприємств	Усього	У % до загальної кількості	Площа сіль госпугідь, тис.га	У % до загальної площі
Підприємства, що мали сільгоспугіддя у тому числі, га	50648	85,7	21228,8	100,0	48824	86,4	21585,9	100,0
до 5,0	5965	10,1	19,0	0,1	5784	10,2	18,3	0,1
5,1-10,0	4213	7,1	33,5	0,2	4038	7,1	31,9	0,1
10,1-20,0	5170	8,8	79,9	0,4	4925	8,7	76,3	0,4
20,1-50,0	14118	23,9	536,1	2,5	13707	24,3	519,8	2,4
50,1-100,0	4892	8,3	348,6	1,6	4831	8,6	345,2	1,6
100,1-500,0	7572	12,8	1832,1	8,6	7181	12,7	1743,1	8,1
500,1-1000,0	2846	4,8	2049,7	9,7	2667	4,7	1919,4	8,9
1000,1-2000,0	2863	4,8	4090,4	19,3	2661	4,7	3822,8	17,7
2000,1-3000,0	1362	2,3	3338,0	15,7	1347	2,4	3295,5	15,3
3000,1-4000,0	721	1,2	2481,0	11,7	666	1,2	2293	10,6
4000,1-5000,0	372	0,6	1659,7	7,8	376	0,7	1670,5	7,6
5000,1-7000,0	313	0,5	1822,7	8,6	332	0,6	1919,6	8,9
7000,1-10000,0	148	0,3	1216,4	5,7	178	0,3	1479,6	6,9
більше 10000,0	93	0,2	1721,7	8,1	131	0,2	2450,9	11,4
Підприємства, що не мали сільгоспугідь	8411	14,3	x	x	7669	13,6	x	x

*Зроблено за даними статистичних збірників «Сільське господарство України за 2008 і 2010 роки»

Слід мати на увазі, що розмір кожного конкретного сільськогосподарського підприємства залежить від багатьох факторів, основними з яких є такі: природні умови; місце розташування, яке обумовлює його наближеність (чи віддаленість) до транспортних шляхів та ринків збуту виробленої продукції; спеціалізація виробництва; матеріально-технічна база; використовувані технології; поставлені перед ним задачі і цілі тощо. За дослідженнями А.Є. Данкевича [3], найбільші площі орних земель мають підприємства Степової зони – 4-6 тис. га, менші – підприємства Лісостепу – 1,5-3, іноді 4-5 тис. га; ще менші – Полісся і західних регіонів України.

Останніми роками в Україні порівняно велику роль у розвитку аграрного виробництва відіграють фермерські господарства. Інформацію про кількість останніх та їх розміри за площею сільгоспугідь за 2008 і 2010 рр. зосереджено у табл.2.

Як бачимо, загальна кількість фермерських господарств за аналізований нами період часу зменшилася на 1082 одиниці. При цьому спостерігалось збільшення числа більш великих за своїми розмірами господарств.

Для покращення свого фінансового стану значна частина підприємств має здійснювати диверсифікацію своєї діяльності, що передбачає як урізноманітнення видів діяльності підприємства, його вихід за межі основного бізнесу, так і розширення наявного асортименту продукції.

Ми згодні з поглядом Т.О. Зінчук та Н.М. Куцмус [4, с.544] стосовно тлумачення поняття «диверсифікації діяльності» в сільському господарстві, яка, на їх думку, ґрунтується на передислокації ресурсів у нові види сільськогосподарської й несільськогосподарської діяльності та на створенні нових можливостей для кращого використання робочої сили, збільшення прибутків домашніх господарств, а також підвищення рівня життя населення.

Диверсифікація діяльності того чи іншого підприємства забезпечує компенсацію зменшення його прибутків на ринку від одних товарів за рахунок їх збільшення від інших. Завдяки цьому такі господарства мають вищі рівні конкурентоспроможності й ефективності, ніж вузькоспеціалізовані.

Розподіл фермерських господарств України за розміром сільськогосподарських угідь *

	2008р.				2010р.			
	Кількість господарств		Площа сільгоспугідь		Кількість господарств		Площа сільгоспугідь	
	одиниць	У % до загальної кількості	тис.га	У % до загальної площі	одиниць	У% до загальної кількості	тис. га	У % до загальної площі
Господарства, що мали сільгоспугіддя	38302	90,2	4327,8	100,0	37220	89,6	4290,8	100,0
у т.ч. площею, га								
до 1,0	324	0,8	0,3	0,0	341	0,8	0,3	0,0
1,1-3,0	2451	5,8	5,6	0,1	2375	5,7	5,4	0,1
3,1-5,0	2830	6,7	11,9	0,3	2743	6,6	11,6	0,3
5,1-10,0	3873	9,1	30,6	0,7	3774	9,1	29,7	0,7
10,1-20,0	4802	11,3	74,2	1,7	4561	11,1	70,5	1,6
20,1-50,0	13328	31,4	508,1	11,7	12973	31,3	493,1	11,5
50,1-100,0	4072	9,6	287,8	6,7	4074	9,8	289,5	6,8
100,1-500,0	4778	11,3	1087,7	25,1	4542	10,9	1042	24,3
500,1-1000,0	1046	2,4	729,3	16,9	1013	2,4	706,0	16,5
1000,1-2000,0	562	1,3	774,9	17,9	584	1,4	802,6	18,7
2000,1-3000,0	128	0,3	310,8	7,2	128	0,3	309,8	7,2
3000,1-4000,0	51	0,1	174,9	4,0	54	0,1	186,3	4,3
більше 4000,0	57	0,1	331,7	7,7	58	0,1	344	8,0
Господарства, що не мали сільгоспугідь	4144	9,8	х	х	4304	10,4	х	х

* Зроблено за даними статистичних збірників «Сільське господарство України» за 2008 і 2010 рр.

Для здійснення диверсифікації своєї діяльності підприємство має вжити заходи щодо проникнення в інші сфери, включаючи до свого портфелю нові сфери бізнесу. При цьому поряд з традиційними для господарств видами сільськогосподарського виробництва вони впроваджують агроекологічне землеробство та нетрадиційні галузі і послуги (у тому числі не-сільськогосподарські). Зокрема, аграрні підприємства можуть надавати послуги і в будівництві, і в транспорті, і в побуті (ремонт взуття, різноманітні ательє, перукарні, зоотехнічні та інші послуги, агромагазини, пункти заготівлі молока, пекарні тощо), і в розвитку зеленого туризму

Ураховуючи обмеженість земельних ресурсів, важливими видами диверсифікації діяльності сільгоспідприємств є організація переробки вирощеної ними продукції, розширення каналів її збуту, розвиток різноманітних підсобних підприємств і промислів тощо.

Кожне аграрне підприємство самостійно обирає напрями диверсифікації своєї діяльності та її межі. При цьому воно має враховувати власні природно-економічні умови, фінансовий стан та потреби ринку. Вибір конкретних напрямів диверсифікації потребує підготовленості персоналу до запланованих змін, урахування можливих додаткових витрат, привабливості обраної для диверсифікації конкретного виду продукції (напрямку діяльності), потенційних вигод та негативних наслідків від її здійснення.

Література:

1. Білоусько Я.К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я.К. Білоусько, Ю.Я. Лузан, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. — 2009. — №12. — С.29-33
2. Мирошниченко А. Кто нас напоит молоком? /А. Мирошниченко // Южная правда от 22 мая 2012. — №55. — С.1-4
3. Данкевич А.Є. Вплив розмірів землекористувань на рівень виробництва / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. — 2011. — №9. — С.29-33
4. Зінчук Т.О. Теоретико — методичні підходи до диверсифікації сільської економіки у ЄС та Україні (Рос. М.) / Т.О. Зінчук, Н.М. Куцмус — М . : ВІАПІ ім. О.О. Ніконова : «Енциклопедія російських сіл», 2007 — 647с.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ КРУП'ЯНОЇ ГАЛУЗІ

О.В. Орленко, кандидат економічних наук, доцент
Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон

У статі розглянуто теоретичні питання диверсифікації підприємств круп'яної галузі. Розкрито сутність та визначено переваги і недоліки різних видів диверсифікації підприємств з метою забезпечення ефективного та перспективного розвитку круп'яної галузі в цілому.

Ключові слова: диверсифікація, круп'яна галузь, стратегія, реформування.

Постановка проблеми. Адаптація господарюючих суб'єктів до нового етапу економічного розвитку – багатофакторний процес, що вимагає використання складних методів організації виробництва і виважених управлінських рішень.

Якщо на першому етапі ринкових реформ основним напрямом була зміна середовища функціонування підприємств, що переважно залежало від рішень, які приймалися державною адміністрацією, то зараз в центрі уваги знаходяться питання реформування самих підприємств круп'яної галузі та дослідження шляхів їх розвитку, тобто в умовах відносно сформованого ринкового середовища актуалізуються потреби підвищення якості стратегічного планування на підприємстві [1].

Пошук напрямків диверсифікації підприємств круп'яної галузі вітчизняної економіки є актуальним у зв'язку з проблемами, що виникли: по-перше, необхідність пристосування до нових економічних умов об'єктивно змушує шукати найбільш вигідні сфери створеного виробничого потенціалу. По-друге, диверсифікація виробництва підприємств є інструментом міжгалузевого переливу капіталу і методом оптимізації структурних перетворень в економіці [2]. Отже, у зв'язку з цим виникає проблема визначення сукупності ознак, що відрізняють галузі одна від одної і впливають на ефективність диверсифікаційних програм, а також проблема визначення перспективної стратегії підприємства круп'яної галузі.

Економічний стан, за якого здійснюють сьогодні свою діяльність підприємства круп'яної галузі, характеризується нестабільністю і невизначеністю. Стійкий розвиток підприємств в перспективі залежить від її здатності прогнозувати і гнучко реагувати на умови зовнішнього оточення, що змінюються, утримувати і здобувати нові конкурентні переваги в боротьбі на ринках. У зв'язку з цим зростає роль управління вибором у стратегії диверсифікації підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти цієї проблеми розглянуто у працях зарубіжних спеціалістів І. Ансоффа, А. Аккофа, П. Друкера, Ф. Котлера, М. Портера, А. Дж. Стрикленда, А. Томпсона, С. Янга, а також у роботах вітчизняних вчених: В.А. Борисова, Н.В. Бутенко, М.Х. Корецького, Н.Г. Маслака, О. Семенова, О. Ткачова, І. Франчука та ін.

Метою дослідження є вивчення досвіду і проведення аналізу проблем диверсифікації виробництва підприємств круп'яної галузі, виявлення переваг та недоліків диверсифікованих підприємств.

Виклад основного матеріалу. Диверсифікація частіше за все поділяється вченими-економістами на два типи – зв'язана і незв'язана. Зв'язана диверсифікація є новою областю діяльності підприємств круп'яної галузі, пов'язаною з існуючими областями бізнесу (наприклад, у виробництві, маркетингу, матеріальному постачанні або технології) – цей тип диверсифікації відбувається частіше всього на ринках, де існує сильна конкуренція. Незв'язана (латеральна) диверсифікація – нова область діяльності, що не має очевидних зв'язків з існуючими сферами бізнесу. Незв'язана диверсифікація може здійснюватися як через створення нових підприємств, так і через придбання підприємств або злиття з ними [3].

Зв'язана диверсифікація поділяється на вертикальну і горизонтальну. Вертикальна означає виробництво продуктів на попередньому або наступному ступені виробничого процесу (виробничого ланцюжка, ланцюжка створення доданої вартості). Тобто виробник готової продукції починає або виробляти для своєї продукції комплектуючі (просуваючись

назад за ланцюжком), або виходить на ринок продукції або послуг ще більшої глибини переробки (просуваючись вперед за ланцюжком).

Горизонтальна диверсифікація – виробництво продукції на вже існуючому ступені виробничого ланцюжка. Більшість підприємств круп'яної галузі в процесі свого розвитку звертаються до диверсифікації тоді, коли вони вже створюють фінансові ресурси, що перевершують необхідні для підтримки конкурентного становища в первинних сферах бізнесу.

Метою розподілу ресурсів є реалізація синергізму в діяльності підприємств круп'яної галузі при використанні загальних виробництв, каналів поширення, засобів просування. Таким чином, в кожному стратегічному бізнес-одиницю потрібно менше вкладень в порівнянні з автономним рішенням цього питання. Для незв'язаної диверсифікації не вимагається координації між стратегічними бізнес-одиницями. Отже, витрати на управління зростають з кількістю бізнес-одиниць. У протилежність цьому підприємства круп'яної галузі із зв'язаною диверсифікацією несуть витрати, що зростають і з кількістю бізнес-одиниць, і з мірою необхідної координації між ними. Ці підвищені витрати можуть знищити прибутки при зв'язаній диверсифікації (табл.).

Крім того, диверсифікаційні процеси слід розділити на:

- диверсифікацію, що безпосередньо відбувається усередині підприємства, тобто що протікає в його внутрішньому середовищі та зачіпає виробничий процес;

- диверсифікація, що протікає поза підприємством, в його зовнішньому середовищі, та виробничий процес не зачіпає.

Таким чином, загальна схема видів диверсифікації підприємств круп'яної галузі може мати вигляд, представлений на (рисунку 1). Диверсифікація стала входити у практику стратегічного планування діяльності підприємств в 50-ті роки, коли стратегічне планування набуло розвитку. У зв'язку з нестабільністю технологій, змінами в умовах конкуренції, періодичними уповільненнями темпів економічного зростання і появою соціально-політичних обмежень зростала кількість завдань стратегічного характеру та ставало все очевиднішим,

що шляхом простого додавання нових видів діяльності не можна вирішити всі виникаючі проблеми. Тому в 70-ті роки увага розробників стратегій перекинулася з горизонтальної зв'язаної диверсифікації на маніпулювання цілим набором галузей, видів діяльності, на яких спеціалізуються підприємства (таким чином, в практику діяльності увійшла конгломеративна диверсифікація).

Таблиця 1

Порівняння зв'язаної і незв'язаної диверсифікації [4]

Стратегії диверсифікації	Шляхи реалізації	Джерела затрат на управління
Зв'язана	Внутрішній ринок капіталу Реконструювання Передача та розподіл ресурсів	Кількість стратегічних бізнес-одиниць
Незв'язана	Внутрішній ринок капіталу Реконструювання	Координація між стратегічними бізнес-одиницями

Рис. Типізація процесів диверсифікації на підприємствах круп'яної галузі [5]

Слід відокремити такий особливий вид зв'язаної вертикальної диверсифікації, як диверсифікація постачальників та споживачів продукції. Ряд вчених-економістів взагалі не вважають таку діяльність диверсифікацією, оскільки, на їх думку, під час цієї діяльності підприємством не створюється нового продукту та не обов'язково виникає географічне розширення діяльності. Але слід також відзначити, що цей тип діяльності може також сприяти оптимізації відношення доходність-ризик (за рахунок зниження ризику втрат від зриву постачання ресурсів, витрати клієнтів або форс-мажорних обставин) і з цього боку його слід вважати диверсифікацією.

З урахуванням принципів та видів диверсифікації виділимо дві групи методів диверсифікації:

1) диверсифікація діяльності в межах одного підприємства. Внутрішнє зростання передбачає диверсифікацію існуючого підприємства за рахунок використання наявних і залучених ресурсів. На підприємстві існують різні можливості внутрішньої диверсифікації: створення продукції, подібної до існуючої; створення зовсім нової продукції; диверсифікація ринків; диверсифікація технологій. Головною причиною внутрішньої диверсифікації компанії стає надлишок ресурсів, які можна використати у виробництві нової продукції або продукції, яка випускалася, за більш ефективною технологією для отримання додаткового прибутку. Мета внутрішньої диверсифікації полягає у створенні основи для забезпечення збереження підприємства у майбутньому;

2) диверсифікація через злиття та поглинання. Зовнішнє зростання передбачає об'єднання підприємств, пов'язаних або непов'язаних технологічним ланцюжком. До переваг цієї групи методів диверсифікації необхідно віднести наявність відпрацьованих технологій, функціональних зв'язків із постачальниками, налагоджених каналів збуту, високий рівень попиту на продукцію компанії, кваліфікованість персоналу, а також популярність продукції, імідж, що значно зменшує обсяг додаткових інвестицій. При зовнішньому зростанні компанія постає перед вибором: придбати успішне підприємство за високу ціну або низькорентабельне, проте більш дешеве

підприємство. Цей вибір залежить від стратегічного потенціалу компанії.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, розгляд визначення диверсифікації дає змогу стверджувати, що основною метою диверсифікації виробництва формування такої структури виробництва, яка б сприяла ефективному та перспективному розвитку підприємства за рахунок багатосторонньої діяльності.

Диверсифікація діяльності підприємств круп'яної галузі – це різнобічний та багатогранний процес, який за своєю специфікою є складним, але у той же самий час і дуже практичним, як варіант розвитку. Проте тільки знання всіх можливих варіантів результату діяльності дозволить правильно обрати подальший шлях розвитку підприємства. Отже, обираючи стратегію диверсифікації, необхідно орієнтуватися на практичну реалізацію розробленої корпоративної місії, постійний аналіз поточної ситуації, оцінку конкурентної позиції та привабливості галузі із врахуванням переваг та недоліків впровадження даної стратегії.

Література:

1. Корінько М.Д. Організація управління при диверсифікації діяльності / М.Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — №9. — С.161 — 169.
2. Пересадько Г.О. Управління диверсифікаційною політикою у контексті концепції інноваційного розвитку / Г.О. Пересадько, В.А. Цимбал // Механізм регулювання економіки. — 2009. — №1. — С.237 — 245.
3. Цогла О.О. Переваги та недоліки стратегії диверсифікації діяльності підприємства / О.О. Цогла // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — №5. — С.149 — 152.
4. Корінько М.Д. Організаційно-економічний механізм диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання / М.Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — №6. — С. 135 — 142.
5. Лыпко П. Диверсификационный форт / Лыпко П. // Стратегии. — 2008. — №4. — С.31 — 32.

МАРКЕТИНГОВІ ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

М.М. Ігнатенко, кандидат економічних наук, доцент
Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв

У статті розглянуто особливості державного регулювання господарських процесів в аграрній сфері економіки в умовах інформаційного (постіндустріального) суспільства. Обґрунтовано необхідність його маркетингової, інноваційної, впровадження ринково-бізнесових підходів у систему державного управління.

Ключові слова: маркетингові підходи, удосконалення, управління, державне регулювання, інновації, аграрна сфера економіки.

Постановка проблеми. З метою забезпечення ефективного функціонування аграрної сфери економіки важливе значення, як і для інших господарських структур, має модернізація та вдосконалення системи державного управління та регулювання господарських процесів. У соціально-організаційному відношенні найбільшу роль у трансформаціях системи державного управління відіграють інноваційні процеси, які в найзагальнішому плані характеризує термін «маркетингова». Під процесами маркетингової розуміються трансформації державного управління, пов'язані з його орієнтацією на потреби соціальних суб'єктів, у більш конкретному плані – впровадження ринково-бізнесових підходів у систему державного управління та його адаптації до потреб ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення державного управління та регулювання розвитку аграрної сфери економіки в умовах інформаційного суспільства розглядалися у працях вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема В. Воротіна, А. Діброви, В. Добриніна, О. Єранкіна, С. Поважного, П. Саблука, В. Шебаніна та інших відомих науковців. Проте проблеми його вдосконалення та інноваційного розвитку на основі маркетингової, використання ринкових методів регулювання, інноваційних підходів в організації та управлінні господарськими процесами потребують подальших досліджень та обґрунтувань.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення напрямів удосконалення системи державного управління та регулювання аграрної сфери економіки на основі положень сучасного маркетингу, інноваційного менеджменту, нових технологій прийняття управлінських рішень з метою підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Одним з напрямів інновацій у вдосконаленні системи державного управління та регулювання аграрної сфери економіки є приватизаційні процеси в межах державних інститутів. У широкому розумінні приватизація означає дії щодо збільшення значення приватного (ринкового) сектора в управлінні або володінні власністю. Для державного управління приватизація важлива не стільки як передача державної власності в приватне володіння, а насамперед як укладання контрактів з приватними організаціями на виконання певних послуг на конкурентних умовах, надання громадянам альтернативних можливостей отримання послуг тощо.

Це стало основною стратегією держави в умовах інформаційного суспільства, коли держава контролює незначну частину власності. У державне управління впроваджуються принципи ринкової конкуренції, що дозволяє передавати комерційним підприємствам низку державних функцій та повноважень, зокрема й адміністративних, серед яких є навіть такі традиційно-бюрократичні, як складання й аналіз бюджету, збір податків, охорона громадського порядку.

Основним наслідком маркетингації на організаційному рівні, у т.ч. аграрного виробництва, є інтеграція державних інститутів у ринкову інфраструктуру інформаційного суспільства і поступове подолання відчуженості вздовж лінії розподілу держава – громадянське суспільство. «Під впливом інтенсивних ділових контактів у єдиному господарському середовищі помітно згладжуються відмінності між державними і недержавними структурами в базових принципах, формах організації й конкретному господарському інструментарії», – вказують вітчизняні та зарубіжні вчені [1]. Згладжуванню відмінностей між державним адмініструванням і бізнесом

сприяє широкий обмін кадрами. Зникає номенклатурна замкнутість державних чиновників, змінюється їх психологія з формуванням ринкових якостей. Характерною інноваційною рисою сучасного державного управління стає трансформація державних службовців з чиновницького статусу в статус державних менеджерів.

У роботу державного сектора все ширше впроваджуються ринкові механізми і методи менеджменту, що використовуються у приватних компаніях. На цій основі відбувається подальший поділ функції формування політики, що концентрується в кількох провідних міністерствах, і функції її виконання, що покладаються на різні автономні державні агентства. Ці агентства функціонують на ринкових чи квазіринкових засадах: вони мають чітко визначені завдання, критерії виконання роботи і необхідні ресурси, їх керівники несуть повну відповідальність за оперативну діяльність організації. При цьому їм надаються необхідна свобода дій і засоби управління [2].

Взаємодія державного керівництва та вказаних агенцій, що здійснюють виконавчі функції, також здійснюється на основі адаптації методів бізнес-управління. «Порівняно недавно практика функціонування великих бізнес-структур викликала до життя новий напрям у теорії та практиці менеджменту, – відзначає російський фахівець С.Н. Пшизова. – З'явилися концепції корпоративного управління, покликані забезпечити контроль власників за управлінцями вищої ланки» [3]. Схожі процеси розгортаються й у сфері державного управління. У міру зміни етичних принципів функціонування державної служби та впровадження бізнес-технологій, забезпечення політичного контролю за діяльністю державного апарату перетворюється в одну з найгостріших суспільних проблем».

Орієнтація на споживчий ринок у діяльності органів державної влади підвищує значущість видів діяльності, пов'язаних з узгодженням державного управління та соціокультурного оточення. Загальним у вдосконаленні діяльності органів державного управління є акцент на розвитку аналітичних, прогнозних, контрольних і оціночних функцій, а го-

ловне – на підвищенні якості підготовки і прийняття рішень, насамперед у центральних органах управління. Таким чином забезпечується зниження рівня невизначеності управлінської діяльності, що є об'єктивно чинником в умовах її переорієнтації на потреби постійно мінливих об'єктів управління [4].

Домінування принципу невизначеності в сучасному аграрному виробництві, детермінованому постійними змінами в об'єктах управління та середовищі управлінської діяльності, визначає і загальний характер інноваційних процесів в організаційних структурах органів державної влади. Відмова від жорсткості, скорочення рівнів адміністративної ієрархії, делегування повноважень конкретним виконавцям – такі основні напрями нововведень [5]. Сучасна система державного управління орієнтується не стільки на наперед визначені організаційні структури, скільки на самоорганізацію креативно працюючих державних службовців. Такий напрям інноваційного розвитку забезпечує в системі державного управління перевагу динамічних структур з широкими можливостями адаптації та поєднанням єдиної стратегії управління з автономністю окремих підрозділів.

По-суті, в сучасних управлінських практиках, зокрема, і в аграрній економіці, спостерігається відхід від управлінського раціоналізму на користь практичній творчості, що часто є інтуїтивно вплетеною в єдиний потік управлінських подій як об'єкта управління. Цей процес є виправданим в умовах браку часу та ресурсів і мінливості об'єктів управління і завдань. Якоюсь мірою це дозволяє боротися з бюрократизмом, оскільки відсутність ясності завжди допомагала чиновникам уникати відповідальності. На зміну раціоналізації управлінських процесів приходить збільшення адаптивності управлінських структур [6].

Напрацювання нових рішень більш цінне, ніж процедури контролю, а маневр у розподілі ресурсів більш потрібний, ніж їх регламентоване використання. На цій основі формується система державного управління, новаторська з науково-технічного боку, адаптивна за внутрішньою будовою своїх систем, що спирається на людський потенціал, ефект коман-

ди, розгортання систем стратегічного та маркетингового управління.

Найзначнішим проявом цього напрямку управлінських інновацій є поширення в системі державного управління, у т. ч. аграрною діяльністю, самоокупних проектних груп як інноваційних структур, де немає функціональних перепон і формалізованої комунікації, а є командна солідарність та партнерство. Відомий теоретик постіндустріалізму А. Тоффлер вважає, що їх поява «відображає перехід від вертикального ієрархічного устрою до нової горизонтальної комунікативної системи», де домінують неформальні суб'єкт-об'єктні управлінські зв'язки мережного типу, створені на основі кооперації [6].

У межах організаційних інновацій маркетингового типу в системі державної аграрної політики відбувається руйнування традиційно-бюрократичних механізмів управлінської діяльності. Як відомо, застосування бюрократичної моделі державного управління ефективно лише за умов домінування повторюваних адміністративних процедур, що було характерним для індустріального суспільства. Бюрократична організація державного управління не відповідає постіндустріальному суспільству, яке вимагає від держави гнучкого, адаптивного, ініціативного, диверсифікованого та соціально відповідального управління.

Сучасні управлінські стратегії в аграрній економіці є неоднозначними і мінливими, мають постійно коригуватися. Це пов'язано як з об'єктом управління, так і зі зростанням можливостей самого управлінського процесу. Інноваційні зміни в постіндустріальній системі соціального управління орієнтовані не на зовнішній примус організаційних структур до змін, а на механізми самоорганізації.

Нестабільність суспільства в умовах постійних змін вимагає постійних інновацій в управлінні, чого не було раніше, коли стабільність суспільства обумовлювала ординарність і передбачуваність управлінських рішень. Чим швидше змінюється середовище, тим коротше життя організаційних структур управління та управлінських технологій. В умовах постіндустріалізму потрібні оперативні форми управління, оскільки ін-

формаційні потоки в сучасному суспільстві дуже інтенсивні, як і кардинальні технологічні новації.

Відпрацьовані в межах соціальної переорієнтації аграрного ринку процедури бізнес-управління через менеджментну парадигму стали основою інноваційної трансформації бюрократичних механізмів державної влади. Ціла епоха адміністративної реструктуризації, що розпочалася в 1970-ті роки, має своїм змістом реалізацію однієї з найважливіших сучасних управлінських практик: заміну бюрократії компактною економічною державою, орієнтованою на потреби громадянського суспільства.

В основі таких трансформацій лежить перехід від адміністрування до менеджменту, що передбачає інкорпорацію в дану сферу ринкових механізмів і розвиток конкурентних відносин між державним і приватним секторами. У зв'язку з цим визнано необхідним впроваджувати в діяльність державного апарату дух підприємливості, ініціативи та турботи про клієнта, а також зробити його демократичним і доступним для громадян.

В основі інноваційного процесу дебіюрократизації державного управління міститься маркетингова орієнтація органів державної влади на потреби громадян. Практика показує, що поширення управлінських нововведень значно інтенсифікується, коли реформи державного управління пов'язуються зі споживацьким сектором, тобто задоволенням потреб населення. Подібно до того, як на ринку виробництво орієнтується не на масовий попит, а на конкретного споживача, державне управління також переорієнтовується на задоволення всього спектру потреб кожного громадянина.

Висновки. Інноваційні пріоритети, маркетингова переорієнтація державного управління в аграрній економіці має фундаментальне обґрунтування у відомій теорії постіндустріального розвитку держави щодо головної мети її діяльності, якою є забезпечення особистих прав і свобод. Це надзвичайно важливе визнання того, що відносини громадянина з державою не обмежуються виконанням обов'язків і можливим покаранням за їх невиконання. Вказане положення міститься і

в Конституції України (Ст. 4), і в Концепції адміністративної реформи в Україні, у якій декларується надання державних і громадських послуг через реалізацію таких прав і свобод у процесі аграрного господарювання.

Література:

1. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круасан // Политические исследования. — 2002. — №2. — С. 20 — 29.
2. Державне регулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності в умовах міжнародних інтеграційних процесів / Ред . : С.Ф. Поважний. — Донецьк, 2005. — 296 с.
3. Добрынин В.А. Актуальные проблемы агропромышленного комплекса / В.А. Добрынин. — М . : МСХА, 2001. — 402 с.
4. Державне управління регіональним розвитком України: [монографія] / В. Є. Воротін, Я. А. Жаліло, С.О. Біла, та ін. — К . : НІСД, 2010. — 287 с.
5. Зянько В. Глобалізація та інноваційний процес: їхній взаємовплив / В. Зянько // Економіка України. — 2006. — №2. — С. 84 — 89.
6. Єранкін О.О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: [монографія] / О.О. Єранкін. — Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. — К . , 2009. — 419 с.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОТРЕБИ В КАПІТАЛІ ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ АПК

С.О. Клименко, кандидат економічних наук

Л.В. Мікрюкова, старший викладач

Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського

Досліджено і запропоновано методичні положення з визначення необхідного розміру капіталу переробних підприємств АПК з метою обґрунтування можливості його зростання.

Ключові слова: капітал, переробні підприємства АПК, формування капіталу.

Постановка проблеми. Формування капіталу переробних підприємств АПК у післякризовий період розвитку української економіки потребує застосування ефективних методичних положень, покликаних виявити та знівелювати ризики інвестування в переробну галузь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні та практичні аспекти формування капіталу підприємств розглядають у своїх дослідженнях Ареф'єва О. В. [1], Благодатний В. І. [2], Борщ А. Г. [3], Бланк І. А. [4], Воробйов Ю. М. [5] та ін. Проте ряд питань, зокрема, методичного спрямування, ще не знайшли належного відображення.

Мета дослідження – запропонувати напрямки методичного підходу до формування капіталу переробних підприємств АПК.

Виклад основного матеріалу. Одним з етапів запропонованого нами методичного підходу до виявлення потреби в капіталі переробних підприємств АПК є визначення внутрішнього потенціалу росту. Це зумовлює розрахунок основних показників (табл.1), які розраховуємо за формулами 1 – 7.

$$KT = \frac{\text{Оборот}}{\text{Актив}} \cdot 100 \% , \quad (1)$$

**Результати отриманих значень основних показників
для переробних підприємств АПК Миколаївської області за 2010 рік**

Показники	ВАТ «Миколаївський хлібопродукт»	ВАТ «Веселнівський завод сухого знежиреного молока»	ВАТ «Вознесенський сиркомбінат»	ТОВ «Вознесенська продовольча компанія»	ЗАТ «Баштанський сирзавод»	ЗАТ «Львовмайський молочноконсервний комбінат»	ВАТ «Миколаївмолпром «Доманівський сирзавод»	ВАТ «Очаківський райагрохім»	ТОВ «Евролакт»	ТОВ «Дюк»	ТОВ «Альянс - С»
Нето-результат експлуатації інвестицій, грн	4741	29654	2504	403999	252008	112665	9741	57919	3768	290273	6221
Коефіцієнт трансформації	0,55	0,78	0,37	0,68	0,75	0,69	0,73	0,6	0,2	0,67	0,71
Комерційна маржа, %	10	28	2	25	15	17	49	4	6	24	12
Економічна рентабельність, %	6	21,8	0,7	17	11,3	11,7	35,8	2,4	1,2	16,1	8,5
Рентабельність власного капіталу, %	0,14	4,45	0,09	3,72	3,08	10,81	13,08	0,67	0,36	4,14	1,59
Внутрішній потенціал росту, %	1,01	1,33	1,01	1,28	1,23	1,81	1,98	1,05	1,03	1,31	1,12
Власний капітал новий, грн	34713,7	8880,4	27961,4	138810	100733	18877,9	1475,8	90200,3	10633,6	91653,3	4373,1
Залучений капітал новий, грн	3141,2	246,8	24104,6	14432,2	5615,8	1262,3	320,9	14208,6	1383,4	2350,6	66,7

Оскільки коефіцієнт трансформації показує, скільки гривень обороту знімається з кожної гривні активу, це дозволяє визначити здатність підприємства адекватно планувати та організовувати свою внутрішню діяльність, знаходити і використовувати внутрішні резерви виробничої діяльності. У свою чергу, цим обумовлюється привабливість залучення капіталу з різних джерел. Отримані значення коефіцієнтів трансформації досліджуваних переробних підприємств, що свідчать про доволі низьку ефективність їх діяльності, зокрема, низьку продуктивну здатність виробничих ресурсів, зумовлену певними галузевими умовами.

Значення комерційної маржі досліджуваних підприємств розраховуємо за формулою:

$$KM = \frac{HPEI}{Об} \cdot 100 \%, \quad (2)$$

де KM – комерційна маржа, $HPEI$ – нетто результат експлуатації інвестицій (ціна «мінус» собівартість); $Об$ – оборот.

$$HPEI = C_{PROD} - W_{PROD} . \quad (3)$$

Доцільність використання комерційної маржі в моделі полягає в тому, що вона дозволяє визначити можливість підприємств опиратися на галузеві чинники (кон'юнктуру та цінову політику), використовуючи переваги та специфіку продукції.

Комерційна маржа демонструє доволі високу рентабельність продукції майже всіх підприємств, виняток становлять ВАТ «Вознесенський сиркомбінат», ВАТ «Очаківський райагрохім» і ТОВ «Євролакт», комерційна маржа яких не перевищує значення 10%, що свідчить про наявність впливу факторів ендогенного характеру, зокрема відсутності ефективної цінової політики, неприйнятний обсяг та структуру витрат.

Економічну рентабельність досліджуваних підприємств розраховуємо за формулою:

$$EP = KM \cdot KT, \quad (4)$$

де EP – економічна рентабельність, KM – комерційна маржа, KT – коефіцієнт трансформації.

Оскільки наявність позитивного значення економічної рентабельності є привабливим аргументом для інвесторів щодо вкладання коштів, то слід зазначити, що найкраще виглядають в цьому контексті ВАТ «Веселинівський завод сухого знежиреного молока», ТОВ «Вознесенська продовольча компанія», ВАТ «Миколаївмолпром «Доманівський сирзавод» і ТОВ «Дюк». Якщо підприємства мають високий рівень економічної рентабельності, вони мають достатню здатність до генерації коштів власними ресурсами, з метою фінансування розширеного виробництва та освоєння суміжних напрямків, що дозволяє замкнути виробничий і фінансовий цикли.

Рентабельність власного капіталу досліджуваних підприємств розраховуємо за формулою:

$$PBK = \frac{HPEI}{BK}, \quad (5)$$

де PBK – рентабельність власного капіталу, $HPEI$ – нетто результат експлуатації інвестицій, BK – власний капітал.

Визначена рентабельність власного капіталу досліджуваних підприємств показує дію ефекту масштабу виробництва, коли зі збільшенням витрат ростуть виручка, прибуток та рентабельність, що досягається шляхом збільшення поточних зобов'язань.

Проведені розрахунки дозволяють визначити внутрішній потенціал росту за формулою:

$$ВПР = PBK \cdot (1-HP), \quad (6)$$

де $ВПР$ – внутрішній потенціал росту, PBK – рентабельність власного капіталу, HP - норма розподілу.

$ВПР$ свідчить про можливість підприємства забезпечувати власними ресурсами відповідні темпи зростання, однак, визначення напрямків використання залежить від параметрів підприємства, його структури капіталу та вичерпаності позикової спроможності, також наявності кредиторської забор-гованості до оплати. Отримані значення внутрішньо-

го потенціалу росту (*ВІР*) для переробних підприємств АПК Миколаївської області за 2010 рік, дозволяють збільшити їх капітал.

Наступним етапом методичного підходу до визначення потреби в капіталі переробними підприємствами АПК Миколаївської області є знаходження параметрів капіталу переробних підприємств АПК, зокрема власного та позикового капіталів. На основі отриманих значень внутрішнього потенціалу росту розрахуємо обсяги нового власного капіталу переробних підприємств АПК Миколаївської області за 2010 рік за формулою:

$$BK_n = BK \cdot ВІР, \quad (7)$$

де BK_n - власний капітал новий, $ВІР$ - внутрішній потенціал росту.

Результати розрахунків обсягів нового („правильного”) власного капіталу переробних підприємств АПК Миколаївської області у 2010 році наведено у таблиці 1. На основі отриманих значень внутрішнього потенціалу росту розрахуємо „правильні” обсяги нового залученого капіталу переробних підприємств АПК Миколаївської області на 2010 рік за формулою:

$$ЗК_n = ЗК \cdot ВІР, \quad (8)$$

де $ЗК_n$ - власний капітал новий, $ВІР$ – внутрішній потенціал росту.

Висновки. Відповідно до запропонованого алгоритму визначення потреби у капіталі переробних підприємств АПК Миколаївської області, нами визначено нові параметри капіталу досліджуваних підприємств, зокрема новий пасив, обсяги якого для ВАТ «Миколаївський комбінат хлібопродуктів» становитимуть 37854,9 грн, ВАТ «Веселинівський завод сухого знежиреного молока» – 9127,2 грн, ВАТ «Вознесенський сиркомбінат» – 52066 грн, ТОВ «Вознесенська продовольча компанія» – 153242 грн, ЗАТ «Баштанський сирзавод» – 106349 грн, ЗАТ «Первомайський молочноконсервний комбінат» – 20140,2 грн, ВАТ «Миколаївмолпром «Доманівський сирзавод» – 1796,7 грн, ВАТ «Очаківський райагрохім» – 104409 грн., ТОВ «Євролакт» – 12017 грн, ТОВ «Дюк» – 94003,9 грн і ТОВ «Альянс – С» – 4439,8 грн.

Завершальним етапом методичного підходу до визначення потреби в капіталі переробних підприємств АПК Миколаївської області може бути визначення обсягів потреби в додатковому капіталі, тобто дефіцит або надлишок капіталу досліджуваних підприємств.

Література :

1. Ареф'єва О. В. Бізнес-процеси підприємств сфери послуг: фактори, формування, конкурентоспроможність : монографія /Ареф'єва О. В., Луцька Т.І. — К . : Європ. ун-т, 2009. — 96 с.
2. Благодатний В.І. Формування і управління оборотним капіталом на підприємствах хлібопродуктів : монографія /Благодатний В.І. — К . : ННЦ „Інститут аграрної економіки” УААН, 2010. — 178 с.
3. Борщ А.Г. Економічна природа капіталу та фінансових ресурсів підприємства: точка зору на дискусійну проблему / А.Г.Борщ // Облік та фінанси АПК. — 2011. — №1. — С.137 — 140
4. Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А. Бланк // — К. : Ника-Центр, 2006. — 520 с.
5. Воробьев Ю.Н. Финансовый капитал предприятий. Теория, практика, управление. / Воробьев Ю.Н. — Симферополь : Таврия, 2002. — 363 с.

МОТИВАЦІЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

І.М. Синявська, аспірант

Миколаївський державний аграрний університет

Розглянуто особливості мотивації розвитку робітників в аграрному секторі економіки з урахуванням його інноваційної стратегії розвитку. Визначено фактори впливу на інноваційну діяльність персоналу в цьому секторі економіки. Обґрунтовано необхідність підвищення кваліфікаційного рівня робітників.

Ключові слова: мотивація, людський капітал, аграрний сектор, інноваційна стратегія.

Постановка проблеми. Досвід розвитку багатьох країн (Японія, Німеччина, США, перші роки становлення Радянського Союзу) показує, саме завдяки формуванню, значним цільовим інвестиціям та ефективному використанню людського капіталу були досягнуті значні темпи їх економічного зростання. Свідченням на користь цього також є те, що у кризові перехідні періоди розвитку цих країн саме людський капітал найбільшою мірою страждав, зменшувався та знецінювався по-рівняно з іншими видами капіталу (виробничого і природного). Однак, велике значення і провідна роль у зміні такого становища у більшості країн належала державі, державному регулюванню функціонування її інституційної економіки, всіх її структурних суб'єктів. Щодо ринку праці, де формується ціна людського капіталу, то в усіх розвинених країнах держава захищає інтереси працівників, забезпечуючи, таким чином, їх конкурентноздатність через встановлення гарантованого мінімального рівня оплати праці, який забезпечує якісне відтворення робочої сили [1, с. 66]. Це повністю стосується і людського капіталу сільсько-го господарства та ринку праці в аграрному секторі.

Отже, людський капітал є визначальним при реалізації мети аграрної політики держави. Незважаючи на різні передумови та мотиви щодо інвестування в людський капітал з точки зору окремого індивіда і суспільства в цілому, заходи щодо розвитку людського капіталу забезпечують досягнення однієї і тієї ж мети – підвищення рівня життєдіяльності всього суспільства.

При цьому результативність діяльності окремого підприємства впливає на розвиток всього аграрного сектора, забезпечуючи його інтелектуальним капіталом. Це обумовлює необхідність налагодження ефективного менеджменту, який безпосередньо залежить від керівництва, тобто органу управління – працівників управлінського апарату, спеціалістів. За оцінками деяких вітчизняних та іноземних вчених, від менеджменту залежить близько 80% результату діяльності організації [2; 3]. Саме тому формування необхідних умов для реалізації потенціалу управлінських кадрів є важливим фактором підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями у цьому напрямі присвячено наукові праці таких вітчизняних вчених: О.Г. Боброва, Д.П. Богиня, О.А. Бугуцький, В.С. Дієсперов, А.М. Колот, Л.О. Ломовських, М.Й. Малік, І.Л. Петрова, М.В. Семикіна, А.А. Чухно та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей мотивації розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки з урахуванням його інноваційної стратегії розвитку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження мотиваційного механізму на підприємствах дозволяє зазначити, що результативність діяльності будь-якої організації залежить від мотиваційного механізму працівників. Процес побудови цього механізму є складним та тривалим, повинен враховувати результат праці, потреби та інтереси робітників.

Сьогодні в умовах інноваційної стратегії розвитку важливе значення у формуванні людського капіталу в аграрному секторі економіки належить професійному зростанню кадрів, формуванню творчого мислення, накопиченню інтелектуального потенціалу. Оскільки сучасне виробництво в аграрному секторі працівників високого рівня професійної підготовки, які мають аналітичний тип мислення, здатні детально аналізувати стан розвитку виробництва, на основі системного аналізу ставити завдання та прогнозувати результат, визначати напрями та шляхи його досягнення, передбачати можливі витрати виробництва з урахуванням природнокліматичних та інших

чинників, використовувати внутрішні невикористані резерви (виробничі, технологічні, технічні, ресурсні тощо), у цілому визначати стратегію розвитку агропромислового комплексу та шляхи її реалізації.

Однак, без відповідного рівня мотивації не можливо забезпечити високий рівень людського капіталу, яка спрямована на зацікавлення суб'єктів господарювання у підвищенні кваліфікаційного рівня власних працівників, так і самих працівників як носіїв інтелектуального капіталу.

На сьогодні фінансові труднощі сільськогосподарських підприємств не дозволяють їм направляти спеціалістів на навчання. Для таких випадків, на думку І.В. Дуденка, можна організувати навчання керівників та спеціалістів безпосередньо на місцях або ж метою підвищення зацікавленості підприємств у виділенні коштів на професійну підготовку персоналу доцільно створити на підприємствах, незалежно від форми власності, фонд підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу за рахунок власних коштів пропорційно фонду оплати праці. Із зазначеного фонду кошти мають використовуватися підприємством для фінансування власної навчальної бази або оплати договорів на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів із закладами професійної освіти або підприємствами, що мають належну навчальну базу [4].

Необхідно зазначити, що навчання персоналу на робочому місці або у навчальних закладах вимагає додаткових витрат. Однак, як свідчить практика, навчання персоналу є найрентабельнішими капіталовкладеннями, оскільки за оцінкою американських спеціалістів, 1 дол. США, витрачений на підготовку персоналу, приносить 10 дол. США прибутку.

Крім того, підвищення кваліфікації сьогодні достатньо популярне на підприємствах, в організаціях і фірмах різних країн світу, оскільки воно значно дешевше та є менш тривалим порівняно з підготовкою персоналу. Ймовірність того, що компанію покине працівник, який пройшов перепідготовку, суттєво нижча, ніж щойно прийнятий працівник. До того ж, якщо в зарубіжній фірмі когось скеровують на навчання, то це означає, що ця людина найближчим часом буде підвищена в посаді або

переведена на вище оплачувану роботу. Тому в працівників є прагнення потрапити на перепідготовку або курси з підвищення кваліфікації.

Отже, для побудови мотиваційного механізму, який враховує результат праці, потреби та інтереси працівників аграрних підприємств, необхідне виконання таких основних принципів [5, с. 128]:

- відповідати стратегії розвитку підприємства, його кадровій політиці;
- цілі мотиваційного механізму мають бути чітко визначені;
- матеріальна та нематеріальна складові повинні поєднуватися;
- матеріальна та нематеріальна винагорода повинна відповідати посаді працівника;
- критерії системи оплати праці повинні бути чіткі, прозорі, справедливі та зрозумілі для працівників;
- матеріальна винагорода повинна відповідати рівню життя в регіоні та бути конкурентоспроможною на ринку праці;
- мотиваційний механізм повинен бути гнучким до зміни внутрішнього та зовнішнього середовища;
- відповідність корпоративній культурі підприємства;
- відповідність ресурсним можливостям організації.

При розробленні мотиваційного механізму персоналу до інноваційної діяльності існує багато факторів, які впливають на рівень задоволення працівників робочим місцем, підприємством, бажання самореалізації тощо. Нами виділено три групи таких факторів: базові (створюють стандартні необхідні умови для середнього рівня задоволення, але недостатньо для високого), мотивуючі (суттєве збільшення задоволеності персоналу) та творчі (табл.).

Базові та мотивуючі фактори тією чи іншою мірою впливають на загальну задоволеність персоналу, але рівень цієї взаємодії може відрізнитися у окремих працівників та професійних груп.

Фактори впливу на інноваційну діяльність персоналу в аграрному секторі економіки*

Базові фактори	Мотивуючі фактори	Творчі фактори
Матеріальні мотиви		
Постійна частина заробітної плати – ставка та надбавки	Зростання заробітної плати, яка залежить від результатів праці	Рівень заробітної плати відповідає інтелектуальному потенціалу
Соціальний пакет	Престижна посада, статус	
Умови праці, оснащення робочого місця	Надійність місця роботи, її різнобічність та цікавість	
Режим праці: нормований графік роботи, вихідні, відпустка	Визнання та повага керівників, колективу (звання, моральне заохочення, цінні подарунки та ін.)	
Нематеріальні мотиви		
Незалежність, повноваження та самостійність у роботі	Можливість професійного та особистісного зростання, безперервного навчання	Визнання компанією цінності роботи, внеску співробітника у розвиток компанії
Психологічний клімат	Можливість самореалізації	Відчуття працівником своєї особливої значущості для компанії, особливого покликання
Корпоративні заходи, відпочинок з колективом	Кар'єрне зростання	Інтелектуальний саморозвиток, допитливість
Управлінський стиль керівництва	Робота в команді, взаємодія з колективом	Захопленість ідеєю
Участь в обговоренні та в прийнятті управлінських рішень	Відповідальність за результат праці	Любов до вирішення важких завдань
Постійне інформування щодо ситуації на підприємстві та плани розвитку	Ініціативність	Прагнення до повної реалізації своїх інтелектуальних здібностей
Корпоративна культура, правила та норми підприємства	Престижність підприємства	Творчість є формою самовираження, нормальним проявом діяльності

*Джерело: розвинуто ідею [6, с. 252]

Працівник творчої інтелектуальної праці у процесі роботи не просто створює інтелектуальний продукт, а одночасно

збільшує свій власний персоніфікований інтелектуальний капітал, який від нього не відчужується. Як зазначає Т. Стюарт, "... Створення наукомісткого продукту, не говорячи вже про інформацію, багато в чому є ідентичним процесу спілкування його виробника з творцями інших знань; цей діалог може бути очним або заочним, але саме засвоєння інформації, одержаної іншими дослідниками, є процесом, тотожним формуванню і набуттю нового знання" [7]. Отже, у процесі творчої праці самовдосконалення співробітника відбувається внаслідок створення інтелектуального продукту.

Висновки. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки не можливий без ефективного мотиваційного механізму робітників, який враховує їх результати праці, потреби та інтереси. На сьогодні важливе значення належить професійному зростанню кадрів, формуванню творчого мислення, накопиченню інтелектуального потенціалу, які впливають на рівень задоволення працівників робочим місцем, підприємством, бажання самореалізації тощо. При цьому всі фактори впливу на інноваційну діяльність персоналу в аграрному секторі економіки можна поділити на: базові, мотивуючі та творчі.

Особливістю творчої праці є те, що крім спрямованості на створення інноваційного продукту, вона несе в собі ще два найважливіших аспекти: в її процесі відбувається відтворення персоніфікованого інтелектуального капіталу; саме це відтворення може бути серйозним мотиваційним фактором. Результатом творчої праці виступає не тільки створення нового інтелектуального продукту, а й інтелектуальний розвиток самої особистості. Це створює передумови для формування сучасного кадрового потенціалу в сільськогосподарському виробництві та є перспективним напрямом для подальших наукових досліджень.

Література :

1. Амосов А. Проблемы занятости, оплаты труда и регулирования цен / А. Амосов // Экономист. — 2001. — №4. — С. 65—70.
2. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер: для руководителя-практика / Вудкок М., Френсис Д. Пер. с англ. — М. : Дело ЛТД, 1994. — 320 с.

3. Michaylowa L. Die Situation in der Landwirtschaft der Ukraine und die Rolle der Agrarmanager fuer die erfolgreiche Umgestaltung der Unternehmen // Privatisierungsprozess, Rechtsformen und Betriebsstrukturen im Agrarbereich der mittel – und osteuropaischen Lander: Beitrage zum Seminar am 26.11.1996 in Halle/Saale. – IAMO. Halle/Saale. 1997. – S. 129–141.
4. Дуденко І.В. Підвищення якісного складу кадрового потенціалу аграрних підприємств / І.В. Дуденко // Культура народів Причорномор'я. — 2010. — №176. — С. 69–72.
5. Ш. Ричи. Управление мотивацией. / Ш. Ричи, П. Мартин — М . : Юнити-Дана, 2004. — 400 с.
6. Стрельбіцька О.П. Теоретико-методологічні особливості побудови мотиваційного механізму персоналу в аграрних формуваннях / О.П. Стрельбіцька // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. — Спец. вип. : у 2 ч. Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій. — К . : КНЕУ, 2011. — Ч. 2. — С. 250–256.
7. Stewart T.A. Intellectual Capital. The new Wealth of Organization / T.A. Stewart. — N.-Y. — L., Doubleday/Currency, 2007. — 231 p.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ РОСЛИННИЦТВА

Г.С. Тимофієва, асистент

Миколаївський державний аграрний університет

У статті запропоновано систему принципів, згідно з якими повинно здійснюватися регулювання розвитку галузей рослинництва, досліджено методи регулювання, обґрунтовано критерії ефективної оцінки регулювання розвитку галузей рослинництва та визначено, показники, за якими вона проводиться.

Ключові слова: критерії ефективної оцінки, регулювання розвитку галузі рослинництва.

Вступ. Рослинництво є провідною галуззю сільського господарства, найважливішим джерелом продовольчих ресурсів людства, основою його цивілізації. Воно відіграє важливу роль на агропродовольчому ринку України як джерело фінансових ресурсів підприємств аграрного сектора та надходжень від експорту, що забезпечує продовольчу безпеку країни. Проте на даному етапі аграрні підприємства, що займаються виробництвом продукції рослинництва, знаходяться в досить тяжкому становищі (брак коштів, низький рівень технологічного оснащення). Тому в цих умовах досить актуальним завданням постає вивчення діючої моделі регулювання розвитку галузей рослинництва з метою подальшої її удосконалення.

Постановка завдання. Проблеми регулювання розвитку аграрної сфери в цілому розглядаються в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких А.Г. Бабенко, М. Бутко, С.М. Кваша, М.Й. Малік, С.О. Осадчий, І.І. Червен, О.О. Школьнік та інші. Проте питання, присвячені визначенню параметрів оцінки регулювання розвитку галузей рослинництва, в Україні є не до кінця вирішеними, що і зумовило вибір теми дослідження.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні основних методичних аспектів оцінки регулювання розвитку галузей рослинництва.

Результати. Рослинництво є комплексною галуззю сільського господарства, від якої залежить розвиток інших галузей, зокрема тваринництва, оскільки кормова база галузі створюється

переважно саме з рослинницької продукції. Регулювання розвитку галузей рослинництва повинно відповідати принципам, що можуть забезпечити взаємоузгодження інтересів сільськогосподарських підприємств, держави та споживачів. Їх додержання повинно бути своєрідною захисною ланкою від руйнівного втручання в економічний механізм функціонування галузей рослинництва.

Завдяки принципам стає можливим використання державного регулювання, спрямованого на врахування економічних законів та закономірностей у практиці господарювання, своєчасне виявлення та усунення суперечностей, що супроводжують розвиток продуктивних сил та виробничих відносин, а також уникнення непередбачуваності й непрофесійності у діях (або бездіяльності) суб'єктів державного регулювання [1].

Відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV до принципів державної регуляторної політики належать: доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість та врахування громадської думки [2].

Зважаючи на те, що наведені принципи є загальними, на нашу думку, необхідним є розроблення системи принципів, згідно з якими здійснювався б процес регулювання безпосередньо розвитку рослинництва, як однієї з пріоритетних галузей економіки країни.

Принцип регулювання розвитку рослинництва (від лат. *Principium* – начало, основа) – це рушійна сила або базові правила, які застосовуються при опрацюванні й реалізації державної регуляторної політики у сфері аграрних відносин.

То ж до таких принципів відносимо відповідність мети регулювання розвитку галузей рослинництва цілям загального економічного розвитку країни; узгодженість державного регулювання з інтересами товаровиробників рослинницької продукції; пропорційність виробництва продукції рослинництва на макрорівні; ефективність регулювання розвитку галузей рослинництва; відповідність державного регулювання розвитку галузей рослинни-

цтва розробленим комплексним цільовим програмам розвитку та підтримки галузі відповідно до чинного законодавства.

Відзначимо, що принципи регулювання реалізуються за допомогою використання відповідних методів.

Метод державного регулювання розвитку галузей рослинництва ми розглядаємо як сукупність способів реалізації державного впливу виконавчими та законодавчими органами на сільськогосподарські підприємства, що займаються виробництвом та реалізацією продукції рослинництва, з метою їх ефективної діяльності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Залежно від інструментів, які формують характер впливу на об'єкт регулювання, всю сукупність методів державного регулювання розвитку галузей рослинництва можна поділити на методи прямого та непрямого регулювання. Методи прямого регулювання безпосередньо регламентують розвиток галузі рослинництва. Методи непрямого регулювання характеризуються опосередкованим впливом на розвиток галузі та передбачають створення певних умов для господарюючих суб'єктів з метою розвитку економічних процесів відповідно до державної аграрної політики.

Використовуючи систему методів регулювання, необхідно регулярно проводити їх оцінку, тобто визначати вплив, який ці методи здійснюють на розвиток галузей рослинництва зокрема та економіку країни загалом.

Відзначимо, що для того, щоб провести ефективну оцінку регулювання розвитку галузей рослинництва, необхідним є обґрунтування критеріїв, за якими буде проводитися зазначене дослідження. До цих критеріїв, на нашу думку, слід віднести такі:

- ступінь досягнення встановлених пріоритетів, що відповідають економічним потребам галузей рослинництва;
- витрати ресурсів, спрямовані на реалізацію пріоритетних напрямів, порівняно з досягнутими результатами;
- оптимальність функціонування органів регулювання розвитку галузей рослинництва, що забезпечують реалізацію пріоритетів.

У світовій практиці для оцінки регулювання галузі використовують еквівалент субсидування товаровиробників (PSE – producer subsidy equivalent), який розраховується як частка протекціоністських заходів вартості випуску продукції і застосовується (в міжнародному порівнянні) для державної фінансової підтримки сільського господарства [3].

Відмітимо, що до державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників належить бюджетне фінансування програм і заходів, спрямованих на розвиток галузей рослинництва, зменшення податкового навантаження завдяки введенню фіксованого сільськогосподарського податку, а також часткова компенсація відсоткових ставок за користування кредитами комерційних банків та списання заборгованості перед бюджетом.

Показник PSE має дві складові: пряму підтримку, тобто виплати на підтримку галузі з бюджету, та непрямую – підтримка ринкової ціни на продукцію рослинництва, як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку (MPS – Market Price Support). MPS визначає відхилення між внутрішньою та світовою ціною.

Для міжнародних порівнянь використовують відносний показник PSE – частку трансфертів незалежно від джерела їх формування у загальних грошових надходженнях сільськогосподарських товаровиробників. Позитивне значення PSE свідчить про субсидування сільського господарства, від'ємне – про те, що галузь є донором для інших галузей та споживачів [3].

Ще одним показником, який використовується при оцінці державної підтримки галузі, є NPCr («Producer Nominal Protection Coefficient») – номінальний коефіцієнт захисту виробника, оцінюється співвідношенням внутрішніх та світових цін. Значення NPCr рівне одиниці, коли загальний обсяг грошових надходжень сільськогосподарських товаровиробників отримується повністю від ринку без будь-якої державної підтримки [3].

Розвиток системи державного регулювання економічної діяльності сільгоспвиробників має відбуватися одночасно в напрямі посилення відповідальності органів виконавчої влади. Ми підтримуємо думку М.Х. Корецького, який пропонує застосову-

вати інтегральний показник керованості, що по кожній з областей обчислюється за формулою

$$Y = \sum_{i=1}^n \lambda_i Y_i, \quad (1.3)$$

де λ_i - статистична вага показників керованості за експертними оцінками; Y_i - показники керованості відносно середнього рівня по регіонах України (виробництво продукції сільського господарства, валової продукції сільського господарства на душу населення; рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств; прибуток (збиток)) [4].

Висновки. Ефективне регулювання розвитку галузей рослинництва повинно відповідати принципам, які забезпечують взаємозалежність інтересів сільськогосподарських підприємств, держави та споживачів. Дані принципи можуть бути реалізовані лише за умови використання різних методів регулювання розвитку галузей рослинництва. Ці методи можуть прямо та опосередковано впливати на діяльність економічних суб'єктів залежно від інструментів, які використовуються у процесі їх реалізації. Для того, щоб зрозуміти, який саме вплив вищезазначені методи здійснюють на розвиток галузей рослинництва, необхідним є проведення їхньої оцінки. Відповідно до світового досвіду в даному процесі доцільно використовувати показники субсидування, керованості, коефіцієнт захисту виробника та інші.

Література :

1. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери : [монографія] / О.М. Могильний. — Ужгород : ІВА, 2005. — 400 с.
2. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України // Відомості Верховної ради України. — 2004. — №9.
3. Бабенко А.Е. Державне регулювання та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора / А.Е. Бабенко // Економіка АПК. — 2008. — №5. — С. 85 — 88
4. Корецький М.Х. Формування та розвиток системи державного регулювання аграрного сектора економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. управління : спец. 25.00.02 — механізми державного управління / М.Х. Корецький. — Київ, 2003. — 37 с.

СУТНІСТЬ, ВИДИ, ЗНАЧЕННЯ, ЗАВДАННЯ МАРКЕТИНГУ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Т.В. Шевченко, аспірант

Миколаївський державний аграрний університет

На основі вивчення досліджень значної кількості вчених висвітлено сутність маркетингу, його види, завдання. Запропоновано основні напрями вирішення останніх.

Ключові слова: *маркетинг, функції маркетингу, маркетингова діяльність, завдання і види маркетингу, інформація, бенчмаркінг.*

В умовах приєднання України до СОТ, глобалізації економіки все більшою значення набуває маркетинг, за допомогою якого створюються можливості для ефективної реалізації виробленої в країні та її регіонах продукції як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. Без відповідної організації маркетингової діяльності практично неможливо досягти належного рівня конкурентоспроможності її продовольчих товарів, а в підсумку – ефективного функціонування АПК.

Маркетингові дослідження є необхідними для розроблення стратегії виходу підприємства на ринок, визначення обсягів виробництва і реалізації продукції, вибору кращих каналів її збуту, встановлення рівня цін і завоювання нових ринків (завдяки досягненню конкурентоспроможних переваг, зниженню рівня фінансового ризику).

Слід відмітити, що проблемою розвитку маркетингу займається порівняно велика кількість вчених – як зарубіжних, так і вітчизняних. Однак єдиного, загальновизнаного визначення цієї категорії немає. За визначенням Ф. Котлера [1], маркетинг – це вид діяльності, що спрямований на задоволення потреб людини шляхом обміну.

Р.Б. Ноздрєва і А.І. Цигачко [2] вважають, що маркетинг – це ринкова концепція управління виробничо-збутовою й науково-технічною діяльністю підприємства, яка спрямована на вивчення ринку та економічної кон'юнктури, конкретних запитів споживачів і орієнтацію на них товарів і послуг.

Важливим різновидом маркетингу є агромаркетинг. За визначенням Р.Е. Бренсон і Д.В. Норвел [3], сільськогосподарський маркетинг (агромаркетинг) – маркетинг від виробника до першого споживача, маркетинг АПК – це вся активність пов'язана з сільськогосподарським виробництвом і з харчовими продуктами, насінням, збиранням урожаю, переробкою й доставкою кінцевому споживачу, з аналізом споживчих потреб, мотивації покупок та поведінки споживачів.

А. Рабаданов [4] вважає, що під агромаркетингом варто розуміти діяльність, спрямовану на забезпечення конкурентоспроможності АПК і кожного його формування на основі обліку закономірностей функціонування й розвитку ринку сільгосппродукції та продовольства. З погляду І.Соловйова [5], аграрний маркетинг забезпечує цільову спрямованість процесів виробництва і переробки сировини, перетворення її у кінцевий продукт через додавання до нього корисності форми через її зміну, корисності місця й часу придбання при його переміщенні, зберіганні та реалізації. А також корисності володіння, яка створюється в процесі маркетингової діяльності, організацію взаємовигідних обмінів з метою задоволення потреб споживачів та досягнення цілей всебічного розвитку як суб'єктів аграрної сфери економіки, так і суспільства в цілому.

Стосовно ринку продовольчої продукції, на наш погляд, на увагу заслуговує поняття «продовольчий маркетинг», під яким, наприклад, Г. Астратова [6] розуміє комплексну соціально-економічну дисципліну, що вивчає системним чином закономірності прояву, формування розвитку та задоволення сукупності індивідуальних потреб у продуктах харчування в процесі суспільного відтворення з метою добробуту окремих особистостей і суспільства в цілому, є найважливішою складовою частиною маркетингу АПК. Він залучений у сферу виробництва сільгосппродукції як сировини для харчової промисловості і сферу переробки, зберігання, транспортування й доведення до споживача аграрної продукції АПК, але має місце тільки на ринку продовольства.

До основних принципів маркетингу можна віднести: дотримання прогресивних технологій виробництва продукції; зменшення витрат на виробництво та активізація її просування на ринок; визначення потреб споживачів та їх задоволення більш прийнятими (ніж у конкурентів) способами. Ключові елементи маркетингу – це дослідження діяльності підприємства та розроблення і практична реалізація маркетингової політики, спрямованої на кінцеву мету – максимізацію прибутку, стійкий ріст доходів виробничого формування і задоволення потреб споживачів. Головною метою маркетингу є підвищення якості товарів і послуг, покращення умов їх придбання, забезпечення прибуткової діяльності підприємства і належного рівня життя населення.

Ми підтримуємо точку зору Н.С. Койдан [7] стосовно того, що найбільш важливими завданнями маркетингових операцій є: комплексне вивчення і прогнозування ринку й усього зовнішнього середовища підприємства; реальна оцінка підприємством своїх виробничих, збутових, експортних та інших можливостей і переваг перед конкурентами; розробка довгострокової стратегії маркетингової діяльності з визначенням її цілей, ресурсів та механізмів практичної реалізації; планування товарної політики, управління асортиментом товарів і послуг виходячи із вимог ринку й потенціалу підприємства; пошук партнерів і вибір серед них оптимальних; управління процесом товарообороту; формування попиту та стимулювання збуту; управління процесом обслуговування клієнтів і партнерів.

На думку Т.О. Артюх [8], у більшості випадків функціонування маркетингу в силу особливостей аграрного виробництва здійснюється за трьома основними схемами: виробнича – вивчення стану попиту споживачів у динаміці з урахуванням тенденцій розвитку, використання даних про попит при розробленні, прийнятті й реалізації господарських рішень; збутова – вплив на споживчий ринок, а також попит на продукцію та їхнє формування в необхідному підприємству напрямі шляхом використання таких зборів, як реклама, стимулювання збуту й т. п.; класична – максимальна орієнтація виробництва

на вимоги ринку з метою підвищення ефективності діяльності підприємства, яка виступає узагальнюючим показником результатів його роботи.

Слід визначити, що єдиної для всіх учасників ринку маркетингової стратегії немає. Ми підтримуємо думку І. Ансоффа [9] і С.В. Близнюка [10] стосовно того, що вибір того чи іншого методу організації збутової діяльності підприємства залежить від конкретних умов, продажу і стратегії самого підприємства. Якщо останнє є лідером на певному ринку, то його стратегія полягає в підтриманні ринкового лідерства, інше підприємство застосовує стратегію розвитку товару, засновану на поліпшенні його якості, деякі з них можуть обрати стратегію розвитку ринку з метою виходу зі своїм товаром на свої ринки збуту.

Отже, одна мета може бути досягнута реалізацією різних маркетингових стратегій. Справедливими також є погляди О.В. Кучер [11], що для утримання першості ринковий лідер має використовувати такі основні різновиди маркетингових стратегій, як розширення місткості ринку, захисту позицій і підвищення ринкової частки за існуючої місткості ринку.

Однією з головних функцій маркетингу є інформування споживачів про ціну і якісні характеристики товару та місце його продажу. Маркетингова інформація дає змогу сільськогосподарському підприємству одержувати перевагу у конкурентній боротьбі, знижувати ступінь розвитку, своєчасно визначити зміни у маркетинговому середовищі, координувати дії у ринковій стратегії [12].

З метою підвищення ділових показників своїх підприємств їх керівники активно застосовують бенчмаркінг, який допомагає їм швидше і з меншими витратами удосконалювати бізнес-процеси, вивчати досвід передових кампаній і досягти таких же позитивних результатів. Саме завдяки бенчмаркінгу і виробничі, і маркетингові функції стають більш керованими. Головна причина недовикористання бенчмаркінгу – слабе уявлення або незнання методу еталонного співставлення.

Бенчмаркінг (від англ. benchmark – початок відліку, зарубка) – це механізм порівняльного аналізу ефективності ді-

яльності однієї кампанії з показниками інших, більш успішних фірм. Він знаходить застосування у всіх сферах діяльності підприємства, у тому числі і маркетинговій [13].

Ф. Котлер розглядає поняття «бенчмаркінг» як процес порівняння продуктів і процесів кампаній з такими ж як у конкурентів в інших галузях з метою пошуку способів покращення якості роботи [14]. Останніми роками бенчмаркінг стає все більш застосовним. У ньому поєднуються багато аспектів діяльності кампанії, яка покращує свій бізнес, спираючись на досвід інших фірм.

Основними причинами, що визначають популярність бенчмаркінгу в світі, є: необхідність адаптації і використання світових досягнень у виробничих і бізнесових технологіях, без чого практично неможливо забезпечити конкурентні переваги даної кампанії; глобальна конкуренція, в умовах якої підприємство без детального вивчення і наступного використання кращих досягнень конкурентів не в змозі забезпечити собі власне виживання; здійснювані на національному рівні кампанії з визначення і нагородження фірм-лідерів якості.

Здійснення підприємствами маркетингової діяльності за висвітленими у статті напрямками сприятиме підвищенню ефективності не тільки їх діяльності, а і функціонування АПК в цілому і його продовольчого ринку.

Література:

1. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер — М. : Росинтер, 2001. — 944 с.
2. Ноздрева Р.Б. Маркетинг: как побеждать на рынке / Р.Б. Ноздрева, Л.И. Цыгачко. — М.: Финансы и статистика, 1991. — 304 с.
3. Robert E. Brenson. Agricultural Marketing. / Robert E. Brenson, Douglas G. Norwel. — USA ;, IOWA University Press, 1991.
4. Рабаданов А.Р. Региональные проблемы аграрного маркетинга (Опыт управления агромаркетингом в Республике Дагестан) / А.Р. Рабаданов. — М. : ФГОУ РосАКО, 2005. — 218 с.
5. Соловйов І.О. Агромаркетинг: системна методологія, реалізація концепції : монографія / І.О. Соловйов. — Херсон : Олди-плюс, 2008 —218 с.
6. Астратова Г.В. Маркетинг потребительского рынка продовольственных товаров: вопросы теории и практики / Г.В. Астратова, А.Н. Семин. — Екатеринбург : УрСХА, 1999. — 412 с.
7. Койдан Н.С. Прийняття маркетингових рішень підприємствами АПК / Н.С. Койдон // Економіка АПК. — 2011. — № 9. — С. 116—119.
8. Артюх Т.О. Особливості маркетингових досліджень на ринку овочевої продукції / Т.О. Артюх // Економіка АПК. — 2008. — № 8. —С. 122—126.

9. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф : сокр. пер. с англ. — М . : Экономика, 1989. — 520 с.
10. Близнюк С.В. Стратегічний маркетинг торговельної фірми / С.В. Близнюк. — К. : Логус, 1998. — 146 с.
11. Кучер О.В. Збутова діяльність аграрних підприємств на основі маркетингових стратегій / О.В. Кучер // Економіка АПК. —2012. — № 4. — С. 49—53.
12. Алачева Т.І. Інформаційне забезпечення обґрунтування управлінських рішень в умовах маркетингової орієнтації підприємств : автореф. дис. к.е.н. / Т.І. Алачева. — Донецьк, 1998. — 20 с.
13. Доможилкина Ж.В. Роль бенчмаркинга в повышении конкурентоспособности продукции АПК / Ж.В. Доможилкина // Наукові праці Південного філіалу Національного університету біоресурсів і природокористування «Кримський агротехнічний університет». —Сімферополь, 2008. — Випуск 119. — С. 187—194.
14. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. — М. : Прогресс, 1990. — 736 с.

ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

К.М. Чужмир, аспірант

Миколаївський державний аграрний університет

Досліджено особливості інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки. Визначено джерела інвестування у сільськогосподарське виробництво, наведено проблемні питання та напрями їх вирішення.

Ключові слова: *інноваційне забезпечення, аграрний сектор, інвестиційна діяльність.*

Постановка проблеми. Посилення інтеграційних процесів в Україні створює необхідність забезпечення сталого та екологічно безпечного соціально-економічного розвитку національного господарства, у тому числі це стосується аграрного сектора, як його стратегічної складової. Впровадження концепції сталого розвитку в аграрний сектор економіки вимагає здійснення високопродуктивного конкурентоспроможного сільського господарства, яке у сучасних умовах потребує залучення інвестицій. Сталий розвиток сільського господарства є його важливою характеристикою як еколого-економічної системи, що обумовлює взаємозв'язок інвестиційного забезпечення аграрного сектора та його системних особливостей.

Доцільно відзначити, що в Україні на початку економічних реформ в плані мотивації екологічні розуміння не були першочерговими. Навколишнє середовище займало нижчий щабель в ієрархії пріоритетів в Україні, де насамперед керувалися прискоренням зростання економіки, яке необхідне для задоволення базових людських потреб. Однією з основних причин того, що роботи з реалізації в Україні концепції стійкого розвитку значно відстають від робіт у розвинених країнах, є те, що ця концепція не стала ідеологічною. Тоді як в Україні знаходяться території найбільш інтенсивного забруднення в Європі. Тому, зараз необхідним є інвестиційне забезпечення аграрного сектора з урахуванням екологічної складової, що сприятиме збереженню й розвитку навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями особливостей інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки присвячено наукові праці таких вчених: В.М. Бабко, М.Я. Дем'яненко, П.М. Майданевич, Д.В. Полозенко, М.В. Щурик та ін. У той же час, застосування системного підходу щодо інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки з позиції сталого розвитку залишається перспективним напрямом для подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні вихід аграрного сектора економіки з глибокої економічної кризи можливий лише за умови радикальної зміни інвестиційної політики з метою її впливу на інвестиційний процес за допомогою ринкових регуляторів, таких як: податковий – за рахунок зниження податків, надання податкових пільг, норм прискореної амортизації, здійснення її індексації; фінансово-кредитний – за рахунок зміни резервної норми, операцій на фондовому ринку, ставок банківських процентів; ціновий – за рахунок зниження вартості енергоносіїв і транспортних тарифів; митний – за рахунок зниження мита. Проте здійснення інвестицій у сільськогосподарське виробництво без врахування його як еколого-економічної системи є, на нашу думку, недопустимим.

У контексті сталого розвитку об'єднання природних, соціальних та господарсько-економічних компонентів суспільного виробництва в еколого-економічну систему постає як інтеграційна єдність, функції якої найбільш повно реалізуються та виражаються через багатоманітні процеси суспільного відтворення (рис.).

Здійснення інвестування у сільське господарство повинно враховувати його особливості:

1. Сезонний характер виробництва створює передумови залежності підприємств від кредитних коштів у періоди між витрачанням та отриманням коштів від реалізованого врожаю. Циклічність характеру сільськогосподарського виробництва, необхідність забезпечення безперервності та ефек-

тивності суспільного відтворення вимагає постійного розвитку кредитних відносин у сільському господарстві, що визначає його підвищену кредитомісткість.

Рис. 1. Сільське господарство як еколого-економічна система [1, с. 33]

2. Залежність процесів відтворення від кліматичних умов, стихійних сил природи разом із чутливістю економічних результатів сільськогосподарської діяльності до непередбачуваних цінових коливань на світовому та національному продовольчому ринках загалом пригнічують функції сільського господарства. Це створює підвищену ризиковість виробництва, ускладнюючи використання механізмів внутрішнього та боргового фінансування. У зв'язку з цим перевага має належати прямій державній підтримці сільського господарства у тому разі, коли інші інвестиційні механізми з об'єктивних причин спрацювати не можуть.

3. Сільське господарство здатне до саморегуляції, що обумовлює відносну динамічну стабільність завдяки мобілізації внутрішніх резервів самоінвестування (власних оборотних

коштів, чистого прибутку та амортизаційного ресурсу). Достатній рівень власних інвестиційних ресурсів обумовлюють здатність самостійного акумулювання, відтворення, відшкодування й оновлення авансованого капіталу.

4. Відкритість сільськогосподарської галузі забезпечує конкуренцію між товаровиробниками на зовнішніх ринках, що створює передумови присутності іноземного капіталу у тих сферах виробництва, які є джерелом конкурентоспроможного експорту.

Таким чином, забезпечення інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки можливо здійснити за рахунок таких джерел (табл.):

Таблиця

Аналіз джерел інвестиційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва*

Джерело інвестицій	Інструменти	Проблеми залучення
Банківське кредитування	Кредитні субсидії	Відсутність ліквідної застави. Перевищення вартості кредиту над рівнем рентабельності сільськогосподарських підприємств. Підвищений рівень інвестиційного ризику. Залучення короткострокових кредитів для покриття сезонної потреби у фінансових ресурсах. Отримання доходу – головний критерій надання кредиту.
Державна підтримка	Механізми бюджетного фінансування	Обмеженість державних коштів. Вимоги та обмеження СОТ щодо фінансування (заходи "зеленої", "жовтої" та "блакитної скриньки"). Зменшення обсягу екологічно орієнтованих інвестицій.
Самофінансування	Оборотні кошти	Обмеженість власних фінансових ресурсів.
Іноземний капітал	Прямі іноземні інвестиції	Суттєве скорочення у сільське господарство з 2009 р. через підвищену ризиковість та меншу інвестиційну привабливість, ніж промислово-переробне виробництво сільськогосподарської продукції, наявність таких ризиків: політичних, валютних, експортно-імпортних тощо.

*Джерело: складено за [1]

Таким чином, збільшення інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки можливо за умов [2]:

1) ефективна національна політика у сфері залучення іноземних інвестицій повинна включати низку стимулюючих важелів, зокрема для сільського господарства – державну (в тому числі бюджетну) підтримку;

2) включення землі в економічний оборот;

3) суттєвої зміни технологічної структури сільськогосподарського виробництва на основі його екологізації. Зокрема розроблення та впровадження єдиних правил інвестування розвитку виробництва в аграрному секторі, яких би дотримувалися іноземні інвестори, і які закріплені у міжнародних договорах;

4) переорієнтація державної інвестиційної та податкової політики щодо вдосконалення механізму залучення економічних інвестицій;

5) створення передумов підвищення частки довгострокових вкладень на законодавчому рівні, що дозволить здійснити структурну і технологічну перебудову сільськогосподарського виробництва;

б) природоохоронні інвестиційні проекти повинні бути економічно, фінансово й екологічно ефективними і здійснюватися з урахуванням впливу багатьох факторів тощо.

Висновки. Сучасна інвестиційна політика всіх суб'єктів господарювання повинна передбачати забезпечення екологічної спрямованості і високої економічної ефективності інвестицій у сільськогосподарському виробництві, ґрунтуватися на технічному переоснащенні, модернізації та реконструкції діючих підприємств з метою вдосконалення технології, збільшення обсягів виробництва, випуску продукції високої якості, конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках.

У зв'язку з цим основна мета інвестиційної політики держави – затвердження ефективної системи мобілізації інвестиційних ресурсів з усіх можливих джерел та спрямування їх на реалізацію пріоритетних цілей економіки. Це забезпе-

чить нарощення інвестиційного потенціалу як національної економіки в цілому, так і аграрного сектора зокрема, сталий економічний розвиток країни, підвищить життєвий рівень населення, покращить екологічну ситуацію у державі.

Література :

1. Мішеніна Н. Стратегії інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектору України / Н. Мішеніна, І. Мареха // Економіст. — 2011. — №1. — С. 33 — 38.
2. Полянничко Н.І. Інвестиції в аграрному секторі як складова забезпечення сталого сільськогосподарського виробництва / Н.І. Полянничко // Економіка природокористування та охорони довкілля. — 2008. — С. 288—292.

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО СЕРЕДОВИЩА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Т.О. Мороз, аспірант

Науковий керівник – д.е.н., доцент І.В. Гончаренко

Миколаївський державний аграрний університет

Досліджено трактування українськими та зарубіжними ученими сутності категорії «соціальне підприємництво». Подано проблемні аспекти та заходи щодо його розвитку в Україні.

Ключові слова: соціальна складова сталого розвитку сільських територій, соціальне підприємництво, принципи соціального підприємництва.

Постановка проблеми. В Україні дедалі частіше спостерігається деградація і вимирання сіл, безробіття, низький рівень життя сільського населення, руйнування соціальної і виробничої інфраструктури на селі, трудова міграція селян – все це значно посилює проблеми сільських територій. Для їх розв'язання доцільно сконцентрувати всі наявні зусилля на припинення занепаду переважної частини сільських територій та знайти оптимальний шлях, щодо їх поступового відродження.

Проблема ефективного функціонування та розвитку соціального підприємництва сільських територій не нова в сучасній науці. Активна розробка даної проблематики і наукова невирішеність багатьох завдань свідчать про те, що проблема ефективного розвитку соціальної інфраструктури сільських територій в умовах недостатньої державної фінансової допомоги та низької ефективності аграрного виробництва є досі актуальною і вимагає вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти розвитку і функціонування соціального підприємництва розкрито у працях І. Гончаренко, О. Губені, Г. Костюка, О. Пономаренка, Ю. Орел, А. Скіпальського. Вченими було розроблено основні принципи та механізм соціального підприємництва. Необхідні подальші дослідження сутності та напрямів розвитку соціального підприємництва на сільських територіях.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування доцільності розвитку соціального підприємництва як перспективного напрямку вирішення проблем функціонування соціальної складової сталого розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід засвідчить, що найбільш оптимальним та альтернативним способом відновлення і достатнього функціонування сільських територій є їх сталий розвиток, який можливий лише за умови подолання соціального занепаду і забезпечення їх комплексного соціально-економічного розвитку. Соціальна складова сталого розвитку сільських територій є складним процесом, що гармонійно поєднує такі елементи, як створення нових робочих місць і збільшення реальних доходів населення, збереження та охорона навколишнього природного середовища, поліпшення сільських умов проживання і збагачення культурної спадщини. Розвиток сільських територій тісно пов'язаний із ефективністю функціонування сільськогосподарських підприємств, оскільки переважна більшість сіл мають сільськогосподарську спеціалізацію. Період розпаювання та приватизації майна й земельного фонду закінчився частковим або повним закриттям соціальних закладів на селі, оскільки розвиток соціальної сфери частково або повністю проводився за рахунок великих господарств. Як наслідок, на сільських територіях зруйновано стару систему організації соціального забезпечення сільських жителів та не створено натомість нової, про що переконливо засвідчує зменшення кількості сільських населених пунктів, зростання захворюваності селян, занепад соціальної інфраструктури.

На сьогодні близько 70 % об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій передано на баланс сільських і селищних рад. Однак органи місцевого самоврядування не спроможні забезпечити належне фінансування соціальної сфери та її працівників [1]. Наявних бюджетних коштів сільських рад, не достатньо для забезпечення поточної життєдіяльності та розв'язання нагальних проблем сільських територій, не говорячи вже про сталий розвиток. Селянин нині залишається наодинці зі своїми проблемами. Нові приватні підприємства,

які представлені в більшості фермерськими господарствами, господарськими товариствами, кооперативами, іншими приватними агроформуваннями в аграрному секторі намагаються сприяти покращенню добробуту і рівня життя сільських мешканців. Але на сьогодні ситуація ускладнюється тим, що далеко не всі суб'єкти господарювання, які утворилися на селі спроможні вирішувати соціальні проблеми. Приватні сільськогосподарські підприємства самі потребують підтримки і накопичують капітал для власного розвитку, тим самим відсувають потреби громади на другий план.

Одним з перспективних напрямків виходу з існуючої ситуації є застосування досвіду економічно розвинених країн створення і функціонування «соціального підприємництва». Посилення соціальної відповідальності та заохочення підприємців до соціальної активності є необхідною умовою економічної політики цих країн. Правильно впроваджена концепція соціальної відповідальності може забезпечити низку переваг як для держави загалом, так і для сільських територій зокрема.

Соціальне підприємництво дає можливість реалізовувати суспільно корисні проекти на селі незалежно від мінливої кон'юнктури в соціальній політиці держави. Впровадження концепції соціальної відповідальності бізнесу сприятиме розбудові партнерства між приватним сільськогосподарським підприємством та сільським населенням в рамках реалізації загальнодержавних і регіональних програм розвитку сільських територій, забезпечить підвищення життєвого рівня сільського населення.

Науковці вважають, що соціальне підприємництво – це систематична господарська й соціально-культурна діяльність, спрямована на позаекономічні суспільні цілі [2].

На їх думку, в соціальному підприємстві органічно зливаються підприємництво (англосаксонський тип поведінки) та взаємодія і співпраця громадян (південно-європейський тип поведінки), створюючи умови для розвитку певного соціуму.

Також, соціальне підприємництво визначається як бізнес, що має переважно соціальні цілі та доходи якого реінвестуються, головним чином, у розвиток підприємства та/або

спрямовуються на громадські справи чи вирішення гострих соціальних проблем. Таке підприємство діє за всіма законами бізнесу та приносить прибуток, тому не вважається благодійною організацією [3].

Соціальне підприємництво, згідно із Законом України «Про соціальні послуги» [4], – це комплекс заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги.

У сучасній практиці виділяють п'ять принципів соціального підприємництва [5] :

- прийняття на себе місії створення й підтримки соціальної цінності (блага);
- виявлення й використання нових можливостей для реалізації обраної місії;
- здійснення безперервного процесу соціальних інновацій, адаптації й навчання персоналу;
- рішучість дій, не обмежена наявними ресурсами;
- висока відповідальність за результати своєї діяльності.

Отже, соціальне підприємництво – це вдале поєднання підприємницької діяльності з метою пом'якшення або вирішення соціальних проблем.

Розвиток соціального підприємництва – це сполучна ланка між громадськими і комерційними інтересами, яка необхідна для соціального благополуччя і ефективного вирішення соціальних проблем сільських територій. Становлення і функціонування саме такої інтеграційної підприємницької структури дасть можливість вирішити соціально нестабільну ситуацію, що склалася на сільських територіях.

Формування мотиваційних механізмів до підвищення продуктивності праці селян через вкладання частини прибутку у розбудову й розвиток соціальної інфраструктури сільських територій, поліпшення умов праці і відпочинку, забезпечення своїх працівників житлом, організація освітнього і виховного процесу сільських дітей – основні напрямки діяльності соціального підприємництва на сільських територіях.

В Україні соціальне підприємництво поступово розвивається. Позитивним прикладом є створення Центру розвитку

соціального підприємництва в Криму на базі громадської організації «Реміснича Палата Криму» за фінансової підтримки МФ «Східна Європа» в рамках програми «Розвиток соціального підприємництва», що є спільною ініціативою Фонду Східна Європа, Британської Ради в Україні, Pricewaterhouse Coopers в Україні та Ерсте Банку.

Проте, такі випадки поодинокі, відсутність в державі відповідної законодавчої і нормативної бази, програм і стратегій розвитку гальмує і стримує діяльність соціального підприємництва на сільських територіях. Державна підтримка і створення сприятливого правового і податкового середовища для розвитку і підвищення потенціалу соціального підприємництва на сільських територіях дасть можливість вирішити багато соціальних проблем на селі.

Висновки. Отже, розвиток і підтримка соціального підприємництва може стати реальним механізмом розв'язання соціальних проблем сільського населення і дасть можливість стало розвиватися сільській території. Однак, подальшому ефективному функціонуванню соціального підприємництва на сільських територіях в Україні необхідна державна підтримка, яка б сприяла вкладанню підприємствами коштів у розвиток соціального середовища сільських територій.

Література:

1. Напрями підвищення соціальної відповідальності бізнесу на місцевому рівні [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.
2. Губені О.Е. Комплексний підхід до стійкого розвитку сільських територій / О.Е. Губені., О.П. Поліщук // Економіка АПК. — 2009. — №10. — С. 127.
3. Костюк Г. Соціальне підприємництво: цікаві факти [Електронний ресурс] / Г. Костюк. — Режим доступу : http://www.sokal.lviv.ua/novyny-new__2605.htm.l
4. Про соціальні послуги : Закон України № 966-IV від 19 червня 2003 року, м. Київ.
5. Пономаренко О.В. Механізми реалізації регіональних соціальних інноваційних програм і проектів // Управління соціально-економічним розвитком територій та підприємств : зб. наук. праць / Пономаренко О.В. — Донецьк : Дон ДУУ, 2006. — Т.VII, вип.64. — С.64 — 71.

ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Т.О. Чайка, здобувач

Миколаївський державний аграрний університет

Досліджено ефективність використання Україною потенціалу у виробництві органічної продукції. Розглянуто проблеми, які створюють перешкоди на шляху розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки. Обґрунтовано доцільність розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в умовах сьогодення.

Ключові слова: *органічна продукція, безпечне харчування, продовольча безпека.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток ринкової економіки та збільшення потреб суспільства у споживанні збільшило асортимент продовольчих та непродовольчих товарів. При цьому їх якість стала значно гіршою, вплив деяких продуктів на здоров'я людини залишається не дослідженим. У зв'язку з цим більшість споживачів в усьому світі прагнуть до здорового способу життя та підвищення якості продукції, оскільки харчування є невід'ємною складовою повноцінного життя та високого рівня працездатності.

Зміна уподобань споживачів, у свою чергу, повинна вплинути на сучасні методи ведення сільськогосподарського виробництва, зумовити його перехід від традиційного до органічного, відмову від хімічних добрив, генетично модифікованих організмів. Таким чином, безпека споживання стає важливим фактором впливу на спосіб виробництва, розвиток його органічної складової.

Однак сьогодні органічне сільськогосподарське виробництво не отримало відповідної підтримки на державному рівні, що створює значні перешкоди його розвитку та є причиною виникнення інших проблем економічного, соціального й екологічного характерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями у цьому напрямі присвятили наукові праці такі вітчизняні вчені: С.С. Антонець, Г.Я. Антонюк, Н.Й. Басюркіна,

Р.М. Безус, Н.А. Берлач, Т.О. Зайчук, Є.В. Милованов, В.М. Писаренко та ін. Однак, систематизація проблемних питань розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки не отримала достатньої уваги.

Постановка завдання. Метою статті є визначення перешкод розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки з урахуванням його особливостей.

Виклад основного матеріалу. Складна ситуація, на світовому та вітчизняному продовольчих ринках через нестабільні природно-кліматичні умови ведення сільського господарства, вичерпаність природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, низьку якість продуктів харчування та збільшення чисельності населення вимагає від урядів країн прийняття заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки населення. Це підтверджується оцінками експертів ВОЗ, які визначають центральну проблему глобального розвитку в потенційному обсязі і межах можливостей нашої планети стосовно забезпечення безперервного та стійкого виробництва продуктів харчування.

У той же час, повноцінне та безпечне харчування є одним з найважливіших чинників, які визначають здоров'я населення. Воно забезпечує нормальний ріст і розвиток дітей, сприяє профілактиці захворювань, продовженню життя людей, підвищенню працездатності та створює умови для адекватної адаптації людини до навколишнього середовища. Успішне вирішення проблеми харчування залежить від створення стійкої бази виробництва якісної сільськогосподарської сировини, сучасної харчової індустрії та доступних продуктів харчування для всіх верств населення. При цьому в центрі уваги повинні бути якість харчових продуктів і продовольча безпека, яка базується на надійному самозабезпеченні країни основними видами вітчизняного продовольства [1].

Відповідно до наших досліджень органічне виробництво в аграрному секторі економіки України має стабільну динаміку до зростання, яка все ж таки є меншою від потенційно можливої з урахуванням унікальних природно-кліматичних умов. На підтвердження цього необхідно навести результати наукових

досліджень Р.М. Безуса та Г.Я. Антонюка, які за допомогою методу Data Envelopment Analysis (DEA) з'ясували на скільки ефективно Україна використовує свій потенціал у виробництві органічної продукції. Для аналізу було використано річні дані за 2009 р. у розрізі 35-ти країн світу. В сукупності для аналізу одержали панель даних, що складається із 140 спостережень. Ресурси та виготовлена продукція, що використовується для аналізу технічної ефективності, представлені такими змінними [2]:

- 1) площа сертифікованих для виробництва органічної продукції земель на одного виробника, га;
- 2) кількість сільськогосподарської техніки (тракторів) на 100 га органічних земель, шт.;
- 3) обсяг органічних добрив на 1 га органічних земель, т;
- 4) обсяг реалізованої органічної продукції на одну особу, дол. США.

Одержані результати дають змогу зробити такі висновки: до групи країн, які оптимально і найбільш ефективно використовують ресурси в галузі виробництва органічної продукції, варто віднести Швейцарію, Ліхтенштейн, Корею і Австрію; Данія, Швеція та Австралія достатньо ефективно використовують ресурси в органічному виробництві й показник їх технічної ефективності становить 88, 84 і 62% відповідно; Люксембург, Німеччина, Італія, Норвегія, Франція використовують свій потенціал у галузі виробництва органічної продукції менше ніж на половину, показник ефективності цих країн коливається в межах 30-51%; решта досліджуваних країн потрапили до групи тих, які неефективно використовують ресурси у виробництві органічної продукції, до цієї групи увійшла й Україна.

Це пояснюється певними об'єктивними проблемами, які створюють перешкоди його розвитку та потребують термінового вирішення (табл.).

Необхідно відзначити, що розвиток органічного виробництва в аграрному секторі економіки України допоможе вирішити екологічні, економічні та соціальні проблеми сьогодення:

Проблеми, які створюють перешкоди розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки України*

Проблеми	Характеристика
Інституційно-правові	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність законодавчої бази, зокрема головного закону щодо органічного сільського господарства, інспекції та сертифікації органічної продукції. 2. Незавершена земельна реформа, неврегульованість питання щодо продажу землі. 3. Відсутня система державного контролю за використанням і охороною сільськогосподарських земель. 4. Необхідність створення ефективної інституційної інфраструктури, яка включає сертифікаційні установи, асоціації виробників органічної продукції та відповідну торгівельну мережу. 5. Потребує розвитку стратегія інтеграції в існуючі міжнародні структури для полегшення доступу на зовнішні ринки органічної сільськогосподарської продукції. 6. Існує недолік інформаційно-консультаційного забезпечення та компетентних дорадчих сільськогосподарських служб. 7. Відсутність співпраці між виробниками інноваційної продукції та органічної продукції.
Фінансово-економічні	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність державної підтримки на період переходу до органічного сільськогосподарського виробництва у зв'язку з тим, що: можливі фінансові втрати під час конверсії та зміни кон'юнктури ринку; необхідні додаткові витрати на технічне переобладнання. 2. Відсутність пільгового кредитування виробників органічної продукції. 3. Висока вартість позичкових коштів (процентні ставки на сільськогосподарські кредити на рівні 25-29%). 4. Відсутність можливості страхування ризиків, що пов'язані з фінансовими витратами.
Соціально-психологічні	<ol style="list-style-type: none"> 1. Необхідність зміни стереотипів мислення. 2. Недолік екологічного мислення та освіти. 3. Інноваційна пасивність управлінських структур сільськогосподарських підприємств. 4. Низька технологічна культура сільськогосподарського виробництва. 5. Високий рівень бідності населення. 6. Висока комерціалізація сільськогосподарського виробництва, поширення монокультури. 7. Недостатній рівень споживання продуктів харчування населенням. 8. Загроза світової продовольчої кризи.
Природно-кліматичні	<ol style="list-style-type: none"> 1. Втрата сільськогосподарських угідь через деградацію. 2. Обмежені можливості залучення нових земель під сільськогосподарський обробіток. 3. Практично припинені й недостатньо поновлюються заходи з охорони земель (будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, залуження сильно деградованої та забрудненої шкідливими речовинами ріллі, насадження полезахисних смуг тощо). 4. Високе техногенне навантаження на площі Центральної та Східної України. 5. Глобальна зміна клімату.

*Джерело: власна розробка.

- зменшити антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище внаслідок ведення сільськогосподарської діяльності;
- відновити та зберегти родючість сільськогосподарських угідь, зберегти біорізноманіття;
- впровадити ресурсозберігаючі технології та технічні засоби, зменшити енергоємність сільськогосподарського виробництва;
- забезпечити населення якісними та безпечними сертифікованими органічними як продуктами харчування, так і іншими товарами;
- покращити здоров'я населення;
- підвищити рівень освіти сільського населення;
- поліпшити добробут сільського населення шляхом диверсифікації діяльності, підвищити рівень зайнятості та розвитку сільських територій;
- захистити права споживачів;
- забезпечити інноваційний розвиток органічного сільськогосподарського виробництва;
- створити екологічний імідж України, підвищити конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції на світових ринках;
- забезпечити продовольчу безпеку України.

У підсумку необхідно зазначити, що з вересня 2007 р. в Україні діє програма розвитку органічного виробництва (за підтримки ЄС), якою заплановано до кінця 2012 р. довести частку земель сертифікованих органічних господарств до 2%, до кінця 2015 р. – до 7%. Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року заплановано довести обсяг частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10% [3], Основними засадами (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року передбачено збільшення частки земель, що використовуються в органічному сільському господарстві, до 7% [4].

Однак, на думку С.С. Антонця та В.М. Писаренка, сьогодні в Україні третина сільськогосподарських площ могла б забез-

печити вагоме вирішення завдань, поставлених Президентом і урядом, а саме: ріст престижу держави в аграрному секторі; вагомі кроки по відродженню агропромислового комплексу України; збільшення ринку екологічно безпечних продуктів харчування населення та сировини для харчової промисловості; зростання експорту сільськогосподарської продукції; збереження і природне відтворення родючості українських земель; створення сприятливих умов для екологічно безпечного розвитку сільських територій і соціальної сфери села, покращення добробуту селян; гармонійного поєднання екології з економікою, що відповідає концепції екологічної політики України [5].

Висновки. Таким чином, незважаючи на гострі проблеми становлення, органічне агровиробництво в Україні має великі перспективи через дефіцит продовольства у світі (зокрема екологічно чистих продуктів) та значні потенційні можливості за наявності в країні родючих чорноземних ґрунтів і міцні традиції сільськогосподарського виробництва. Органічне сільське господарство має великий потенціал для покращення економічного, соціального та екологічного стану в Україні, воно сприяє комплексному розвитку сільської місцевості та поліпшенню здоров'я населення. Розвиток внутрішнього ринку вимагає посилення національної системи гарантій органічної продукції для захисту українських споживачів, подолання недовіри, що є перспективним напрямом для подальших досліджень.

Література :

1. Басюркіна Н.Й. Дослідження проблем забезпечення продовольчої безпеки держави / Н.Й. Басюркіна // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції „Розвиток наукових досліджень 2008”. Економіка. — Полтава : ПДПУ, 2008. — С. 34 — 39.
2. Безус Р.М. Ринок органічної продукції в Україні : проблеми та перспективи / Р.М. Безус, Г.Я. Антонюк // Економіка АПК. — 2011. — № 6. — С. 47—52.
3. Зайчук Т.О. Вплив макроекономічних чинників на розвиток ринку екологічно чистих продуктів харчування / Т.О. Зайчук // Економіка і регіон. — 2009. — № 4(23). — С. 61 — 62.
4. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року від 19.09.2007 № 1158 [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : http://www.minagro.gov.ua/files/00003800/Dergavna_cil%27ova_programa.doc.
5. Антонець С.С. Коли Україна зрозуміє свою планетарну місію? / С.С. Антонець, В.М. Писаренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2011. — №2. — С. 4 — 6.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Л.В. Буценко, асистент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто методологію дослідження та оцінки конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств, запропоновано інтегральний показник їх оцінки як систем.

Ключові слова: конкурентні переваги, оцінка конкурентних переваг, конкурентоспроможність, стратегічний розвиток.

Постановка проблеми. Успішне функціонування вітчизняних сільськогосподарських підприємств у конкурентному ринковому середовищі вимагає від них неабияких зусиль у формуванні та розвитку конкурентних переваг, що забезпечують їх конкурентоспроможність. У зв'язку з цим, виникає об'єктивна необхідність визначення методологічного підходу до оцінки конкурентних переваг підприємств, що дозволить виробити адекватні стратегічні рішення у забезпеченні їх стратегічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний науковий внесок в дослідження теоретичних проблем конкуренції, конкурентних переваг конкурентоспроможності, зокрема, в галузі промисловості внесли такі вітчизняні та закордонні вчені-економісти: Г.А. Азоєв, Д.О. Барабась, А.Є. Воронкова, О.П. Градов, В.А. Дикань, Ю.Б. Іванов, І.П. Отенко, Є.О. Полтавська, М. Портер, Р.А. Фатхутдінов, О.В. Царенко, А.Ю. Юданов та ін. Безпосередньо конкурентоспроможність та конкурентні переваги підприємств аграрного сектора досліджувалися в роботах: О.Д. Гудзинського, В.П. Горьового, Л.А. Євчук, М.Й. Маліка, Н.В. Радченко, С.М. Судомир, А.О. Шепіцена, О.О. Школьного та ін. Разом з тим питання оцінки конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств як системи є недостатньо вирішені і обумовлюють необхідність та актуальність теми дослідження.

Метою статті є обґрунтування методології оцінки конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств як системи.

Результати досліджень. Конкурентні переваги – це складна категорія, яка має ряд властивостей і яку слід розглядати з позиції системно-комплексного підходу. Тому система оцінки конкурентних переваг має включати внутрішній та зовнішній потенціал господарюючих структур, оскільки конкурентні переваги є результатом системної, комплексної взаємодії всіх складових системи управління організацією під дією динамічних сил конкуренції, що при взаємодії дозволяють досягти синергічного ефекту. Для ефективності управління конкурентними перевагами необхідне виявлення основних показників, критеріїв та методів оцінки конкурентних переваг, що дозволить визначити резерви підвищення і можливості формування нових стійких конкурентних переваг для подальшого сталого розвитку та конкурентоспроможності підприємства на ринку. Також умовою формування конкурентних переваг підприємств є оцінка позиції організаційних структур на ринку та оцінка конкурентного середовища, що дозволить виділити тенденції зміни і перспективні напрямки формування конкурентних переваг.

Оцінка конкурентних переваг здійснюється за допомогою матричних, економіко-статистичних методів, методу рангів, методу попарних порівнянь, бальної оцінки, індексного методу, методу експертних оцінок, інтегрального критерію та інших методів. Оцінка конкурентного середовища дає змогу визначити ступінь інтенсивності конкуренції, з'ясувати напрямки конкурентного суперництва у досягненні конкурентних переваг. Показниками оцінки конкурентного середовища та ступеня інтенсивності конкуренції на відповідному ринку є такі: ринкові частки підприємств, коефіцієнт варіації ринкових часток, показники інтенсивності конкуренції, коефіцієнт ринкової концентрації, Індекс Херфіндаля-Хіршмана, Індекс Розенблюта, Індекс Лінда, Коефіцієнт Джині, Коефіцієнт Лоренца та ін.

В умовах ринкової економіки для розвитку конкурентних переваг все більшу увагу слід приділяти факторам внутрішнього середовища їх формування, адже адаптація конкурентних переваг до зовнішнього середовища залежить від наявності системи сформованого конкурентоздатного потенціалу та організаційних компетенцій. У такому випадку, методи кількісної та якісної оцінки факторів зовнішнього та внутрішнього середовища дадуть змогу сформувати інформаційну базу для прийняття якісних управлінських рішень щодо розвитку конкурентних переваг та формування відповідних стратегій подальшого функціонування.

Складність аналізу конкурентних переваг полягає у визначенні показників їх оцінки. Сьогодні вченими економістами робляться спроби сформувати систему показників оцінки конкурентних переваг підприємств, проте вони стосуються певної галузі дослідження, сегменту ринку, мети та умов функціонування підприємств і т. д. Ряд авторів в оцінці конкурентних переваг схиляються до таких показників:

- диференціація ринків для кожного виду продукту; диференціація продукції; потреб у капіталовкладеннях як у цілому, так і по окремих видах продукції; потреба у засобах формування попиту на ринку та стимулювання збуту; забезпечення переваги на ринку шляхом сприятливої думки споживачів [1; 2];

- переваги у зовнішньому середовищі (мікросередовище, інфраструктура ринку, макросередовище); переваги внутрішнього середовища (технології, організація процесів, ресурси); переваги у ресурсозбереженні та якості товарів; переваги на ринку (обсяг ринку, кількість конкурентів тощо) [3, с. 267];

- показники конкурентних переваг: виробничої сфери; інноваційної, сервісної, маркетингової, фінансово-інвестиційної діяльності [4, с. 139 – 140];

- показники ефективності діяльності; фінансового стану; конкурентного потенціалу; ефективності збуту та просування продукції; соціальної ефективності; екологічність виробництва; конкурентоспроможність продукції та іміджу підприємства [5, с. 70 – 71].

У роботі [6, с. 79], посилаючись на автора [7], представлено інтегральний показник оцінки конкурентних переваг за формулою (1):

$$K = \frac{I_{\Pi}}{I_{\Pi K}} = \frac{\sqrt[9]{I_K I_P I_{II} I_{\Phi C} I_{CK} I_{OC} I_P I_{DC} I_{IC}}}{\sqrt[9]{I_{Kk} I_{Pk} I_{Ik} I_{\Phi Ck} I_{CKk} I_{OCk} I_{Pk} I_{Dck} I_{ICk}}}, \quad (1)$$

де K – комплексний показник конкурентних переваг підприємства; I_{Π} – узагальнюючий показник конкурентних переваг відповідно до оцінюваного підприємства і підприємства-конкурента; $I_K I_{Kk}$ – індекс якості продукції відповідно до оцінюваного підприємства і конкурента; $I_{II} I_{IIk}$ – індекс частки ринку відповідно до оцінюваного підприємства і підприємства-конкурента; $I_{\Phi C} I_{\Phi Ck}$ – індекси іміджу; $I_{\Phi C} I_{\Phi Ck}$ – індекси фінансового стану; $I_{CK} I_{CKk}$ – індекси системи якості; $I_{OC} I_{OCk}$ – індекси служби сервісу; $I_P I_{Pk}$ – індекси реклами; $I_{DC} I_{Dck}$ – індекси ділової співпраці; $I_{IC} I_{ICk}$ – індекси інфляційної системи.

У даний показник автор вкладає значну кількість критеріїв оцінки зовнішнього та внутрішнього середовища, що нами підтримується. Проте, проаналізувавши ряд економічної літератури з питань даного дослідження, поряд із показниками, що характеризують результативність діяльності, не у повній мірі враховуються переваги управління, управлінського профілю, економічного, екологічного та соціального розвитку, ефективності реалізованих рішень та показників раціонального використання ресурсної бази.

В основу методології формування системи оцінки конкурентних переваг підприємства, із використанням ідеї авторів [8], нами покладено наступні групи критеріїв та показників:

- конкурентний потенціал: рівень сформованості внутрішнього потенціалу, рівень сформованості зовнішнього потенціалу;
- конкурентоспроможність: рівень забезпечення результативних показників діяльності; показники оцінки стану, тенденцій розвитку та позиції підприємства на ринку;

- інноваційність: рівень сформованого інноваційного потенціалу; рівень забезпечення інноваційних конкурентних переваг; рівень здатності системи організації та управління до застосування та реалізації нововведень;

- сталість розвитку: рівень ціннісних орієнтацій; рівень економічного розвитку; рівень соціального розвитку; рівень екологічного розвитку. А також групи критеріїв оцінки рівня розвитку підприємства та можливостей формування системи конкурентних переваг: конкурентоздатність, конкурентостійкість, конкурентна позиція, синергічність.

Виходячи із цільової спрямованості діяльності сільськогосподарських підприємств, критеріїв оцінки, нами пропонується оцінка конкурентних переваг останніх як системи через інтегральний показник за формулою (2):

$$KП = \sqrt[n]{K_{n.n.} K_{n.p.n.} K_{n.y} K_{n.p} K_{k.z} K_{i.n} K_{n.i.p} K_{n.e.p} K_{n.c.p}}, \text{ де } k > 0 \quad (2)$$

де $KП$ – інтегральний показник конкурентних переваг підприємства; $K_{п.п.}$ – коефіцієнт конкурентних переваг продукції; $K_{п.р.п.}$ – коефіцієнт конкурентних переваг ресурсного потенціалу; $K_{n.y}$ – коефіцієнт конкурентних переваг управління; $K_{n.p.}$ – коефіцієнт позиції підприємства на ринку; $K_{к.з.}$ – коефіцієнт конкурентних переваг комунікаційно-господарських зв'язків; $K_{i.n.}$ – коефіцієнт інвестиційної привабливості підприємства; $K_{n.i.p.}$ – коефіцієнт конкурентних переваг інноваційного розвитку; $K_{n.e.p.}$ – коефіцієнт конкурентних переваг екологічного розвитку; $K_{n.c.p.}$ – коефіцієнт конкурентних переваг соціального розвитку; n – кількість показників.

В основу розрахунків окремих оціночних показників нами покладено методику, запропоновану О. Д. Гудзинським, Т. М. Пахомовою [9, с. 83 – 84; 86 – 87], О. Д. Гудзинським, С. М. Судомир, Т. О. Гуренко [8, с. 52, 71 - 72] та П. І. Коренюком [10, с. 102 – 104] із доповненнями автора.

Проведені дослідження згідно із запропонованим нами інтегрованим показником конкурентних переваг на базі сільськогосподарських підприємств Миронівського району Київської області вказують, що у 14,3% досліджуваних госпо-

дарств даний показник знаходиться на рівні від 0,70 до 0,96 коефіцієнта, при максимальному значенні коефіцієнта 1,0. Це свідчить про наявність системи конкурентних переваг у забезпеченні результативності та відповідного конкурентного статусу підприємства на ринку. Проте у 85,7% підприємств значення інтегрованого показника конкурентних переваг знаходиться на рівні від 0,28 до 0,60 коефіцієнта і дає змогу зробити висновок про неготовність та неспроможність сільськогосподарських підприємств протистояти дестабілізуючому впливу зовнішніх факторів, задовольнити запити споживачів та інших суб'єктів за інтересами, а також конкурувати із більш сильнішими господарствами за обраними сегментами ринку. На основі групування підприємств за рівнем інтегрованого коефіцієнта конкурентних переваг нами виявлено залежність між рівнем останнього та результативними показниками господарювання. Із збільшенням рівня інтегрованого коефіцієнта конкурентних переваг у 2,2 рази підвищуються у 2,6 та в 2,3 рази виробництво валової продукції та доход від реалізації продукції, робіт та послуг на 100 га сільськогосподарських угідь. Спостерігається тенденція до підвищення прибутковості у 6,7 рази.

Висновок. Запропонована методологія визначення інтегрального показника оцінки конкурентних переваг дозволяє використовувати рівноправно як якісні, так і кількісні параметри конкуруючих суб'єктів, враховуючи динамічність та нестационарність показників ринкових умов, поведінки суб'єктів господарювання. Дає змогу комплексно сформулювати зведено-аналітичну інформацію, яка є основою у визначенні ефективності управління конкурентними перевагами, пошук резервів їх формування і розвитку у динамічному конкурентному середовищі.

Література :

1. Дикань В. Л. Обеспечение конкурентоустойчивости предприятий [Текст] : монография / В. Л. Дикань. — Х. : Основа, 1995. — 160 с.
2. Герчикова И. Н. Менеджмент [Текст] : [учебник] / Герчикова И. Н. — [3-е изд.]. М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 2001. — 372 с.
3. Фатхутдінов Р. А. Управління конкурентоздатністю підприємства [Текст] : підручник / Р. А. Фатхутдінов, Г. В. Осовська (ред.). — К. : Кондор, 2009. — 470 с.

4. Отенко І. П. Управління конкурентними перевагами підприємства [Текст] : наукове видання / І. П. Отенко, Є. О. Полтавська; Харківський нац. економічний ун-т. — Харків : ХНЕУ, 2005. — 212 с.
5. Збарський В. К. Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств [Текст] : [монографія] / В. К. Збарський, М. А. Місевич; за ред. професора В. К. Збарського. — К. : ННЦ ІАЕ, 2009. — 310 с.
6. Царенко О. В. Конкурентні переваги легкої промисловості регіонів України : методологія формування та практика [Текст] : монографія / О. В. Царенко ; Національна академія наук України, Рада по вивченню продуктивних сил України. — Донецьк : / Юго-Восток, Лтд /, 2009. — 504 с.
7. Наливайко А. П. теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрямки розвитку [Текст] : [монографія] / А. П. Наливайко; Київський нац. економічний ун-т. — К. : КНЕУ, 2001. — 227 с.
8. Гудзинський О. Д. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект) [Текст] : монографія / О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир, Т. О. Гуренко ; Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України. — К. : ІПК ДСЗУ, 2010. — 212 с.
9. Гудзинський О. Д. Обліково аналітичний механізм менеджменту підприємств (теоретико-методологічний аспект) [Текст] : монографія / О. Д. Гудзинський, Г. Г. Кірейцев, Т. М. Пахомова, В. К. Савчук; за ред. О. Д. Гудзинського; Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України. — К. : ІПК ДСЗУ, 2009. — 226, [1] с.
10. Коренюк П. І. Еколого-економічна ефективність відтворювальної системи продовольчого комплексу : теорія, методологія, практика [Текст] : монографія / П. І. Коренюк ; Дніпропетровська держ. фінансова академія. — Дніпропетровськ : ДДФА, 2005. — 355 с.

УДК 633.11:631.8

ВПЛИВ РЕЖИМІВ ЗРОШЕННЯ ТА УДОБРЕННЯ НА ПОЖИВНИЙ РЕЖИМ ТЕМНО- КАШТАНОВОГО ҐРУНТУ ПРИ ВИРОЩУВАННІ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ ПІСЛЯ ЛЮЦЕРНИ

В.В. Гамаюнова, доктор сільськогосподарських наук, професор
Миколаївський державний аграрний університет

О.Г. Берднікова, аспірант
Херсонський державний аграрний університет

У статті наведено результати досліджень з визначення впливу фонів зрошення та удобрення на вміст рухомих елементів живлення в темно-каштановому ґрунті при вирощуванні пшениці озимої після люцерни

Ключові слова: пшениця озима, рухомий фосфор, обмінний калій, добрива, нітрати.

Постановка проблеми. Основними елементами технології вирощування пшениці озимої в умовах Південного Степу України є зрошення та удобрення, що є вирішальним для одержання високих урожаїв зерна. За умови задоволення потреб рослин у волозі першочергового значення набуває фон живлення. Особливо це важливо останніми роками, коли більшість типів ґрунтів збіднені на вміст поживних речовин. За таких умов при вирощуванні сільськогосподарських культур виникає необхідність у застосуванні добрив. Доза їх залежить від вмісту елементів живлення у ґрунті та рівня запланованої врожайності.

Для отримання високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур необхідно створити сприятливі умови для їх росту і розвитку протягом усього періоду вегетації з урахуванням біологічних особливостей культури. Серед основних факторів, які впливають на ці показники, є поживний режим ґрунту, який регулюється шляхом застосування добрив [1]. Цю думку висловив ще основоположник агрохімічної науки

Д.М. Прянішников [2, 3], який вважав, що застосування добрив є основним засобом втручання в колообіг речовин у землеробстві, підвищення врожаю сільськогосподарських культур і збереження родючості ґрунту.

За умови систематичного застосування добрив основні параметри родючості ґрунтів навіть при зрошенні можуть не тільки зберігатися, а й покращуватися.

Завдання і методика досліджень. Завданням досліджень було удосконалити окремі прийоми вирощування сортів пшениці озимої Херсонська безоста та Одеська 267 в умовах зрошення, зокрема визначити оптимальний поживний режим ґрунту, який регулюється шляхом застосування добрив. Дослідження проводили впродовж 2006-2009 рр. на полях Інституту зрошувального землеробства НААНУ, що розташований у зоні Інгулецької зрошувальної системи.

Ґрунт дослідних ділянок темно-каштановий середньосуглинковий з низьким вмістом рухомого азоту, середнім та підвищеним – сполук фосфору і калію.

Пшеницю озиму вирощували після пласту люцерни 3-річного використання. До схеми досліду (наведена в таблицях) включено розрахункову дозу мінеральних добрив на рівні урожайності зерна 7,0 та 9,0 т/га. У середньому за роки досліджень під пшеницю озиму вносили відповідно: $N_{138}P_0K_0$ та $N_{173}P_0K_0$.

Агротехніка вирощування пшениці озимої була загальноприйнятою для зони півдня України. Режимми зрошення досліджували такі: вологозарядковий полив нормою 7000 м³/га та вологозарядковий з вегетаційними поливами, які призначали при зниженні вологості 0-50 см шару ґрунту на рівні 70% НВ. У 2007 та 2009 рр. упродовж вегетаційного періоду провели по три поливи, а у середньовологому 2008 р. – один полив, зрошувальна норма складала – 1500 та 500 м³/га відповідно.

Роки, у які ми проводили дослідження, за дефіцитом вологозабезпеченості відносилися: 2007 р. – до сухого; 2008 р. – до середньовологого; 2009 р. – до середнього.

Ґрунтові зразки відбирали в усіх варіантах досліду з двох несуміжних повторень. Визначали вміст нітратів (за

Грандваль-Ляжем), рухомого фосфору (за Мачигінім), обмінного калію – на полуменевому фотометрі. Вологість ґрунту визначали термостатно-ваговим методом.

Результати досліджень. Вміст нітратів у ґрунті при вирощуванні сортів пшениці озимої впродовж вегетації культури був достатньо високим (табл. 1). Навіть за вирощування без внесення азотного добрива кількість нітратів у середньому за всі роки досліджень та у всі періоди їх визначення у шарі ґрунту 0-30 см змінювалася від 4,92 мг/100 г ґрунту на період сівби-сходів до 4,21 мг/100 г у фазу повної стиглості зерна по фоні вологозарядкового поливу та від 4,87 до 3,78 мг/100 г за проведення вологозарядкового й вегетаційних поливів.

Такий достатньо високий вміст NO₃- в неудобреному ґрунті обумовлений тим, що пшеницю озиму вирощували по пласту люцерни, яка накопичує значну кількість корневих рештків, збагачених біологічним азотом. За даними багатьох дослідників пласт люцерни 3-4-річного вирощування можна прирівнювати до внесення 30-40 т/га напівперепрілого гною, а після себе ця культура залишає в ґрунті у середньому 200 кг/га біологічного азоту [4-7].

За умови застосування азотного добрива вміст нітратів у ґрунті зростав відповідно з дозою його внесення. Так, на період сівби-сходів у орному шарі ґрунту в середньому за три роки досліджень без добрив нітратів містилося 4,92 мг, а за внесення азотного добрива їх кількість зростала до 5,28 та 5,77 мг/100г, а у шарі ґрунту 0-100 см зазначені показники склали відповідно 1,44; 1,83 та 2,60 мг/100 г ґрунту по фоні проведення вологозарядкового поливу.

Слід зазначити, що на період виходу рослин пшениці озимої в трубку та на початку колосіння і особливо по фоні лише вологозарядкового поливу кількість нітратів у ґрунті не лише не знижувалася порівняно з попереднім періодом їх визначення – початком вегетації культури, а навіть дещо збільшувалася.

Це знову ж пов'язано зі сприятливими умовами мінералізації органічних залишків попередньої культури люцерни.

Таблиця 1

Вплив мінеральних добрив та режиму зрошення на вміст нітратів у ґрунті впродовж вегетації пшениці озимої (середнє за 3 роки та по сортах)

Варіант удобрєння (С)	Дослід- жуваний шар ґрунту, см	Режим зрошення (фактор В)											
		Вологозарядковий полив					Вологозарядковий + вегетаційні поливи						
		Сівба- сходи	Вихід у трубку	Початок колосіння	Повна стиглість зерна	Сівба- сходи	Вихід у трубку	Початок колосіння	Повна стиглість зерна	Сівба- сходи	Вихід у трубку	Початок колосіння	Повна стиглість зерна
Без добрив	0-30	4,92	5,01	5,03	4,21	4,87	5,12	4,62	3,78				
	0-50	2,78	2,86	3,14	2,60	2,76	2,81	2,49	2,32				
	0-100	1,44	1,49	1,61	1,47	1,46	1,52	1,67	1,54				
Розрахункова доза на врожайність 7,0 т/га	0-30	5,28	5,87	6,12	5,42	5,31	5,72	5,46	4,89				
	0-50	3,02	3,81	3,88	3,47	2,99	3,74	3,38	3,12				
	0-100	1,83	1,74	1,79	1,87	1,94	1,77	1,64	1,85				
Розрахункова доза на врожайність 9,0 т/га	0-30	5,77	6,39	6,51	5,98	5,75	6,30	6,03	5,24				
	0-50	3,41	4,24	4,42	3,96	3,43	4,16	3,87	3,48				
	0-100	2,60	2,92	3,08	3,27	2,62	2,97	3,03	3,21				
НІР ₀₅ , мг/100 г	0-30	0,14-0,21	0,11-0,17	0,10-0,13	0,08-0,12	0,07-0,12	0,11-0,14	0,07-0,09	0,08-0,11				
	0-50	0,09-0,15	0,08-0,12	0,09-0,14	0,06-0,10	0,07-0,09	0,10-0,15	0,10-0,12	0,07-0,09				
	0-100	0,05-0,08	0,08-0,14	0,05-0,07	0,06-0,08	0,04-0,07	0,08-0,11	0,05-0,07	0,07-0,08				

До фази повної стиглості зерна пшениці озимої вміст нітратів у всіх досліджуваних шарах ґрунту дещо знижується і особливо за вирощування по фону вологозарядкового та вегетаційних поливів. Це, очевидно, пояснюється як споживанням сполук азоту рослинами на формування урожайності, так і перерозподілом їх по шарах ґрунту, і особливо під впливом поливів. Проте зменшення вмісту нітратів не було значним навіть у варіанті без добрив.

Наприкінці вегетації культури пшениці озимої кількість рухомого азоту в усіх досліджуваних шарах ґрунту залишалася досить високою та достатньою для формування сталої продуктивності зерна сортами пшениці озимої. Разом з тим необхідно зазначити, що у роки досліджень забезпеченість ґрунту рухомих азотом, а саме нітратами, істотно різнилася. Найменше їх містилося у період вегетації 2006-2007 рр., а найбільше – у 2007-2008 рр. (рис. 1).

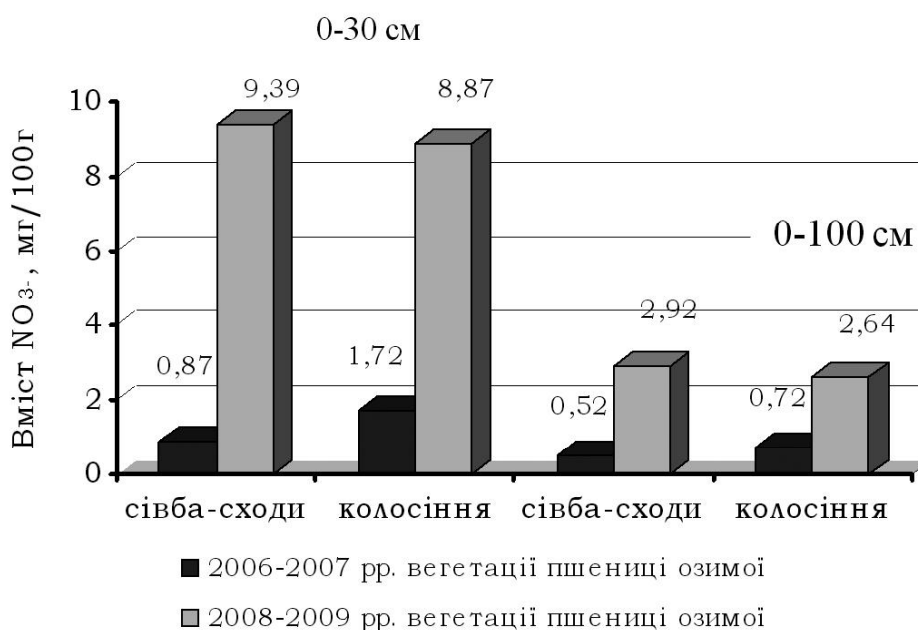

Рис.1. Вміст нітратів у шарах неудобреного ґрунту в окремі (контрастні) роки досліджень (середнє по сортах)

Низький вміст нітратів у всі періоди визначення вже за сівби пшениці озимої у 2006 році та подальшій вегетації культури пояснюється незначною кількістю опадів, високими температурами повітря та ґрунту. Проведення вологозарядкового

поливу лише на певний період дозволило зволожити ґрунт, інтенсивного розкладу корневих залишків люцерни не відбувалося, процеси мінералізації за зазначених умов протікали, очевидно, уповільнено і азот бульбочкових бактерій слабо поповнював запаси ґрунту в цьому елементі живлення. Дещо краще для мінералізації органічної речовини склалися умови у варіанті проведення по фоні вологозарядкового ще й вегетаційних поливів, проте забезпеченість рослин рухомими сполуками азоту в умовах вегетації 2007 року була значно нижчою порівняно з наступними роками досліджень.

Значно меншою мірою погодно-кліматичні умови років досліджень позначилися на забезпеченості ґрунту та рослин пшениці озимої рухомим фосфором. Вміст цього елемента живлення у ґрунті перед сівбою культури значно перевищував 3,0 мг/100 г і у жодному із років досліджень під запрограмований рівень урожайності зерна пшениці озимої фосфорне добриво не вносили. Кількість P_2O_5 в орному та підорному шарах ґрунту впродовж вегетації рослин залишилася не нижче оптимальної як за вирощування пшениці озимої без добрив, так і по фоні застосування азотного добрива, в усі фази визначення виявився вищим від середнього (рис. 2).

Упродовж вегетації культури, тобто у сезонній динаміці, а саме від сівби-сходів пшениці озимої до повної стиглості зерна, вміст рухомого фосфору у досліджуваних шарах ґрунту як 0-30, так і 0-50 см, поступово зменшувався, але це зменшення не було значним. За вирощування сортів пшениці озимої без добрив упродовж вегетації культури кількість P_2O_5 у шарі ґрунту 0-30 см знизилася з 5,1 до 4,57 мг/100 г, а 0-50 см – з 4,09 до 3,34 мг/100 г без добрив та відповідно з 5,1 до 4,29 та з 4,09 до 3,20 мг/100 г на фоні внесення азотного добрива у розрахунковій дозі на рівень урожайності зерна 7,0 т/га.

Незначну різницю у вмісті рухомого фосфору між зазначеними варіантами досліду, очевидно, можна пояснити тим, що хоч фосфорних добрив не вносили, застосування азотних сприяє тимчасовій зміні реакції ґрунтового середовища, що в свою чергу призводить до вивільнення важкодоступних закріплених фосфатів ґрунту. Отож, незважаючи на різний

винос сполук фосфору удобреними азотом та неудобреними рослинами пшениці озимої, вміст рухомих фосфатів у ґрунті різнився несуттєво. Цьому могло сприяти і вивільнення сполук фосфору з післяжнивних-корневих залишків попередньої культури люцерни, яка до того ж засвоює значну кількість фосфатів ґрунту.

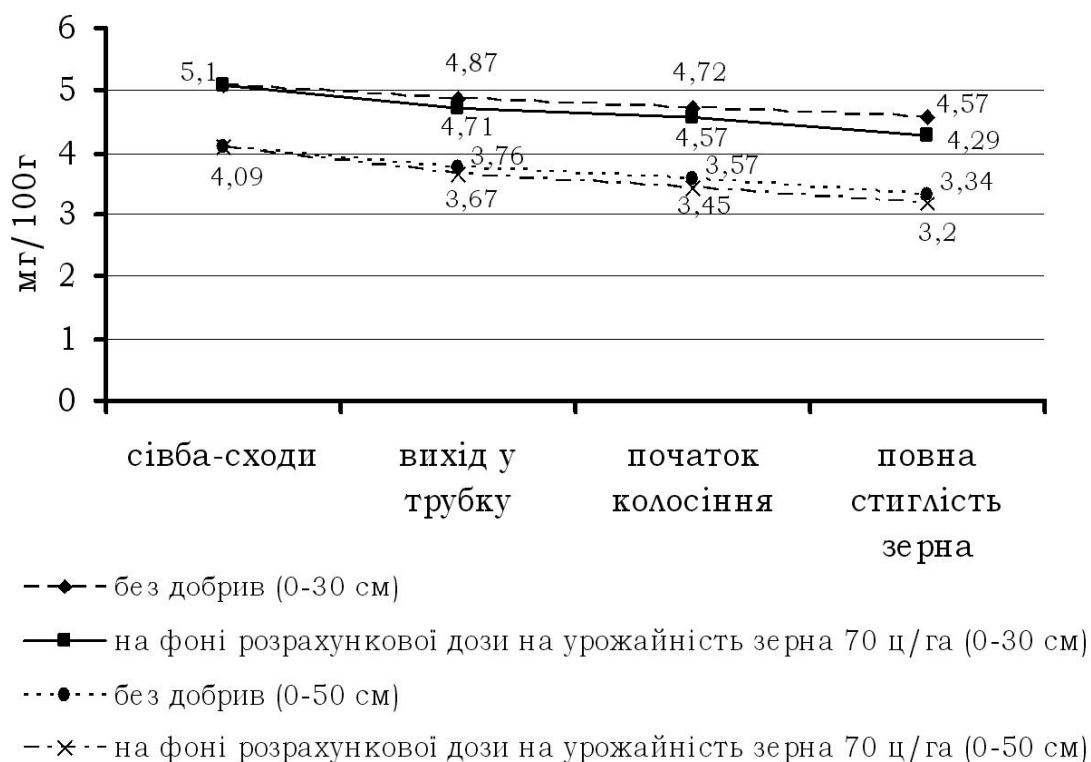

Рис.2. Вміст P_2O_5 в ґрунті упродовж вегетації пшениці озимої (середнє за роки досліджень, по сортах та фонах зрошення)

Ми визначили вміст обмінного калію в ґрунті та його зміни впродовж вегетації пшениці озимої залежно від досліджуваних факторів. Встановлено, що кількість K_2O в шарах ґрунту в сезонній динаміці знижувалася внаслідок споживання цього елемента живлення рослинами пшениці озимої (табл. 2). Це зменшення було дещо більшим на фоні застосування азотного добрива та за проведення по фону вологозарядкового ще й вегетаційних поливів, що можна пояснити більшим виносом сполук калію рослинами на формування надземної маси та в кінцевому підсумку – врожайності зерна.

Таблиця 2

Вплив добрив та зрошення на вміст K_2O в ґрунті при вирощуванні пшениці озимої (середнє за роки досліджень та по сортах), мг/100 г

Варіант удобрення	Шар ґрунту, см	Вологозарядковий полив			Вологозарядковий + вегетаційні поливи		
		I	II	III	I	II	III
Без добрив	0-30	35,8	27,9	25,2	35,9	26,2	23,1
	0-50	27,0	21,3	19,9	26,8	20,8	18,3
Розрахункова доза на урожайність 7,0 т/га	0-30	36,1	25,4	22,0	36,0	23,9	20,8
	0-50	27,0	19,8	18,1	27,1	18,1	16,8
Розрахункова доза на урожайність 9,0 т/га	0-30	36,2	24,6	21,1	36,1	22,0	19,9
	0-50	27,2	19,0	17,3	27,3	17,6	17,0
НІР05, мг/100 г	0-30	2,2-3,1	1,9-2,6	2,0-2,3	1,8-2,3	1,4-1,8	1,5-2,1
	0-50	2,0-2,7	1,4-1,8	1,2-1,7	1,0-1,4	1,1-1,3	1,0-1,5

Примітки:

I – у період сівба – сходи;

II – вихід рослин у трубку;

III – у фазу повної стиглості зерна.

Таким чином, як за внесення розрахункових доз азотного добрива, так і без добрив, поживний режим ґрунту при вирощуванні пшениці озимої складався сприятливо. Забезпеченість основними елементами живлення: нітратами, рухомим фосфором та обмінним калієм була середньою і вище середнього рівня, що дозволило рослинам рости і розвиватися, формувати сталу врожайність зерна та його високу якість.

Література:

1. Тарвис Т. В. Процессы иммобилизации и минерализации азотных удобрений в подзолистых почвах // Тезисы докладов V Всесоюзного съезда почвоведов 11-15 июля 1975г. // Агрохимия и плодородие почв. — Минск, 1977. — Вып. 3. — С. 53—54.
2. Прянишников Д. Н. Избр. соч. / Д. Н. Прянишников — М., 1940. — 375 с.
3. Прянишников Д. Н. Избр. соч. : т. 1 / Д. Н. Прянишников. — М., 1965. — С. 335.
4. Котлярова О. Г. Азотфиксация в посевах бобовых культур в зависимости от способов обработки почвы и удобрений / О. Г. Котлярова, А. Н. Чернявский, К. Н. Чернявский // Аграрная наука. — 2007. — № 8. — С. 1012.
5. Петриченко В. Ф. Бобові культури і сталий розвиток агроєкосистем / В. Ф. Петриченко, В. Ф. Камінський, В. П. Патика // Корми і кормовиробництво. — 2003. — Вип. 51. — С. 3—7.
6. Granger S. La Luzerne joue la proteins / S. Granger // Motorisationet Technique Agricole. — Mars, 1988. — P. 90—93.
7. Rajnchapel J. Messai. Les plantesetL'azote: nouveaux espoirs / J. Rajnchapel // Biofutur. — 1989. — October. — P. 45—52.

УДК 633.15:632.954.631.8

ОЦІНКА СПОСОБІВ, СТРОКІВ І ВИДІВ УНЕСЕННЯ АЗОТНИХ ДОБРІВ ПІД ЗРОШУВАНУ КУКУРУДЗУ

В.Х. Ківер, доктор сільськогосподарських наук,
член-кореспондент НААН України

Д.М. Онопрієнко, кандидат сільськогосподарських наук
Дніпропетровський державний аграрний університет

У статті викладено результати дослідження та оцінки оптимальних норм, способів і строків внесення мінеральних добрив при програмуванні врожаю зерна кукурудзи в умовах зрошення.

Ключові слова: азотні добрива, зрошувальна кукурудза, строки внесення мінеральних добрив, удобрювальне зрошення.

Практичний досвід і результати наукових досліджень свідчать, що високих врожаїв сільськогосподарських культур на зрошуваних землях за оптимальних запасів вологи в ґрунті, можна досягти шляхом підвищення ефективності застосування мінеральних добрив, хімічних меліорантів, отрутохімікатів і гербіцидів [1, 2].

Ефективність унесення мінеральних добрив значно підвищується за рахунок їх застосування в рідкому стані, шляхом суміщення технології поливу з одночасним внесенням добрив. За різних способів поливу техніка унесення рідких добрив суттєво зменшує непродуктивні їх втрати (за рахунок більш повного засвоєння рослинами) і забезпечує практичну можливість впровадження у виробництво ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур, підвищення родючості ґрунтів і продуктивності використання води [3, 4].

Виходячи з цього, спосіб унесення рідких добрив отримав назву фертигація (від англійських слів irrigation та fertilizer), а поєднання операцій поливу (зрошення і унесення добрив) завдяки їх комплексному впливу на ґрунтові процеси, отримав назву удобрювального зрошення.

Поєднання в одному технологічному процесі удобрення і зрошення обумовлює явище синергізму. Два найбільш ефективні фактори врожаю кукурудзи – зрошення і добрива

взаємно підсилюють один одного, при цьому з'являється додатковий фактор – їх взаємодія [5].

На внесення добрив при вирощуванні кукурудзи в Степу України припадає третина енергетичних витрат. Традиційна технологія внесення мінеральних добрив недосконала, і в ній переважають техногенні фактори замість біологічних. Часто удобрюють ґрунт, а не рослини. Азотні добрива, що вносять під основний обробіток ґрунту майже за півроку до їх інтенсивного використання рослинами кукурудзи, втрачають багато поживних речовин за рахунок мінералізації, випаровування в повітря і вимивання в глибокі шари профілю ґрунту, забруднюючи довкілля. Навіть при одноразовому їх внесенні вміст нітратів у ґрунті значно збільшується і вони мігрують [6].

Роздрібне внесення азотних добрив разом з поливною водою забезпечує більш рівномірне їх засвоєння протягом вегетаційного періоду, ніж разове унесення до сівби. Строки та дози унесення азотних добрив для підживлення потрібно встановлювати залежно від біологічних особливостей культур, ґрунтових умов та узгоджувати з графіками поливів.

Вивчення динаміки споживання поживних речовин показало, що кукурудза до фази викидання волотей використовує близько 30% азоту від загального виносу цього елемента. Далі потреба рослин в азоті зростає, особливо в період від викидання волотей до настання молочної стиглості зерна, коли кукурудза використовує більшу частину азоту. Протягом періоду молочно – повна стиглість зерна споживання азоту зменшується до 13,7-26,6% [7].

Мета досліджень - вивчити оптимальні норми, способи та строки внесення мінеральних добрив при програмуванні урожаю зерна кукурудзи в умовах зрошення.

Матеріали і методи досліджень. Дослідження проводили упродовж 1999-2001 рр. в навчально-дослідному господарстві «Самарський» Дніпропетровського державного аграрного університету. Ґрунтова відміна – чорнозем звичайний слабо-змитий середньосуглинковий. Потужність гумусного шару становить 65-70 см, вміст гумусу в орному шарі ґрунту 2,5-3,5%. Вміст азоту після 7 діб компостування (за Кравковим)

у 100 г сухого ґрунту 1,4-3,8, фосфору (за Чіріковим) – 11,9-15,5, обмінного калію (за Масловою) – 172-248 мг/100г ґрунту. Підґрунтові води залягають на глибині більше 15 м.

Погодні умови за роки досліджень були в цілому сприятливими для вирощування кукурудзи при зрошенні. За вегетаційний період (травень-вересень) 1999 року випало 128 мм дощів, у 2000 р. – 216 мм, а у 2001 році – 192 мм.

У дослідах висівали середньоранній гібрид кукурудзи Піонер 3978. Вивчали норми мінеральних добрив, розраховані для одержання врожаю зерна на рівні 8 і 10 т/га. Передбачали також варіант без добрив. Технологія вирощування кукурудзи була загальноприйнятою для цієї культури в зоні північного Степу України. Поливи проводили дощувальним агрегатом ДДА-100МА. Мінеральні добрива дозували в поливну воду спеціальним гідропідживлювачем, виготовленим в лабораторії Інституту зернового господарства УААН. Поливний режим передбачав підтримання вологості ґрунту в активному шарі не нижче 70-80% НВ. Зрошувальна норма становила 1800-2100 м³/га.

Посівна площа дослідних ділянок 630, а облікова 150 м², повторність чотириразова. Статистичну обробку одержаних результатів проводили методом дисперсійного аналізу за відомою методикою [8].

Із мінеральних добрив застосовували сечовину (карбамід), гранульований суперфосфат і калійну сіль. Фосфорні і калійні добрива вносили у розрахункових дозах по ділянках під культивування, азотні – відповідно до програми досліджень під культивування і з поливною водою.

Дози мінеральних добрив для одержання запланованого врожаю зерна кукурудзи обчислювали балансовим методом з урахуванням вмісту основних елементів живлення в орному шарі ґрунту.

З метою вивчення ефективності внесення азотних добрив з поливною водою в порівнянні з традиційним поверхневим розкидним способом і визначення оптимальних параметрів фертигації були розроблені різні технологічні схеми внесення азотних добрив:

1 – під культивуацію врозкид повною нормою (контроль);
 2 – вроздріб: 40% норми врозкид під культивуацію, а з поливною водою дозами по 20% у фази 10-12 листків, викидання волотей і молочної стиглості зерна;

3 – вроздріб: 40% норми врозкид під культивуацію, а з поливною водою 40% у фази 10-12 листків і 20% у фази викидання волотей;

4 – повна норма азоту з поливною водою вроздріб дозами по 20% у фазах 10-12 листків, викидання волотей і молочної стиглості зерна, а у фази квітування волоті – 40%.

5 – повна норма азоту з поливною водою вроздріб дозами 40% в період після сівби до фази 10-12 листків, 40% у фази викидання волотей і 20% у фази молочної стиглості зерна.

Результати досліджень. Дослідження показали, що вміст у ґрунті азоту, який відіграє важливу роль у продуктивності рослин в умовах зрошення, залежить від способу та строків внесення добрива (табл. 1).

Таблиця 1

Вміст нітратів у 0-60-см шарі ґрунту залежно від способів внесення азотних добрив (середнє за 1999-2001 рр.), мг/кг ґрунту

Варіант	Фаза розвитку		
	5-6 листків	10-12 листків	молочна стиглість зерна
1 - $N_{150}P_0K_{60}$ (врозкид під культивуацію)	30,8	26,1	15,3
5 - $N_{150}P_0K_{60}$ (з поливною водою)	20,5	25	18,8

При застосуванні його врозкид восени нітрати мігрують із кореневого шару і, за одержаними даними, він поступово збіднюється. До періоду інтенсивної потреби рослин кукурудзи в азоті (10-12 листків) нітратів у ґрунті було менше, ніж у період 5-6 листків, на 15,3%, а у фазі молочної стиглості зерна – на 50,3%. У той же час при подрібненому застосуванні азотного добрива з поливною водою коливання вмісту нітратів у ґрунті у зазначений періоди були меншими і до того ж містилося їх, особливо у фазі молочної стиглості зерна, значно більше, що позитивно вплинуло на врожайність.

Результати обліку врожаю показали, що при застосуванні карбаміду з поливною водою кукурудза формує вищі врожаї, ніж у разі внесення за традиційною схемою поверхнево врозкид (табл. 2).

Таблиця 2

Урожайність гібрида кукурудзи Піонер 3978 залежно від дози і способу внесення азотних мінеральних добрив, т/га

Розрахункова доза мінеральних добрив на урожай	Схема внесення азотних добрив	Рік			у середньому	± до контролю	
		1999	2000	2001		т/га	%
	Без добрив	5,16	5,96	5,48	5,53	-	-
8,0 т/га	1 (контроль)	7,86	7,75	8,01	7,87	-	-
	3	8,14	8,46	8,54	8,38	0,51	6,6
	5	8,28	8,65	8,58	8,51	0,63	8,1
	У середньому	8,09	8,28	8,37	8,25	-	-
10,0 т/га	1 (контроль)	9,28	9,34	9,46	9,36	-	-
	3	9,87	10,20	10,06	10,04	0,62	6,7
	5	10,14	10,32	10,42	10,29	0,93	10,0
	У середньому	9,76	9,95	9,98	9,89	-	-
НІР _{0,5} т/га для схем		0,03	0,47	0,21			
НІР _{0,5} т/га для доз		0,24	0,32	0,13			

Із збільшенням дози мінеральних добрив підвищувалася і урожайність зерна кукурудзи у середньому на 2,72-4,36 т/га, у порівнянні з варіантом без добрив.

Встановлено, що при вирощуванні запрограмованих рівнів урожайності кукурудзи на зерно фертигація є економічно вигідною порівнянно з традиційною технологією внесення мінеральних добрив, що досягається за рахунок підвищення врожайності. За фертигації матеріальні, грошові і прямі витрати праці на 1 га посівів кукурудзи зростають порівняно з контролем на 3-4%, а продуктивність праці зростає майже на 10%.

Біоенергетична оцінка внесення мінеральних добрив показала, що витрати сукупної енергії на 1 га посівів з підвищенням дози мінеральних добрив зростали. При вирощуванні кукурудзи без добрив витрати сукупної енергії були меншими, ніж на фонах мінеральних добрив, розрахованих на 8,0 т/га

на 15,7 ГДж, а на врожайність 10,0 т/га – 32,5 (табл. 2). Це пов'язано з високим енергетичним еквівалентом добрив.

Способи внесення азотних добрив мало змінювали величину витрат через те, що витрати на унесення добрив і додаткові витрати на збирання і транспортування додатково одержаного врожаю є незначними у загальних енерговитратах. Енергоємність виробництва 1 т зерна з підвищенням норми мінеральних добрив дещо підвищувалася (табл. 3).

Таблиця 3

Біоенергетична ефективність технологічних схем внесення азотних добрив на запрограмований урожай зерна кукурудзи

Рівень запрограмованого урожаю зерна кукурудзи	Схема внесення азотних добрив	Витрати сукупної енергії, ГДж/га	Енергоємність виробництва 1ц зерна, ГДж	Приріст валової енергії на 1 га, ГДж
8,0 т/га	Без добрив	28,9	0,52	166
	1 (контроль)	44,7	0,58	226
	2	44,5	0,53	243
	3	44,6	0,53	245
10,0 т/га	1 (контроль)	61,2	0,59	268
	2	61,5	0,55	296
	3	61,6	0,54	300

При внесенні азотних добрив з поливною водою витрати сукупної енергії на 1 т зерна зменшувалися на 0,38-0,59 ГДж, а біоенергетичний коефіцієнт зростав. Величина додатково одержаної енергії з одного гектара становила 15,8-36,8 ГДж. Зазначимо, що при фертигації заощаджується до 0,5-0,6 кг/га пального, а витрати його на 1 т урожаю зерна кукурудзи знижуються на 8,5%, порівняно з традиційним поверхневим розкидним способом внесення мінеральних добрив.

Висновки. Процес комплексного регулювання водного і поживного режимів ґрунту за допомогою фертигації, крім високої ефективності використання мінеральних добрив і поливної води, дозволяє підвищити культуру поливного землеробства на більш високий економічно доцільний рівень за рахунок значного скорочення (до 2 разів) витрат праці, матеріальних засобів і енергії на виробництво 1 тонни зерна кукурудзи.

При вирощуванні запрограмованих урожаїв зерна кукурудзи на зрошуваних землях в Степу України замість традиційних способів внесення азотних добрив доцільно використовувати роздрібне їх внесення з поливною водою враховуючи біологічні особливості гібридів.

Вносити з поливною водою мінеральні добрива рекомендується в таких пропорціях у періоди: 40% всієї дози у період 10-12 листків, 40% – у фазу викидання волотей і 20% у фазу молочної стиглості зерна. Це дозволить підвищити урожайність зерна кукурудзи на 2,5-4,5 т/га та забезпечити одержання умовного чистого прибутку з кожного гектара.

Приріст урожайності зерна від сумісного внесення води і поживних речовин за оптимального режиму зрошення та загального високого рівня агротехніки – перевищує суму приросту від роздільної дії цих факторів. Приріст урожайності зерна кукурудзи в середньому за роки досліджень складає 6,4-9,3%.

Вищою окупність мінеральних добрив урожаєм зерна визначена за їх унесення дозами, розрахованими на одержання 8 т/га зерна. Подальше підвищення дози азотних туків на рівень урожайності 10 т/га, незалежно від способів внесення, знижувало їх ефективність.

Фертигація виключає застосування спеціальних розкидачів добрив, зменшує вимоги до умов і термінів зберігання, розміру гранул, фізико – хімічних властивостей туків, збільшує можливості транспортування добрив без тари і застосування їх рідких форм, скорочує втрати поживних речовин на вилуговування, не підвищує концентрацію ґрунтового розчину, задовольняє рослини кукурудзи елементами живлення тоді, коли вони особливо відчують їх дефіцит.

Результати досліджень свідчать про доцільність переходу на нові ресурсозберігаючі технології комплексного регулювання водного і поживного режимів ґрунту з метою заощадження енергетичних, матеріальних ресурсів, зниження витрат праці, палива, коштів та підвищення врожайності зерна кукурудзи на зрошуваних землях.

Література:

1. Сахаров В. Д. Химигация в культуре кукурузы: итоги науки и техники / Сахаров В. Д. // ВИНТИ. Растениеводство. — 1991. — Т.8. — 156с.
2. Ромащенко М. І. Наукові аспекти сталого розвитку зрошення земель в Україні / Ромащенко М. І., Балюк С. А. — К. : Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського» УААН; Інститут гідротехніки і меліорації УААН, 2006. — 32с.
3. Комплексное применение средств химизации с поливной водой при дождевании (рекомендации). — М. : Агропромиздат, 1988. — 58 с.
4. Ківер В. Х. Вплив фертигації на продуктивність рослин і якість зерна кукурудзи / Ківер В. Х., Онопрієнко Д. М. // Вісник аграрної науки. — 2010. — №8. — С.56 — 59.
5. Лысогоров С. Д. Орошаемое земледелие / Лысогоров С. Д., Ушкаренко В. А. — М. : Колос, 1995. — С.22.
6. Філіп'єв І. Д. Міграція нітратів при систематичному внесенні азотних добрив у зрошуваній сівозміні / Філіп'єв І. Д., Мелашич А. В., Влащук О. С. // Зрошуване землеробство : міжвідомчий тематичний науковий збірник. — Херсон : Айлант, 2008. — Випуск 49. — С. 73—76.
7. Ківер В. Х. Норми, способи та строки внесення добрив під кукурудзу на зрошенні / Ківер В. Х., Галечко І. Д. // Енергозберігаючі технології вирощування зернових культур у степу України : збірник наукових статей. — Дніпропетровськ : Пороги, 1995. — С. 61—66.
8. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта с основами статистической обработки результатов исследований / Доспехов Б. А. — М. : Агропромиздат, 1985. — 351 с.

ВПЛИВ МІКРОДОБРИВ НА УРОЖАЙНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ БУРЯКУ СТОЛОВОГО

О.В. Письменний, кандидат сільськогосподарських наук
Миколаївський державний аграрний університет

У статті розглянуто вплив мікродобрив на урожай та якість буряку столового. Встановлено, що мікродобрива підвищують урожайність, вміст водорозчинних цукрів та вміст каротину у буряку столового.

Ключові слова: мікродобрива, урожайність, буряк столовий.

Вступ. Мікродобрива – це добрива, які мають у своєму складі мікроелементи, такі як бор, марганець, магній, цинк і інші. Також вони містять фітогормони. Фітогормони (гормони рослин) – органічні речовини невеликої молекулярної маси, утворюються в малих кількостях в одних частинах багатоклітинних рослин і діють на інші їх частини як регулятори і координатори росту та розвитку. Застосування комплексних препаратів, які містять мікродобрива та фітогормони, є новим сучасним етапом розвитку агрохімічної науки. Як правило, такі препарати можна використовувати як для передпосівної обробки насіння, позакореневого (листяного) підживлення, так і для систем крапельного зрошення (фертигації) відкритого та закритого ґрунту [4].

Метою роботи було вивчення впливу (мікродобрив) Triamin Radicular, Granfol K, Quicelum на урожайність та якість продукції буряку столового сорту Детройт.

Методика та місце дослідження. Досліди проводилися на базі ННДЦ Миколаївського державного аграрного університету в 2011 р. Нестационарні польові досліди були закладені методом стандартних повторень. Площа облікової ділянки – 32,5 м², повторність 3-х разова [3]. Польовий дослід закладений за схемою:

1. Контроль – без препаратів
2. Quicelum – 150 мл/га
3. Quicelum – 230 мл/га
4. Quicelum – 300 мл/га

5. Granfol K – 750 мл/га
6. Granfol K – 825 мл/га
7. Granfol K – 900 мл/га
8. Triamin Radicular – 750 мл/га
9. Triamin Radicular – 875 мл/га
10. Triamin Radicular – 1000 мл/га

Посів і догляд виконували відповідно до агротехнічних вимог. У дослідах проводилися польові та лабораторні спостереження, обліки та аналізи: обрахування врожайності – суцільним методом [2], визначення цукрів – рефрактометричним методом [4], визначення вмісту каротину, дисперсійний аналіз врожайних даних за Доспеховим [2]. Строки внесення препаратів у фазах 4-6 листків, 8-10 листків та 12-14 листків.

Результати досліджень та їх обговорення. Внесення препаратів збільшило врожайність буряку столового досить суттєво. Застосування Quicelum в низькій нормі (450 мл/га) призвело до збільшення урожайності на 28%, середній (690 мл/га) – на 43, збільшеній нормі (900 мл/га) – на 76. При застосуванні препарату Granfol K теж зафіксоване значне збільшення урожайності – на 18, 39, 85% при внесенні низької, середньої та високої норми препарату відповідно. Але найбільш значні прибавки врожаю були отримані при внесенні препарату Triamin Radicular – 17, 53 та 94%, відповідно.

Прибавки врожаю при внесенні Quicelum пов'язані з тим, що препарат містить важливі фітогормони (гіберелін, цитокінін тощо). Наявність в ньому цинку, молібдену, заліза, бору, міді позитивно впливає на ріст та розвиток рослини [1]. Збільшення врожайності на варіантах, оброблених Granfol K, пов'язана з його специфічним хімічним складом фосфор в фосфатній формі та калій, що, свою чергу, позитивно впливає на синтез цукрів, крохмалю та білків, суттєво покращує циркуляцію і транспорт речовин по рослині, цим самим зміцнюючи рослину. Досить значну прибавку врожаю при обробці посівів столового буряку препаратом Triamin Radicular можна пояснити біостимулюючою, фізіологічно активною дією ауксинів та цитокінів на рослину та на кореневу систему.

Таблиця 1

Вплив норми препаратів Quicelum, Granfol K, Triamin Radicular на урожайність та деякі показники якості буряку столового

Назви препаратів	Норми внесення, мл/га	Урожайність, ц/га	Прибавка		Діаметр корене плоду буряку, см	Прибавка відносно контролю, ±%	Вміст розчинних цукрів, мг/100г	Прибавка відносно контролю, ±%
			ц/га	%				
Quicelum	0	195,3	-	-	6,8	-	9,59	-
	450	249,9	54,5	27,9	7,4	8,8	9,08	-19,9
	690	279,3	84,0	42,9	8,6	26,4	9,88	3,0
	900	344,0	148,7	76,1	8,6	26,4	9,59	0
HCP _{0,5}		24,0			-		-	
	0	195,3	-	-	6,8	-	9,59	-
Granfol K	2250	231,2	35,8	18,3	7,5	10,3	12,21	27,3
	2475	270,9	75,6	38,6	8,0	17,6	9,10	-5,1
	2700	361,0	165,6	84,7	8,5	25,0	11,57	20,6
HCP _{0,5}		64,0			-		-	
	0	195,3	-	-	6,8	-	9,59	-
Triamin Radicular	2250	229,4	34,1	17,4	7,7	13,2	9,03	-5,9
	2625	299,6	104,2	53,3	8,3	22,0	9,73	1,5
	3000	379,5	184,2	94,2	9,0	32,3	11,13	16,1
HCP _{0,5}		37,0			-		-	

На діаметр коренеплоду буряка столового (табл.1) у фазі технічної стиглості сильно впливають згадані вище препарати. При внесенні середніх та великих норм препарату Qicellum середній діаметр коренеплоду зростає на 26% (з 6,8 до 8,6 см), препарату Granfol K, відповідно, на 17,6 та 25% (з 6,8 до 8,0 та 8,5 см), препарату Triamin Radicular на 22 та 32% (з 6,8 до 9,0 см).

Також встановлено і значне збільшення важливого показника якості, вміст цукрів (табл. 1) при обробці посівів буряку столового препаратом Granfol K при нормі внесення 2250 мл/га (+27,3% від контролю) та при нормі внесення 2700 (+20,6% від контролю), а також при внесенні препарату Triamin Radicular нормою 3000 мл/га (+16,1% від контролю).

Це пов'язано з тим, що водорозчинний фосфор препарату Granfol K, а також фітогормони Quicelum (ауксини, гіберелін та цитокінін) відіграють видатну роль у вуглеводному обміні, що обумовлює позитивний вплив на нагромадження цукрів у буряку [5].

Таблиця 2

Залежність вмісту каротину у буряку в фазі технічної стиглості від норми внесення препаратів Quicelum, Granfol K, Triamin Radicular.

Назва препаратів	Норми внесення, мл/га	Вміст каротину у сухій речовині, мг/кг	Прибавка відносно контролю, раз
Контроль	0	0,20	-
Quicelum	450	0,97	4,85
	690	1,47	7,35
	900	2,18	10,9
Granfol K	2250	1,17	5,85
	2475	1,93	9,65
	2700	2,28	11,5
Triamin Radicular	2250	1,73	8,65
	2625	1,65	8,25
	3000	1,56	7,8

Внесення препаратів Quicelum, Triamin Radicular та Granfol K досить сильно вплинуло на вміст каротину. Каротин – сімейство природних фітоцид-антиоксидантів, які відіграють у рослин роль пігментів та є провітаміном вітаміну А. Каротин вважається одним з самих важливих показників якості овочевої продукції.

Аналіз вмісту каротину (табл. 2) у буряку показав, що застосування всіх препаратів призвело до збільшення цієї складової в буряку. При внесенні Quicelum вміст каротину в залежності від норми збільшується у 5-10 разів, Triamin Radicular – 8-9 разів, Granfol K – 6-12 разів.

Висновки. Застосування препаратів Quicelum, Triamin Radicular та Granfol K дає можливість спрямовано регулювати найважливіші процеси в рослинному організмі та найповніше реалізовувати потенційні можливості сорту. Отже, з метою збільшення урожайності і якості сільськогосподарської продукції, зменшення втрат на придбання мінеральних добрив і засобів захисту рослин при вирощуванні столового буряку необхідно застосовувати ці препарати.

Література:

1. Битюцкий Н. П. Микроэлементы и растение : учебное пособие / Н. П. Битюцкий. — Л. : Петербургский ун-т., 1999. — 230 с.
2. Господаренко Г. М. Удобрения сельськогосподарських культур / Г. М. Господаренко. — К. : Вища школа, 2010 — 191 с.
3. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта / Б. А. Доспехов. — М. : Агропромиздат, 1985. — 351 с.
4. Методы биохимического исследования растений / А. И. Ермаков, В. В. Арасимович, Н. П. Ярош и др. — Л. : Агропромиздат, 1987. — С. 43—44.
5. Полевой В. В. Физиология растений / В. В. Полевой. — М. : Высш. шк., 1989. — 456 с.

ВПЛИВ БІОЛОГІЧНО АКТИВНИХ РЕЧОВИН НА ВРОЖАЙНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ТОМАТІВ

Н.В. Нікончук, кандидат сільськогосподарських наук
Миколаївський державний аграрний університет

Показано вплив стимуляторів росту природного походження Гуміфілд та Віва на врожайність та якість плодів гібридів томатів Астерікс F1 і Лідер F1.

Ключові слова: стимулятори росту, сухі речовини, біологічно активні речовини, гібриди томатів.

На сучасному етапі ведення сільськогосподарського виробництва особливого значення набуває питання збільшення врожайності овочевих культур, покращення якості продукції та підвищення родючості ґрунту. Одним із напрямків його вирішення є використання біологічно активних речовин природного походження, до яких належать гумінові препарати [1].

На фоні внесення великих норм мінеральних добрив та засобів захисту рослин, зменшити їх негативний вплив дозволяють біологічно активні речовини, універсальні регулятори росту, адаптогени і антистресанти. Добрі результати дає використання цих речовин для одержання дружних і рівномірних сходів, підвищення врожайності, надходження продукції в ранні строки тощо [2-4].

Перспективним напрямком в овочівництві є застосування таких речовин при вирощуванні томатів, що дозволяє розкрити потенційні можливості нових сортів і гібридів та одержати максимальні врожаї.

Тому метою наших досліджень було вивчення впливу стимуляторів росту на врожайність та якість гібридів томатів в умовах Південного Степу України.

Методика досліджень. Досліди проводилися у період з 2009 р. по 2011 р. в умовах дослідного поля МДАУ.

Повторюваність у досліді чотирьохразова. Розміщення варіантів систематичне. Площа дослідної ділянки 36,7 кв.м, облікової – 25,2 кв.м. Кількість ділянок 24. У досліді вивчався вплив стимуляторів росту Гуміфілд і Віва на гібриди томатів Астерікс F1 і Лідер F1. Технологія вирощування томатів на

дослідних ділянках була загальноприйнятною для зони, крім нових прийомів, які вивчали в дослідях. Використовувався розсадний спосіб вирощування. Розсаду декілька разів обприскували 0,005-0,01% розчином Гуміфілду та робили кореневе підживлення Вівою – із розрахунку 30 л/га. Ці препарати стимулюють швидкий ріст кореневої системи. При висаджуванні розсади також обробляли водними розчинами стимуляторів росту Гуміфілд 0,05 л/1000м² і Віва 2-4 л/1000м² для кращого приживляння розсади. У подальшому стимулятори росту вносили при появі першої зав'язі і 3 рази кожні 15-20 днів.

Результати досліджень. Стимулятори росту Гуміфілд і Віва здійснювали суттєвий вплив на врожайність досліджуваних гібридів томатів Астерікс F1 і Лідер F1 (табл. 1).

Таблиця 1

Врожайність томатів залежно від стимуляторів росту, т/га

Варіанти дослідів	Роки досліджень			Середнє за три роки	Приріст	
	2009 р.	2010 р.	2011 р.		т/га	%
Астерікс F1						
Контроль	80,3	79,5	81,2	80,3	-	-
Гуміфілд	93,4	86,0	94,0	91,1	11,2	13,9
Віва	90,3	84,2	87,6	87,3	7,0	8,0
Лідер F1						
Контроль	71,0	68,2	72,4	70,5	-	-
Гуміфілд	75,1	75,3	78,0	76,1	6,1	8,6
Віва	73,5	71,0	77,2	73,9	3,4	4,8

Так, завдяки застосуванню біологічно активних речовин за вирощування томатів врожайність зросла проти контролю при застосуванні на Астеріксі F1 на 13,9%, а при застосуванні Віви – на 8%. На Лідері F1 при застосуванні тих самих стимуляторів відповідно 8,6 і 4,8%. Таким чином ефективність застосування Гуміфілда для підживлення томатів по листу була вищою, ніж Віви для кореневого підживлення.

Рівень рентабельності при застосуванні препарату Гуміфілд на обох гібридах становила 122,0 і 99,6% а при використанні Віва – 101,0 і 81,4% відповідно. Тому найбільш рентабельним і економічно вигідним є застосування стимулятора росту Гуміфілд при вирощуванні обох гібридів томатів.

Стимулятори росту також здійснювали вплив на якість плодів томатів, основними показниками якої є вміст сухої речовини та цукрів, що має важливе значення при переробці сировини (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив стимуляторів росту на вміст сухих речовин у плодах томатів Астерікс F1 і Лідер F1, %

Варіанти дослідів	Вміст сухих речовин			Середнє
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	
Астерікс F1				
Контроль	5,1	5,1	5,3	5,1
Гуміфілд	5,3	6,0	6,1	5,8
Віва	5,2	5,9	6,0	5,7
Лідер F1				
Контроль	5,3	5,8	5,6	5,6
Гуміфілд	5,8	6,0	6,1	6,0
Віва	5,9	6,1	6,2	6,0

Як видно із таблиці 2, при застосуванні стимуляторів росту вміст сухих речовин підвищується у порівнянні з контролем, і максимальний їх вміст спостерігався у 2010 та 2011 роках при застосуванні як Гуміфілд, так і Віва на гібриді томату Астерікс F1 – 6,1% , а також у 2011 році на Лідері F1 – 6,2%.

Найменший уміст сухих речовин (5,2-5,3%) спостерігався у 2009 році при використанні Гуміфілду на гібриді Астерікс F1, що пов'язано з несприятливими за вологозабезпеченістю умовами протягом вегетаційного періоду. У середньому за три роки досліджень вміст сухих речовин у плодах томатів під впливом стимуляторів росту підвищувався на 0,4-0,6%.

Також можна зробити висновок, що гібрид томату Лідер F1 за здатністю до накопичення сухих речовин перевершує Астерікс F1, хоча і поступається йому за врожайністю, що має важливе значення для переробки. Таким чином, застосування стимуляторів росту Гуміфілд та Віва під час вегетації томатів сприяє накопиченню сухих речовин, що підвищує їх якість.

Смакові якості плодів томатів значною мірою залежать від абсолютного вмісту в них загального цукру. Оптимальний уміст загального цукру в плодах томатів повинен становити 3,0-3,5%. На рівень цього показника впливають клімат, погодні умови, вологість, внесені добрива та інші фактори. Результати науко-

вих досліджень вказують на позитивну кореляцію суми позитивних температур і цукрів у плодах томатів, що підтверджує ефективність вирощування цієї культури на півдні України.

Визначення вмісту цукрів в плодах томатів досліджуваних гібридів в агрокліматичних умовах Миколаївської області показало (табл. 3), що найбільший уміст цукру відмічено у обох гібридах при застосуванні стимуляторів росту як Гуміфілд, так і Віва, що у порівнянні з контролем (в середньому за три роки) збільшувався на 0,4-0,6%.

Таблиця 3

Вміст цукрів у плодах томатів при застосуванні стимуляторів росту Гуміфілд і Віва, %

Варіанти досліджу	Вміст цукрів			Середнє за три роки
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	
Астерікс F1				
Контроль	2,9	2,8	3,0	2,9
Гуміфілд	3,3	3,2	3,4	3,3
Віва	3,2	3,1	3,5	3,3
Лідер F1				
Контроль	3,0	2,8	2,9	2,9
Гуміфілд	3,2	3,4	3,7	3,4
Віва	3,3	3,5	3,6	3,5

Децо трохи вищим цей показник був у гібрида Лідер F1 при застосуванні стимулятора Віва (3,5%).

Висновки. Таким чином, при застосуванні біологічно активних речовин природного походження за вирощування томатів з'являється можливість при менших витратах на добрива (азотні та інші комплексні водорозчинні для підживлення) отримувати достатній рівень врожайності і більш високу якість продукції, а отже суттєво збільшувати рівень прибутковості виробництва без залучання додаткових коштів.

Література:

1. Дідковська Т. П. Технологічні основи виготовлення та застосування гуматів під овочеві культури : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 06.01.04 «Агрохімія» / Т. П. Дідковська. — Харків, 2009. — 23 с.
2. Барабаш О. Ю. Біологічні основи овочівництва / О. Ю. Барабаш, Л. К. Тараненко, З. Д. Сич. — К. : Арістей, 2005. — 145 с.
3. Кулик В. Питание и удобрение помидоров [Текст] / В. Кулик // Настоящий хозяин. — 2004. № 12. — С. 40—42.
4. Лапа О. М. Сучасні технології вирощування і захисту овочевих культур / Лапа О. М., Дрозда В. Ф., Гоголев А. І. — К. : Світ, 2004. — 111 с.

УДК 621.3.042(088.8)

ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ І СТРУКТУРНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОСТОРОВИХ ЕЛЕКТРОМАГНІТНИХ СИСТЕМ ТРИФАЗНИХ ТРАНСФОРМАТОРІВ

О.О. Плахтир, кандидат технічних наук

Д.Л. Кошкін, кандидат технічних наук

Миколаївський державний аграрний університет

Розглянуто особливості, засоби удосконалення та показники порівняльного аналізу варіантів конструкторсько-технологічних рішень просторових електромагнітних систем статичних індукційних пристроїв.

Ключові слова: статичні індукційні пристрої, електромагнітні системи, показники якості, керовані змінні.

Основним типом електромагнітної системи (ЕМС) трифазних статичних індукційних пристроїв (СІП) є асиметрична планарна з шихтованими магнітопроводами [1,2]. Такі магнітопроводи містять стрижні і ярма прямокутного перерізу (ЕМС малої потужності і початкових габаритів середньої потужності) або вписаного в коло ступінчастого перерізу з пакетів електротехнічної сталі (ЕТС) різної ширини (ЕМС середньої і великої потужності). Названі ЕМС і магнітопроводи за показниками питомої матеріаломісткості, а також трудомісткості виробництва не задовольняють сучасним вимогам. Подальше удосконалення трифазних трансформаторів, реакторів і дроселів можливо на основі просторових магнітних симетричних ЕМС (СЕМС) [2-5]. Також, згідно з існуючими дослідженнями [1-6], зниження технологічної матеріаломісткості і трудомісткості виробництва досягається виготовленням магнітопроводів способом навивки із стрічки або рулону ЕТС.

Просторові ЕМС відрізняються, за класифікацією [5], типом конструкції і технології виготовлення магнітопроводів. Тип конструкції визначається напрямом магнітного потоку

(радіальний, аксіальний) і формою перерізу (прямокутник, коло) стрижнів, наявністю і кількістю технологічних стиків, а також способом з'єднання стрижнів (трикутник, зірка). За типом технології СЕМС підрозділяються на шихтовані, шихтовано-пресовані, виті і комбіновані.

На рис. 1 представлено варіанти конструкції СЕМС з радіальним потоком стрижнів – початкова за типом циліндричних магнітопроводів асинхронних машин (рис. 1, а), а також з витими ярмами і шихтованими із зігнутих листів стали стрижнями (рис. 1, б).

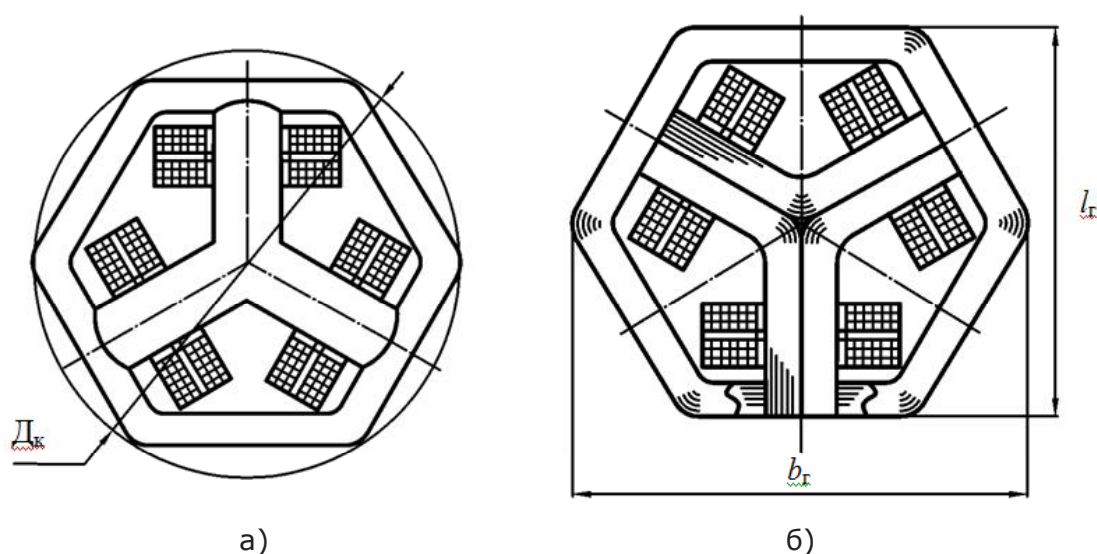

Рис.1. Варіанти схеми поперечного перерізу просторової електромагнітної системи з радіальним потоком стрижнів, а також шихтованим (а) і комбінованим (б) магнітопроводами

Деякі варіанти СЕМС з аксіальним напрямом потоку стрижнів відповідно представлені: на рис. 2, а, б – замкнені трикутником потужністю до 6300 кВА і потужністю до 630 кВА [2]; на рис. 2, в – із сполученими зіркою ярмовими ділянками з витих розрізних елементів потужністю до 100 кВА [6].

Мета роботи. Представлена робота спрямована на вирішення задачі визначення показників оцінки технічного рівня варіантів СЕМС з метою можливості їх структурної оптимізації.

Викладення основного матеріалу. Представляється, що зіставлення СЕМС може бути виконане на основі двох груп показників і ознак (основних і допоміжних). Перша група може складатися з кількісних величин, що визначають технічні

характеристики [7]. Другій групі повинні відповідати характерні особливості і ознаки технічного рівня, які визначають трудомісткість виготовлення, струм холостого ходу, додаткові втрати, а також функціональні можливості [3].

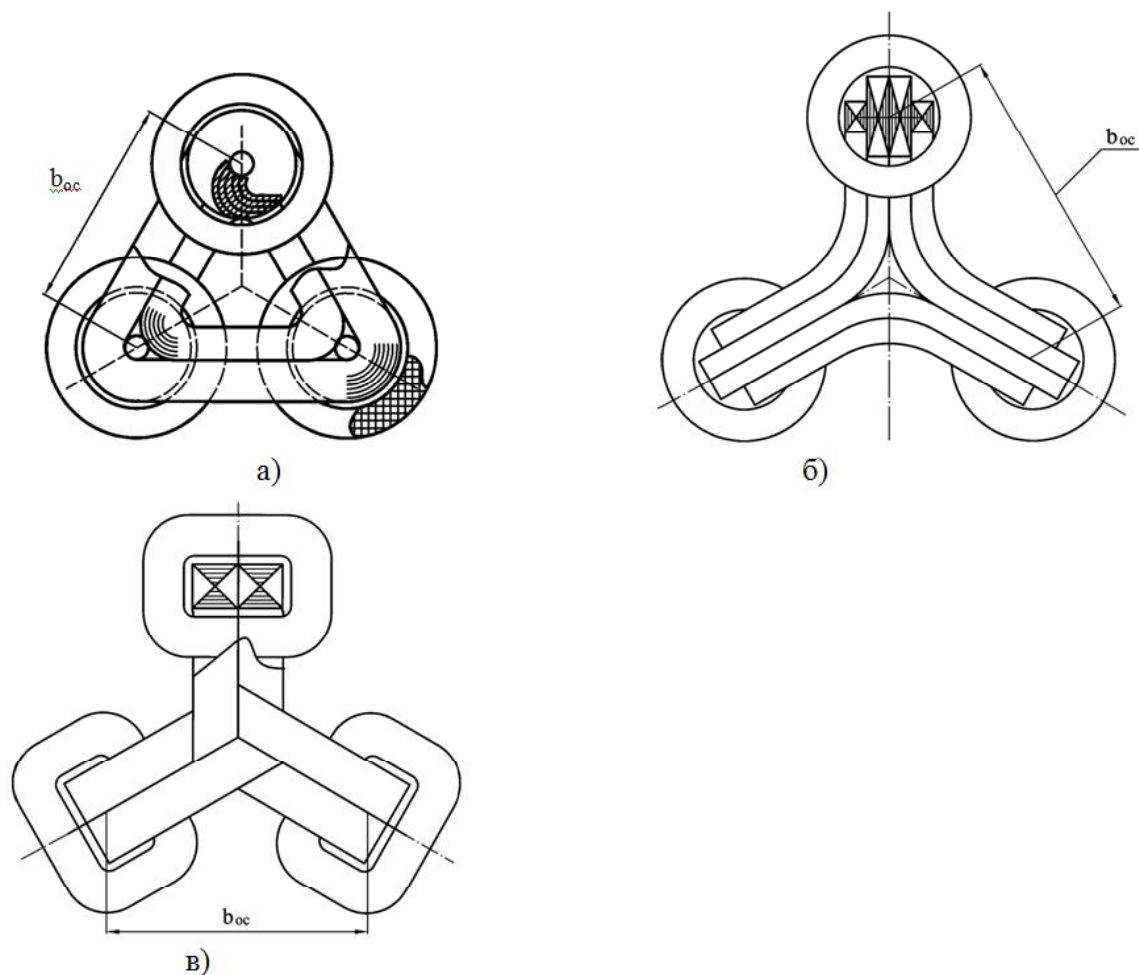

Рис.2. Варіанти схем просторової електромагнітної системи з аксіальним потоком стержнів і комбінованим (а), витим триконтурним (б), а також витим розрізним (в) магнітопроводами

Величини першої групи можна визначити, керуючись [7], на основі комплексного показника якості

$$Q = \sum_{i=1}^n q_i m_i, \quad (1)$$

де q_i – відносний показник, який визначається відношенням однотипних i -х параметрів з номенклатури n основних показників функціональної і технічної ефективності нової розробки

і умовно базового аналога порівнюваних пристроїв електро-механіки; m_i – коефіцієнт вагомості i -го параметра, встановлений експертним методом, причому для n показників якості

$$Q = \sum_{i=1}^n q_i m_i. \quad (1)$$

Відповідно до існуючих стандартів [7], основними для СЕМС є показники об'єму і габаритних розмірів, питомої матеріаломісткості і вартості, коефіцієнта корисної дії (ККД), а також рівня відходів ЕТС.

Методика досліджень. Перший показник q_1 порівняння базового і порівнюваного варіантів можна визначити на основі коефіцієнта $K_{\text{ко}}$ використання геометричного об'єму [5] вказаних варіантів:

$$\left. \begin{aligned} q_1 &= \frac{\Pi_{\text{ак}}}{\Pi_{\text{ко}}} ; \\ &= \frac{\Pi_{\text{к}}}{\Pi_{\text{гр}}} ; \\ &= \frac{b_{\text{г}} l_{\text{г}}}{D_{\text{к}}^2} , \end{aligned} \right\} \quad (2)$$

де $\Pi_{\text{ак}}$ – площа активних перерізів; $\Pi_{\text{ко}}$ – площа, обмежена контурним колом діаметром $D_{\text{к}}$ (рис. 1, а); $\Pi_{\text{гр}}$ – площа контуру габаритних розмірів $b_{\text{г}}$ і $l_{\text{г}}$ (рис. 1, б).

Варіант коефіцієнта (2) визначається особливостями об'єкту установки ($K_{\text{ко}}$ – в циліндричному корпусі; $K_{\text{ко}}$ – у прямокутному блоці системи електроустаткування).

Загальним недоліком усіх варіантів СЕМС з прямокутним перерізом стрижнів, що наближається до кола, є невисоке значення коефіцієнта $K_{\text{ко}}$ ($K'_{\text{ко}}$).

Величина $K_{\text{ко}}$ ($K'_{\text{ко}}$) і компактність СЕМС можуть бути підвищені способом зменшення міжосьової відстані (рис. 2, 3) геометричних центрів перерізів стрижнів на основі нетрадиційних конфігурацій стрижнів, ярем і котушок обмотки (див. рис. 3), стінок обмотувальних вікон, що забезпечують паралельність [5].

Стрижні можуть бути виконані з виткої розрізної заготівлі з тригранною утворювальною (рис. 3, а), а також з розрізних або сплюснутих витих концентричних заготівель (рис. 3, б).

Схеми (рис. 3, в і г) характеризують СЕМС для СІП потужністю до 10 МВА з тригранними внутрішніми контурами витих ярем і стрижнями з витих елементів тригранної форми, а також з ідентичних прямокутних пластин (листів) ЕТС утворених поперечним розділенням стрічки (рулону) ЕТС.

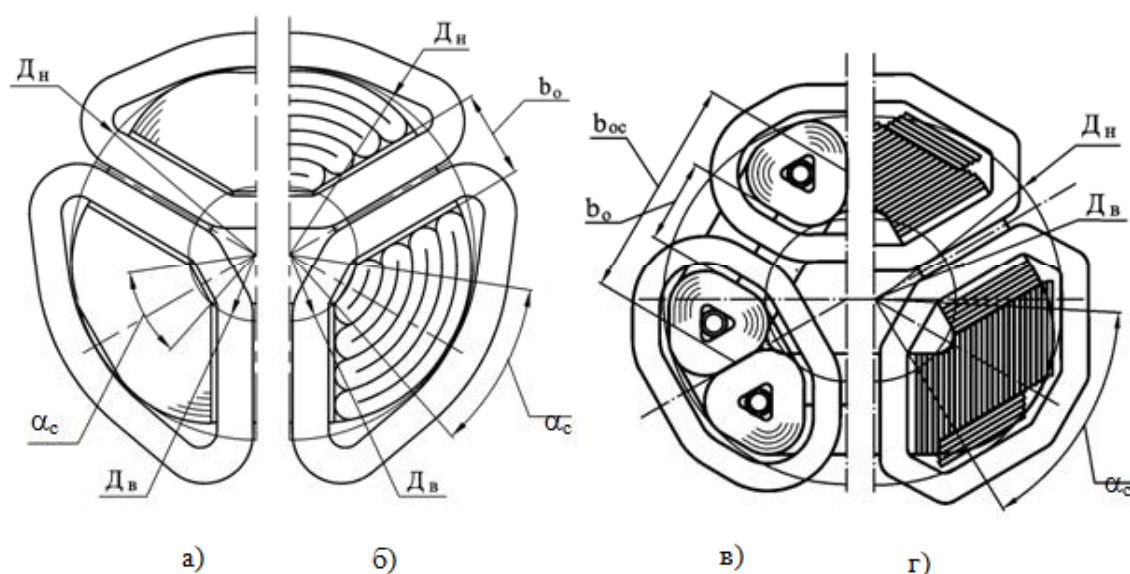

Рис.3. Варіанти схеми просторової електромагнітної системи з паралельними стінками обмотувальних вікон і витими (а-в) і комбінованим (г) магнітопроводами

Другий, третій і четвертий показники (q_2, q_3, q_4) можна визначити на основі окремих критеріїв оптимізації СІП (відповідно мінімумів маси, вартості і втрат) за наявності математичних моделей з ідентичними для усіх варіантів СЕМС керованими змінними. Вказані критерії, як правило, визначаються при проектних обмеженнях, що відповідають конкретним вимогам (наприклад, напруга короткого замикання U_k чи струм холостого ходу відповідно силового або вимірювального трансформатора).

Оскільки кожна з можливих принципових схем СЕМС може бути реалізована з різним числом стиків на фазу, величина струму холостого ходу при визначенні кількісних показників структурної оптимізації може не враховуватися. Наявність стиків повинна братися до уваги при виборі базового варіанту

на стадії параметричної оптимізації конкретного СІП. Згідно з дослідженнями Бальна Р.Х. [1], активна і реактивна складові U_k залежать від електромагнітної потужності трансформатора S , частоти мережі f і співвідношення електромагнітних навантажень (щільності струму обмоток Δ і індукції стрижня B_c):

$$\left. \begin{aligned} U &\equiv \sqrt[4]{\Delta^3} / \left(\sqrt[4]{S} \sqrt[4]{f^3 B_c^3} \right); \\ U &\equiv b'_0 \Delta / B_c, \end{aligned} \right\} \quad (3)$$

де b'_0 – складова, що визначається розмірами котушок і ізоляційного проміжку в межах половини ширини b_0 обмотувального вікна (див. рис. 3).

Із співвідношень (3) витікає, що залежні від керованих змінних і визначальні цільові функції q_2, q_3, q_4 математичних моделей СІП не повинні містити початкових даних, технічних вимог і електромагнітних навантажень.

Слід також відмітити, що порівняльний аналіз різних за конструкцією і просторовою формою елементів активної частини порівнюваних пристроїв електромеханіки однакового призначення прийнято виконувати при дотриманні принципу електромагнітної еквівалентності [8]. Цьому принципу відповідають ідентичність потужностей, електромагнітних навантажень, коефіцієнтів заповнення і вживаних матеріалів порівнюваних пристроїв. Позначеним вище вимогам до початкових даних, керованим змінним і цільовим функціям задовольняють математичні моделі трансформаторів [9, 10].

У вказаних моделях цільовими функціями оптимізації СЕМС є відносні коефіцієнти зміни маси K_m , вартості K_c і сумарних втрат K_{Π} активної частини. У якості керованих змінних прийняті: відношення λ_0 висоти h_0 і ширини b_0 обмотувального вікна, відношення «а» діаметрів розрахункових контурних кіл з діаметрами D_H і D_B , а також центральний кут стрижня α_c (рис. 3):

$$\lambda_0 = h_0 / b_0; \quad \alpha = D_H / D_B.$$

При цьому реальні цільові функції (маси m_A , вартості c_A і суми втрат P_{Σ}) пов'язані з відповідними відносними коефіціє-

ентами залежностями, що містять характеристики матеріалів і коефіцієнт початкових даних і електромагнітних навантажень K_{Π} .

Для усіх аксіальних СЕМС типу (рис. 2, 3) залежності m_A , c_A і P_{Σ} від λ_0 і a є унімодальними функціями, а α_c обмежується конструктивно і технологічно [9, 10]. Тому показники q_i визначаються значеннями екстремумів K_M , K_c і K_{Π} базового і досліджуваних варіантів при умовно і практично ідентичних у зонах екстремумів (мінімумів) вказаних функцій заздалегідь прийнятих енергетичних показників η і $\cos\phi_1$:

$$q_2 = \frac{K_{MЭб}}{K_{MЭ}}; \quad q_3 = \frac{K_{cЭб}}{K_{cЭ}}; \quad q_4 = \frac{K_{\PiЭб}}{K_{\PiЭ}}. \quad (5)$$

Рівень відходів ЕТС визначається коефіцієнтом

$$q_5 = K_{Этсб} / K_{Этс}, \quad (6)$$

де $K_{Этсб}$ і $K_{Этс}$ – коефіцієнти відношення маси використаної сталі і маси непросоченого магнітопроводу базового і порівнюваного варіантів.

У другу допоміжну групу особливостей і ознак слід включити: число стиків на фазу; особливості розташування (наявність збігу) шарів сталі, стрижнів і ярем в площинах стиків; наявність і число пересічних площин стиків різних фаз; кількість складових елементів магнітопроводу і наявність серед них ідентичних, кількість одиниць технологічного оснащення, а також необхідність використання складного технологічного устаткування.

Відносні цільові функції також можуть бути використані для двоетапної параметричної оптимізації СІП. На першому етапі визначаються екстремальні значення і ті, які відповідають оптимальним співвідношенням розмірів при заданому критерії оптимізації. На другому етапі при фіксованих λ_{03} , a_3 і α_c оптимізуються електромагнітні навантаження при заданих проектних обмеженнях.

Висновки. Порівняльний аналіз варіантів СЕМС може бути виконаний на основі п'яти кількісних відносних показни-

ків СІП q_i ($i = 1 \dots 5$) і щонайменше шести ознак технічного рівня конструкції і технології виробництва магнітопроводів. Універсальними, тобто незалежними від конкретних співвідношень електромагнітних навантажень і придатними для визначення показників q_i , виходячи з оптимальних геометричних співвідношень кожної з існуючих СЕМС СІП, є відносні цільові функції у вигляді коефіцієнтів зміни маси, вартості і суми втрат, а також керовані змінні геометричної оптимізації: λ_0 , a , a_c .

Література:

1. Бальян Р. Х. Трансформаторы малой мощности / Р. Х. Бальян. — Л. : Судпромгиз, 1961. — 368 с.
2. Тихомиров П. М. Расчет трансформаторов : учеб. пособие для вузов / П. М. Тихомиров. — 4-е изд. перераб. и доп. — М. : Энергия, 1976. — 544 с.
3. Дорожко Л. И. Реакторы с поперечным подмагничиванием / Л. И. Дорожко, М. С. Либкинд. — М. : Энергия, 1977. — 176 с.
4. Орлов Е. Г. Главная задача отраслевой науки – эффективность производства и энергосбережение / Е. Г. Орлов // Электротехника. — 1990. — № 1. — С. 4–6.
5. Плахтырь О. О. Варианты конструкций и классификация пространственных магнітопроводов трехфазных трансформаторов и реакторов / О. О. Плахтырь // Електротехніка і електромеханіка. — 2002. — № 3. — С. 64–65.
6. Новые конструкции трехфазных трансформаторов с ленточными магнітопроводами / И. В. Пентегов, С. В. Рымар, А. В. Лавренюк и др. // Вісник НТУ «ХПІ» : збірник наукових праць. Тематичний випуск: Проблеми удосконалення електричних машин і апаратів. Теорія і практика. — Харків : НТУ «ХПІ». — 2002. — № 14. — С. 86–87.
7. Руководящий документ РД 16538-89. Машины электрические малой мощности. Оценка уровня качества. — М. : ВНИИ стандартэлектро, 1989.
8. Паластин Л. М. Электрические машины автономных источников питания / Л. М. Паластин. — М. : Энергия, 1972. — 464 с.
9. Ставинский А. А. Зависимости массо-стоимостных показателей трехфазных пространственных трансформаторов с ромбическими катушками обмоток от геометрических соотношений активной части / А. А. Ставинский, О. О. Плахтырь, Р. А. Ставинский // Електромашинобудування та електрообладнання : міжвід. наук.-техн. зб. — 2002. — Вип. 58. — С. 85–91.
10. Ставинский А. А. Сравнительный анализ материалоемкости вариантов трехфазных пространственных электромагнитных систем / А. А. Ставинский, О. О. Плахтырь // Вісник Кременчуцького державного політехнічного університету : наукові праці КДПУ. — Кременчук : КДПУ, 2003. — Т. 1, № 2 (19). — С. 53–56.

ОГЛЯД ВИКОРИСТАННЯ ЛАЗЕРНОГО ЗМІЦНЕННЯ СТАЛІ 45 ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЗНОСОСТІЙКОСТІ ДЕТАЛЕЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ

Ю.О. Ковальчук, кандидат технічних наук
Уманський національний університет садівництва

Розглянуто особливості формування мікроструктури в зоні лазерного впливу для сталі 45 у результаті застосування методу поверхневої лазерної обробки, властивості даної сталі після лазерного зміцнення залежно від різних факторів, що призводить до значного підвищення зносостійкості різних деталей сільськогосподарської техніки.

Ключові слова: метод поверхневої лазерної обробки, лазерне зміцнення, гартування, деталі сільськогосподарської техніки, сталь 45, зносостійкість.

Постановка проблеми. Проблема збільшення ресурсу виробітку різних деталей сільськогосподарської техніки нині не втрачає своєї актуальності. Забезпечення вищої міцності деталей, які найбільше піддаються зносу та виходять з ладу, є одним із першочергових завдань, що стоять перед виробниками сільськогосподарських машин.

Одним із методів зміцнення виробів із сталі є метод поверхневої лазерної обробки, що може застосовуватися також і для різноманітних деталей сільськогосподарської техніки.

Багато деталей сільськогосподарської техніки, до яких висуваються відповідні вимоги щодо міцності та зносостійкості, виготовляються зі сталі 45. До них належать різноманітні деталі тракторів, комбайнів, засобів механізації тваринництва та інших сільськогосподарських машин, такі як колінчаті, розподільчі та шліцеві вали, складові кривошипно-шатунного механізму, шестерні, зубчаті колеса, зірочки, плунжери тощо.

Тому аналіз впливу методу поверхневої лазерної обробки на властивості сталі 45 з метою збільшення ресурсу виробітку відповідних деталей сільськогосподарської техніки є актуальним та важливим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До публікацій останніх років на тему впливу методу поверхневої лазерної

обробки на властивості матеріалів можна віднести праці таких науковців та вчених, як В.П. Вейко, О.Г. Григор'янц, О.І. Дудка, М.В. Кіндрачук, В.С. Коваленко, В.С. Черненко, І.М. Шиганов та інших, які детально займалися питаннями впливу лазерного випромінювання на поверхню сталевих зразків у різних випадках та для різних матеріалів [1-4]. Останні дослідження лазерного зміцнення різних деталей сільськогосподарської техніки наводилися у наукових працях В.П. Бірюкова, В.М. Бобрицького, І.Ф. Буханової, О.Й. Мажейка, Т.С. Скобло та інших [5-10].

Мета роботи – проаналізувати вплив лазерної поверхневої обробки на сталь 45, властивості даної сталі після лазерного зміцнення з метою збільшення ресурсу виробітку відповідних деталей сільськогосподарської техніки.

Основний матеріал. Для детального аналізу впливу потужного лазерного випромінювання на поверхню сталі 45 потрібно мати чіткі уявлення про всі ті внутрішні процеси, що при цьому відбуваються.

Тому розглянемо особливості формування мікроструктури у зоні лазерного впливу (ЗЛВ) для сталі 45 [1, с. 261–263]. У процесі лазерного термозміцнення даної сталі ступінь завершеності аустенітизації визначається максимальними температурами, до яких нагріваються ті чи інші зони, швидкостями нагрівання й охолодження, а також часом перебування при температурах вище A_{c1} . У верхніх шарах, нагрітих до температур плавлення й біля солідусних температур (зона оплавлення та верхня частина зони термічного впливу (ЗТВ)), відбувається повне перетворення надлишкового фериту в аустеніт і повне насичення колишніх феритних ділянок вуглецем. При цьому в процесі охолодження утворюється дрібнодисперсний мартенсит з рельєфними границями між пластинами, а в деяких випадках – з невеликою кількістю бейніту.

У нижніх шарах, нагрітих до більш низьких температур, насичення вуглецем колишніх феритних ділянок відбутися не встигає. Це призводить до зниження стійкості аустеніту, збільшення критичної швидкості охолодження, а при порівняно

невисоких швидкостях охолодження металу цієї зони – утворення трооститної, трооститоферитної або феритної сіток.

При різних швидкостях обробки спостерігається деяка відмінність у формуванні термозміцненої зони. Здебільшого це стосується зони гартування із твердого стану.

У випадку високої швидкості обробки дифузійний перерозподіл вуглецю між надлишковим феритом і перлітними колоніями вповільнюється. У результаті цього мартенсит, що утворюється на місці перлітних колоній, може мати концентрацію вуглецю, близьку до евтектоїдної. Частина цементитних пластин у перліті залишається нерозчиненою; біля них у збагачених вуглецем ділянках утворюється мартенсит і деяка кількість аустеніту, а в центральній частині, де твердий розчин мало насичений вуглецем, – низьковуглецевий мартенсит.

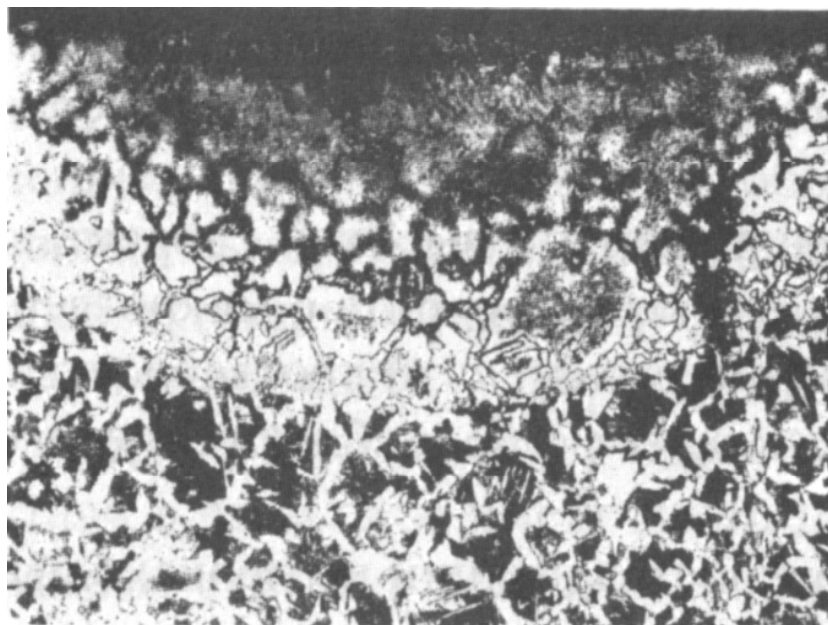

Рис.1. Загальний вигляд ЗЛВ нормалізованої сталі 45

Загальний вид ЗЛВ нормалізованої сталі 45 показано на рис. 1. При режимах з високими швидкостями охолодження в зоні опалення та у верхній частині ЗТВ нормалізованої сталі 45 утворюється дрібнодисперсний мартенсит з рельєфними границями між пластинами (рис. 2, а та б). Очевидно, це рейковий мартенсит, можливо, з деякою кількістю бейніту. Мікротвердість зони опалення коливається в межах від 7000

до 8500 МПа, причому більш високі її значення спостерігаються в нижній частині зони, що можна пояснити більшою швидкістю охолодження. Зі збільшенням глибини ЗТВ неоднорідність структури зростає: спочатку утворюється мартенситотроостит (див. рис. 2, б), а потім – мартенсит і трооститна сітка, що переходить у трооститоферитну (рис. 2, в) і на границі з вихідною структурою – у феритну (рис. 2, г).

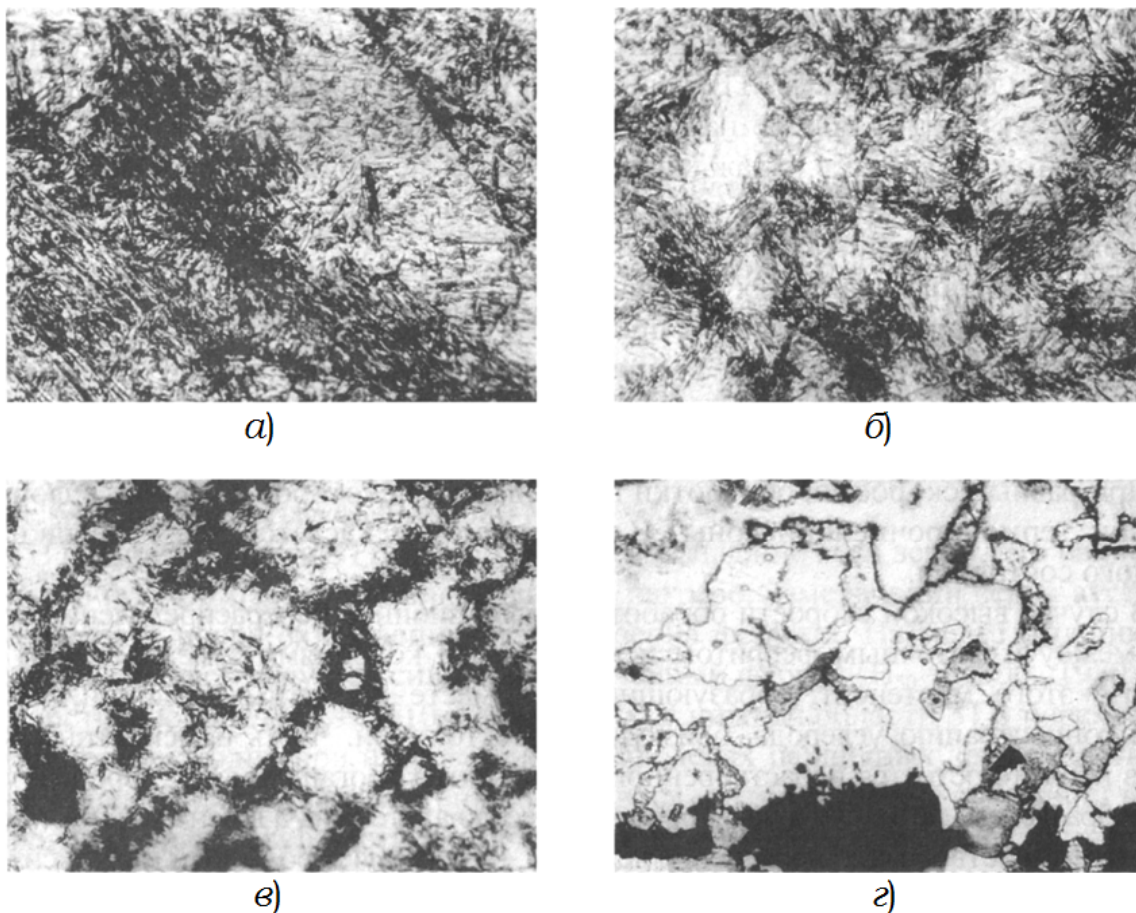

Рис.2. Мікроструктура різних шарів ЗТВ нормалізованої сталі 45 (x400): а – зона оплавлення; б – верхня частина ЗТВ; в – середина ЗТВ; г – нижня частина ЗТВ

При малій швидкості обробки під зоною оплавлення у верхній частині ЗТВ утворюється вузький шар однорідного мартенситу. У цьому шарі, нагрітому до високої температури, відбувається повне перетворення надлишкового фериту в аустеніт та повне насичення цих ділянок вуглецем. На більшій частині ЗТВ формується відносно однорідна мартенситна структура. Для нормалізованої сталі 45 у верхніх шарах ЗТВ із

мікротвердістю $H50 = 7300 \pm 200$ МПа довжина пластин мартенситу більша, ніж у середніх. У середині ЗТВ мікротвердість знижується до 5320 МПа, що може бути обумовлено наявністю трооститу. У нижній частині ЗТВ існує область, у якій поруч із мартенситом є сітки трооститу, трооститофериту та фериту. Мікротвердість мартенситу в області трооститної сітки $H50 = 7520$ МПа, а в області феритної – 6440 МПа. Це свідчить про меншу насиченість твердого розчину при аустенізації.

При виборі режимів лазерної обробки сталі 45 необхідно враховувати зазначені закономірності формування структури ЗЛВ.

Оскільки після гартування сталі твердість мартенситу різко зростає, то для реалізації цього процесу доцільно використовувати безперервне лазерне випромінювання та здійснювати зміцнення при невисоких швидкостях.

Слід враховувати, що при лазерній обробці нормалізованої або відпаленої сталі без оплавлення з підвищеними швидкостями або при імпульсному гартуванні область однорідного мартенситу відсутня і трооститоферитна сітка навколо мартенситу може досягати поверхні зразка, що призводить до зниження загальної твердості ЗЛВ.

Необхідно мати на увазі, що при лазерному гартуванні сталі після її поліпшення, тобто після гартування та високого відпуску, область однорідного мартенситу збільшується.

У процесі застосування поверхневого лазерного зміцнення з оплавленням поверхні твердість двох перших шарів зони нагріву сталі збільшується з ростом вмісту вуглецю в сталі (рис. 3) [2, с. 91]. Причиною цього є збільшення ступеня тетрагональності мартенситу в сталі 45 щодо сталі 20.

Відомо, що під час лазерного зміцнення деталей сільськогосподарської техніки важливим фактором впливу на їх ресурс виробітку є глибина зміцненого шару, яка залежить від параметрів поверхневої лазерної обробки, нанесених на зміцнювану поверхню поглинаючих покриттів тощо. Зокрема, глибина ЗЛВ зростає при збільшенні потужності лазерного випромінювання під час зміцнення сталі 45 (рис. 4) [1, с. 300].

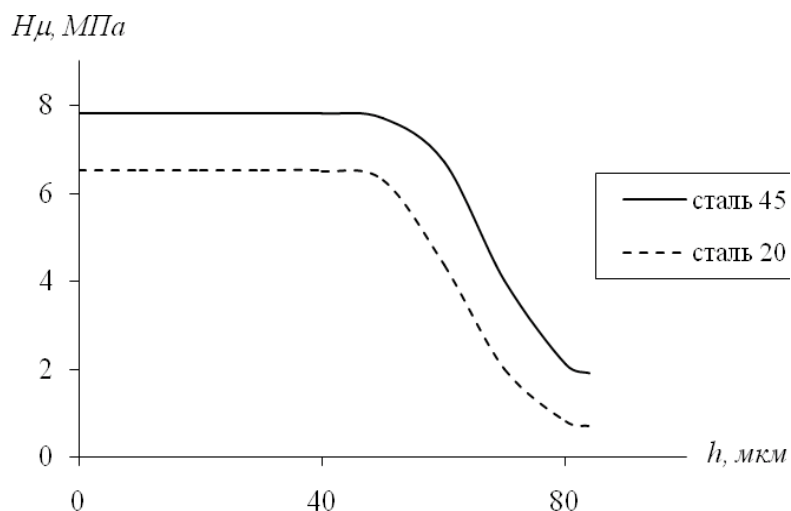

Рис.3. Твердість зон нагріву на вуглецевих сталях

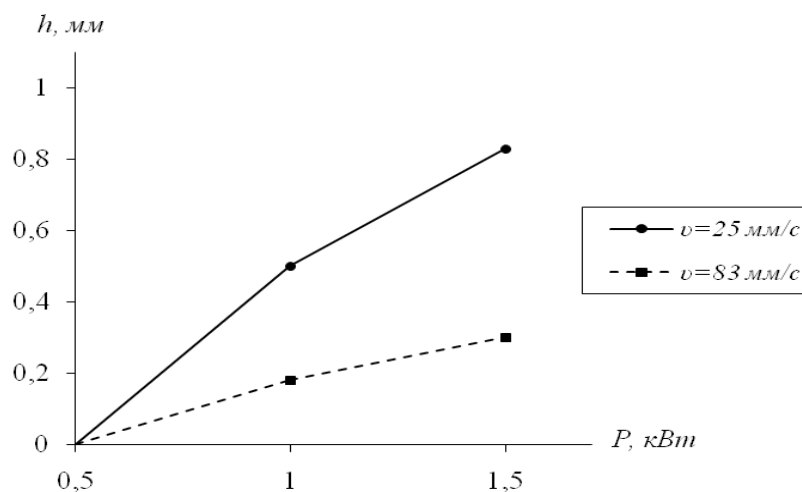

Рис.4. Залежність глибини ЗЛВ сталі 45 від потужності лазерного випромінювання

Значення глибини ЗЛВ на полірованому зразку зі сталі 45 при використанні різних поглинаючих покриттів зображені на рис. 5 [1, с. 90]. Слід зазначити, що ефективність застосування поглинаючих покриттів та в цілому лазерного зміцнення залежить також від швидкості обробки, що визначає час впливу лазерного випромінювання та температуру відповідної поверхні. При збільшенні швидкості лазерної обробки ($v > 6$ мм/с) оплавлення поверхні дослідного зразка не відбувається. Найкращі результати мають місце у випадку застосування покриттів, що містять оксиди алюмінію та цинку, а також сажу у вигляді аерозолі (криві 1-4). При цьому відбувається значне збільшення глибини ЗЛВ.

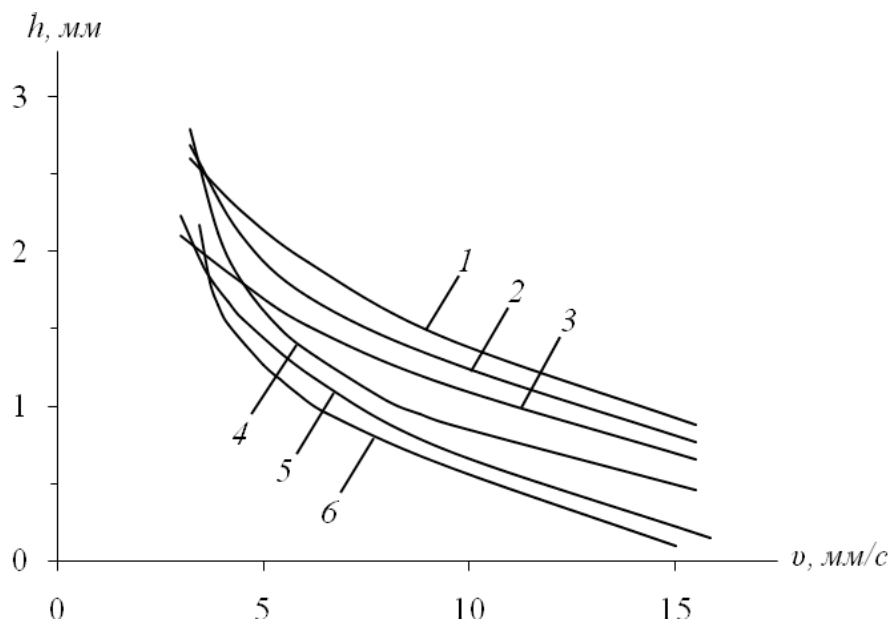

Рис.5. Зміна глибини ЗЛВ на полірованій сталі 45 при дослідженні різних поглинаючих покриттів ($E \cong 20 \text{ МВт/м}^2$): 1 – аерозольна сажа; 2 – Al_2O_3 з органічним сполучником; 3 – водяний розчин ZnO ; 4 – ZnO з органічним сполучником; 5 – водяний розчин сажі; 6 – розчин графіту в ацетоні

Також лазерне гартування сталі 45 при використанні даних поглинаючих покриттів може успішно використовуватися і при вищих швидкостях обробки, але при цьому відбувається значне зменшення глибини зміцненого шару (рис. 6) [1, с. 298].

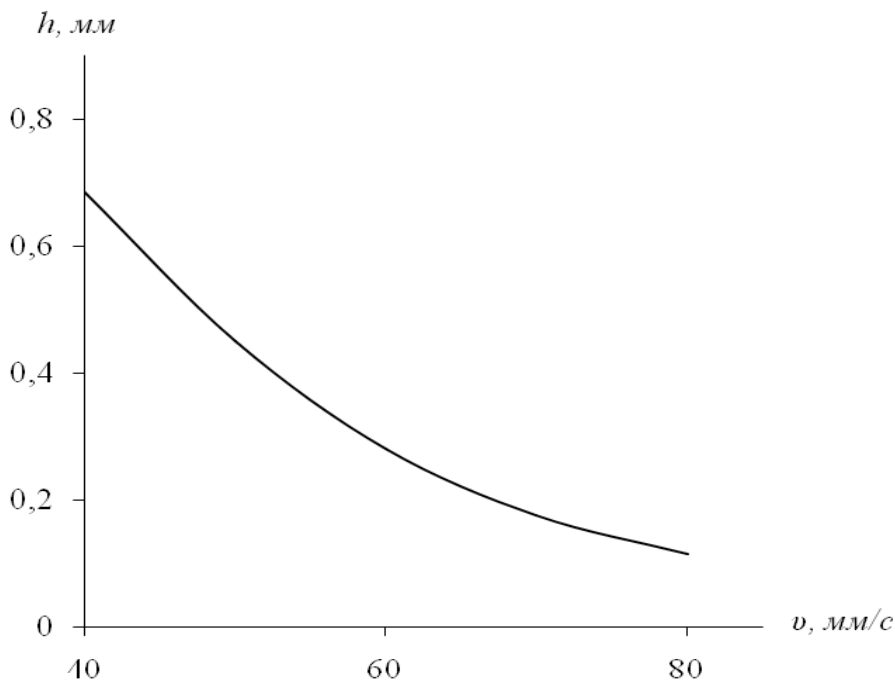

Рис.6. Залежність глибини ЗЛВ сталі 45 від швидкості обробки ($P = 3,1 \text{ кВт}$, поглинаюче покриття – аерозольна сажа)

Безумовно, розглянуті вище приклади лазерного гартування сталі 45 при використанні різних поглинаючих покриттів не охоплюють всіх можливих випадків. Питання розроблення нових, більш ефективних, дешевих та технологічних покриттів для лазерної поверхневої обробки сталі не можна вважати вирішеним, необхідно й надалі продовжувати дослідження в даному напрямку.

Для вибору режиму обробки методом поверхневого лазерного впливу використовується вуглецевий еквівалент, який впливає на мікротвердість оброблюваного зразка та визначається залежно від масової частки в ньому таких елементів, як С, Мп, Si, Ni, Cr, Мо [4, с. 88].

Використання лазерного гартування дозволяє також підвищити зносостійкість пар тертя сільськогосподарської техніки, що працюють як в умовах сухого тертя, так і в абразивно-масляному середовищі [1, с. 302–304]. Зменшення зношування деталей після лазерного гартування обумовлено рядом факторів: великою твердістю поверхні, високою дисперсністю структури, збільшеними несучими властивостями поверхні, зменшеним коефіцієнтом тертя тощо. Поряд із цим на зносостійкість впливає нерівномірність властивостей локальних ділянок обробленої поверхні. Зміцнення з перекриттям, а також нанесення окремих плям або доріжок лазерного зміцнення призводить до утворення знеміцнених та незміцнених ділянок у місцях, де метал опромінювався два та більше разів або зовсім не опромінювався. Ці ділянки можуть бути місцями релаксації залишкових структурних та термічних напружень. Крім того, часткове випаровування матеріалу в ЗЛВ викликає утворення мікрозаглиблень, в яких утримується мастило. Це також сприяє збільшенню зносостійкості при роботі пар тертя.

В умовах тертя ковзання сталі 45, загартованої лазерним безперервним випромінюванням без оплавлення, по загартованій і низьковідпущеній сталі ШХ15 зношування й коефіцієнт тертя суттєво знижуються в порівнянні зі звичайним гартуванням сталі 45. Також після застосування методу поверхневої лазерної обробки різко зменшується час припрацювання пар тертя (рис. 7).

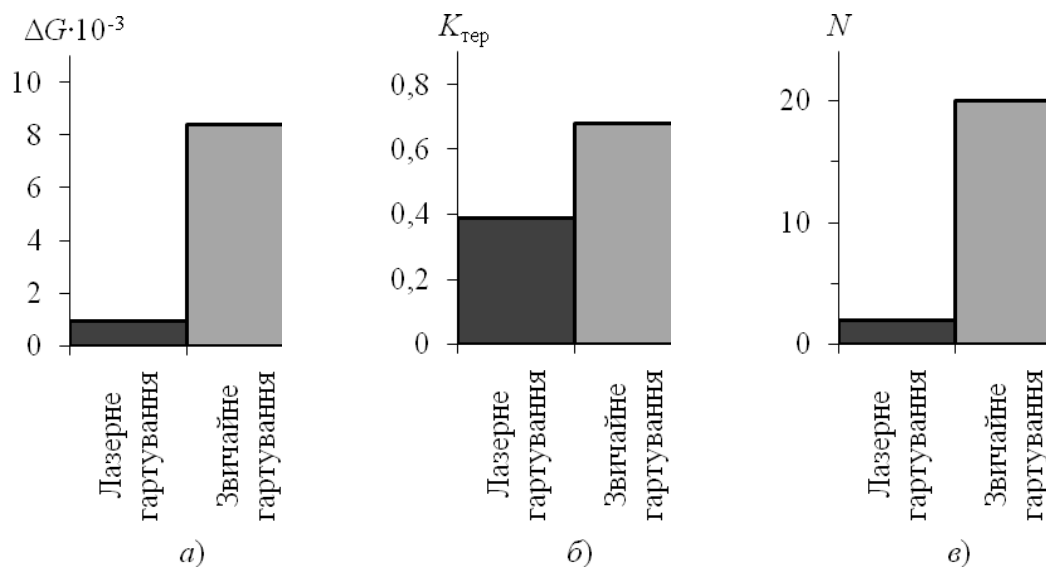

Рис.7. Порівняння відносного зносу (а), коефіцієнту тертя (б) та числа циклів до припрацювання пар тертя (в) для звичайного та лазерного гартування сталі 45 (P=1 кВт, u=25 мм/с)

Зносостійкість в умовах тертя зі змащенням також підвищується в порівнянні з іншими видами термозміцнення. Після лазерного гартування сталі 45 інтенсивність зносу в 2-3 рази менша, ніж після нормалізації та на 7...37% менша, ніж після гартування струмами високої частоти (рис.8).

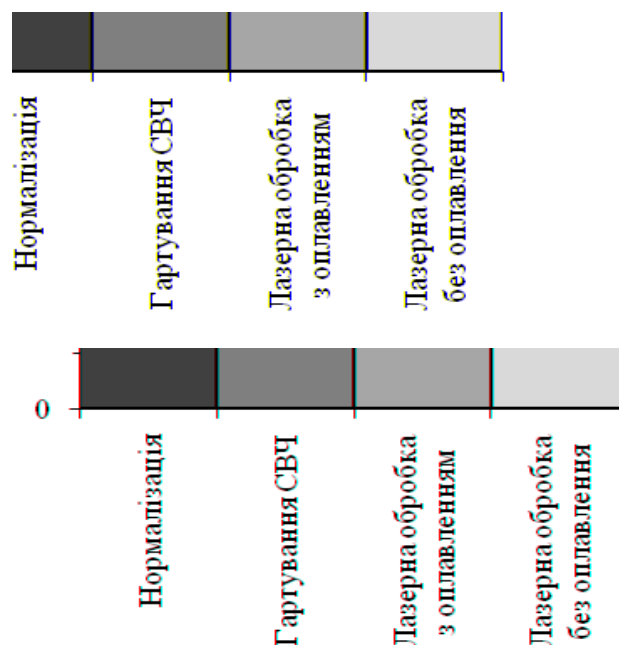

Рис. 8. Інтенсивність зносу сталі 45 в умовах тертя зі змащенням (контактний тиск – 10 МПа, число циклів випробування – 2,1·10⁵)

При переході від обробки з оплавленням поверхні до обробки без оплавлення інтенсивність зношування різко зменшується.

Висновки. Отже, сталь 45, що використовується вітчизняними виробниками деталей сільськогосподарських машин, може вже зараз успішно піддаватися лазерному зміцненню на виробництві, що забезпечить значне підвищення їх зносостійкості та міцності. Також існує потреба у подальших широкомасштабних дослідженнях з метою розроблення широкої номенклатури конкретних технологій лазерного зміцнення різних деталей сільськогосподарської техніки.

Література:

1. Григорьянц А. Г. Технологические процессы лазерной обработки : учеб. пособие для вузов / Григорьянц А. Г., Шиганов И. Н., Мисюров А. И. ; под ред. А. Г. Григорьянца. – 2-е изд., стереотип. — М. : МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2008. — 664 с.
2. Черненко В. С. Променеві методи обробки : навч. посібник / Черненко В. С., Кіндрачук М. В., Дудка О. І. — К. : Кондор, 2008. — 166 с.
3. Вейко В. П. Опорный конспект лекций по курсу «Лазерные технологии». Введение в лазерные технологии / В. П. Вейко, А. А. Петров. – СПб : СПбГУ ИТМО, 2009. — 143 с.
4. Упрочнение деталей лучом лазера / В. С. Коваленко, Л. Ф. Головкин, Г. В. Меркулов, А. И. Стрижак ; под ред. В. С. Коваленко. — К. : Техника, 1981. — 131 с.
5. Бирюков В. П. Повышение износостойкости деталей сельскохозяйственной техники и почвообрабатывающих орудий лазерным упрочнением и наплавкой / В. П. Бирюков // Лазерные технологии в сельском хозяйстве : тематический сборник. — М. : Техносфера, 2008. — С. 256—264.
6. Буханова И. Ф. Применение лазерного излучения для упрочнения и восстановления деталей сельскохозяйственного машиностроения / И. Ф. Буханова, В. В. Дивинский, В. М. Журавель // Лазерные технологии в сельском хозяйстве : тематический сборник. — М. : Техносфера, 2008. — С. 264—270.
7. Мажейка О. Й. Модифікування технології лазерної обробки деталей сільськогосподарської техніки / Мажейка О. Й // Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Техніка в сільськогосподарському виробництві, галузеве машинобудування, автоматизація. — Кіровоград : КНТУ, 2008. — Вип. 21. — С. 164—167.
8. Бобрицький В. М. Підвищення зносостійкості різальних елементів робочих органів ґрунтообробних машин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.02.04 «Тертя та зношування в машинах» / В. М. Бобрицький. — К., 2007. — 20 с.
9. Бирюков В. П. Восстановление и упрочнение поверхностей лазерным излучением / Бирюков В. П. // Фотоника. — 2009. — № 3. — С. 14—16.
10. Разработка технологии восстановления с использованием лазерного луча / Т. С. Скобло, А. И. Сидашенко, А. В. Сайчук, В. Л. Манило // Научный вестник Луганского национального аграрного университета. Серия «Технические науки». — 2011. — № 30. — С. 257—265.